

YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ALTI AYLIK HAKEMLİ DERGİ | YIL: 4, SAYI: 6 | NİSAN 2013 - EKİM 2013

YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YALOVA SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Altı Aylık Hakemli Bilimsel Dergi

Yıl: 4, Sayı: 6
Nisan 2013 – Ekim 2013

Derginin Sahibi:

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
adına Doç.Dr. Mustafa KURT

Editörler

Prof. Dr. Cemal ELİTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Bora AÇAN

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Mustafa KURT
Prof. Dr. Cemal ELİTAŞ
Yrd. Doç. Dr. Bora AÇAN
Prof. Dr. Ali Rıza ABAY
Prof. Dr. Şükrü ÖZEN
Prof. Dr. Tahir YAREN
Prof. Dr. Kenan DAĞCI
Doç. Dr. Elif Yüksel OKTAY
Doç. Dr. İsmail AKTAR
Doç. Dr. Ahmet NOHUTÇU
Yrd. Doç. Dr. Ahmet SÜRURİ
Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan KAYTAZ

Sekreter

Arş. Gör. İlker DÖM

Son Okuma

Arş. Gör. İlker DÖM

İdare Merkezi

Rüstempaşa Mh. Şehit Ömer Faydalı Cad. No: 146
77100 YALOVA
Tel: 0226 811 26 47 – 0226 812 35 00 Fax: 0226 811 26 28
sbdergi@yalova.edu.tr

Tasarım ve Uygulama

Eylül Tanıtım

Baskı

Mavi Ofset

Türü

Altı aylık yaygın süreli bilimsel dergi.
Yazılardan yazarları sorumludur.
Kaynak göstererek alıntı yapılabilir.

www.sbe.yalova.edu.tr

İÇİNDEKİLER/CONTENTS

07	SUNUŞ
09	DEMOGRAFİK DEĞİŞİM: PSİKO-SOSYAL VE SOSYO-EKONOMİK BOYUTLARI İLE YAŞLILIK DEMOGRAPHIC TRANSITION: AGEING WITH A PSYCHO-SOCIAL AND SOCIO-ECONOMIC DIMENSIONS Uzman Aynur YUMURTACI
33	FRANZ KAFKA’NIN “YARGI” ADLI ESERİ İLE SIEGFRIED LENZ’İN “ALMANCA DERSİ” ADLI ESERİNDE BABA-OĞUL MOTİFİNİN KARŞILAŞTIRILMASI COMPARATIVE LITERATURE AND COMPARISON OF FATHER-SON MOTIF IN THE WORKS OF FRANZ KAFKAS “YARGI” AND SIEGFRIED LENZS “ALMANCA DERSİ” Fatma KARAHALİL
41	TÜRKİYE SERMAYE PİYASALARINDA KAYDI SİSTEM UYGULAMALARI Filiz SANCAK, Doç.Dr. Eyup BASTI
55	TÜRK HUKUKU’NDA VE MUKAYESELİ HUKUKTA VİCDANİ RET CONSCIENTIOUS OBJECTION IN TURKISH LAW AND COMPARATIVE LAW Öğr. Gör. Alper KASIMOĞLU
77	KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI UYGULAMALARININ KRİTİK BAŞARI FAKTÖRLERİ - İMKB ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA CRITICAL SUCCESS FACTORS OF ENTERPRISE RESOURCE PLANNING APPLIANCES– A RESEARCH ON İMKB COMPANIES Prof. Dr. Serkan BAYRAKTAROĞLU, Doç. Dr. Kemal DEMİRCİ, Yrd. Doç. Dr. Metin ULUKÖY
91	G20 ÜLKELERİ İÇİN GELİR YAKINSAMA ANALİZİNİN PANEL BİRİM KÖK TESTLERİ İLE İNCELENMESİ AN ANALYSIS OF THE INCOME CONVERGENCE FOR THE G20 COUNTRIES BY PANEL UNIT ROOT TESTS Arş. Gör. Muhammed Tıraşoğlu
107	OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE DUYGUSAL BECERİLERİN GELİŞTİRİLMESİ ENHANCING EMOTIONAL SKILLS IN PRESCHOOL YEAR Yrd. Doç. Dr. Neslihan D SALTALI
121	KAVRAM TARTIŞMALARI ETRAFINDA 21 MAYIS 1864 ÇERKES SÜRGÜNÜ Gökhan BOLAT

BU SAYININ HAKEMLERİ
THE REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Ali Rıza ABAY

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Prof. Dr. Erdal DEMİRHAN

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Doç. Dr. Muharrem TOSUN

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çevre Bilim Bölümü

Doç. Dr. Hakan KARAKEHYA

Anadolu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü

Doç. Dr. Mustafa KURT

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Prof. Dr. Cemal ELİTAŞ

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü

Doç. Dr. Ayşe Tansel Çetin

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Doç. Dr. Mehmet ADAK

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Doç. Dr. İsmail AKTAR

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Doç. Dr. Kenan DAĞCI

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Doç. Dr. Muammer SARIKAYA

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Muharrem ES

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Kemal ŞAHİN

Yalova Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kamu Hukuku Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Ahmet SURURİ

Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Bölümü

Yrd. Doç.Dr. Fikret YALMAN

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Finans Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Cengiz MENGECİ

Yalova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Gökhan DEMİRTAŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Özgür CENGİZ

Afyon Kocatepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Bora AÇAN

Yalova Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümü

Yrd. Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU

Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Bölümü

Yard. Doç.Dr. Uğur ÖZCAN

İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü

SUNUŞ

Değerli okuyucu,

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü ülkemizin önde gelen enstitülerinden biri olma vizyonu ile Marmara Bölgesinin en güzel şehri olan Yalova’da faaliyet gösteren, İşletme’den Hukuka, Uluslararası İlişkilerden İlahiyata, Sosyal Hizmet alanından Çalışma İlişkilerine kadar geniş bir yelpazede yüksek lisans ve doktora programlarında öğretim ve araştırma faaliyetleri yürüten bir enstitüdür. Teorik ve uygulamalı lisansüstü eğitim faaliyetleriyle, değişime ve gelişime öncülük eden bireyler yetiştiren ve kazanımlarını toplumla paylaşmayı görev edinen bir kurum olmanın yanı sıra enstitümüz akademik hayatın ayrılmaz bir parçası olan araştırmalara destek vermek amacıyla altışar aylık dönemler halinde *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*ni yayınlamaktadır.

Öncelikli olarak üniversitemiz öğretim elemanlarının yazıları olmak üzere dergimiz sosyal bilimlere ait sosyal hizmet, Çalışma Ekonomisi, Uluslararası İlişkiler, Edebiyat, İşletme, Tarih, İlahiyat, Psikoloji, Felsefe vb. disiplinlerden araştırmaları kabul ederek hem yazarlarına hem de topluma katkı sağlamayı ilke edinmiştir. Ekim-Mart ve Nisan-Eylül dönemlerinde yayınlanan dergimize gönderilmiş olan tüm makaleler titizlikle incelenmek üzere yurt içi ve yurt dışında akademik faaliyetlerini sürdürmekte olan hakemlere iletilmektedir. Yayın kurulunun ve hakemlerimizin olumlu olarak değerlendirmesi sonucu dergimizde yayınladığımız yazıların sorumluluğu yazarlarına, telif hakkı ise Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne aittir.

Siz saygıdeğer okuyucularımıza ve araştırmacılara kolaylık sağlamak amacıyla kağıt baskısının yanı sıra dergimizin elektronik bir kopyasını www.sbe.yalova.edu.tr adresinde pdf formatında sunmaktayız. Bu çalışmamızda da hakemlik teklifimizi kabul ederek katkılarını esirgemeyen değerli öğretim üyelerine teşekkür ederiz.

Bir sonraki sayımızla yeniden buluşmak dileğiyle, saygılarımızla..

Prof. Dr. Cemal ELİTAŞ
SBE Eş Editörü

Yrd. Doç. Dr. Bora AÇAN
SBE Eş Editörü

DEMOGRAFİK DEĞİŞİM: PSİKO-SOSYAL VE SOSYO-EKONOMİK BOYUTLARI İLE YAŞLILIK

DEMOGRAPHIC TRANSITION: AGEING WITH A PSYCHO-SOCIAL AND SOCIO-ECONOMIC DIMENSIONS

Uzman Aynur YUMURTACI

(Sakarya Üniversitesi İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü Lisans Mezunu)

(Marmara Üniversitesi SBE Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Tezli YL Mezunu)

aynur.yumurtaci@gmail.com

ayyumurtaci@yahoo.com

ÖZET

Doğum oranlarının azalışı ve ortalama yaşam sürelerinin uzaması ile birlikte, pek çok ülkenin nüfusu yaşlanmaktadır. Nüfusun yaşlanması ve yaş gruplarının oranındaki değişim basit bir süreç olmayıp, bu farklılaşma her geçen gün daha da belirginleşmekte ve küresel bir olgu haline dönüşmektedir. Demografik yapıda yaşanan bu değişim sonrası, nüfusa ilişkin önceden uygulanan politikaların etkinliğinin azaldığı görülürken, günümüzde uygulanan sosyal ve ekonomik politikaların da yakın dönemde değişime uğraması beklenmektedir. Yaşlı nüfusa ilişkin sorunları psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik yönleri ile ele alan bu çalışma çerçevesinde, yaşlıların sosyal hayatlarında karşılaştıkları sorunlara farklı çözüm arayışları üretmek hedeflenmiştir. Bu amaç ile birlikte yaşlı dostu politikaları uygulanabilir kılmanın önemi vurgulanmıştır.

Anahtar kelimeler: Demografik Dönüşüm, Nüfus, Yaşlanma, Yaşlı, Sosyal Politika.

ABSTRACT

Population of many countries has been aged with the decrease of the fertility ratio and the longevity of average life expectancies. Population ageing and variation in the age ratios are not basic processes and differentiation becomes much more apparent day by day and it turns into a global issue. After the differentiation lived in the demografic structure, while it has been seen that the efficiencies of applied population policies used in old time decreased, in the near term it is also expected to change of social and economical policies which are applied recently. In the frame of this work, the problems related to old age population handled from the side of psycho-social and socio-economic perspectives, it is aimed to produce different solutions for social lifespan problems of old ages. By this aim, it is emphasized that the importance of making age friendly policies can be applied.

Keywords: Demographic Transition, Population, Ageing, Old Age, Social Policy.

GİRİŞ

İlk insandan günümüze uzanan nüfus hareketleri, içinde bulunduğumuz çağda ilgi kaynağı olduğu gibi, ileriki zamanlarda da ilgi kaynağı olmaya devam edecek ve bu yönde yapılan çalışmaların sayısının artacağı tahmin edilmektedir. Nüfus hareketleri ile ilgili olarak yapılan çalışmalardaki artış sebebi, nüfusa ilişkin demografik göstergelerin değişmesi ve buna paralel olarak farklı sosyal politika unsurlarının yeni düzene uyumlaştırılması yönündeki arayışlar olarak ifade edilmektedir.

Bununla birlikte son yıllarda dünyanın gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerindeki nüfus dinamikleri incelendiğinde, dünya nüfusunun yaşlanma eğiliminde olduğu görülmektedir. Böyle bir durumun ortaya çıkmasında; doğumda beklenen yaşam sürelerinin artması ve doğum oranlarının azalması temel rol oynadığı gibi, bu faktörlerin ortaya çıkmasında da önceki yıllarda yaşanan sosyal değişimler temel etken olarak gösterilmektedir. Özellikle dünyanın geçirmiş olduğu iki büyük savaş sonrası (I.ve II. Dünya Savaşları) yeni bir sosyal düzen arayışı içerisinde olan toplumlarda, gıda ve sağlık teknolojilerinin gelişimi insanların hayat standardını yükseltmiş ve buna paralel olarak artan doğum oranları ile ortalama yaşam süreleri uzamıştır. Nüfusun yaşlanması, beraberinde üzerinde önemle durulması gereken pek çok konuyu da doğurmuştur. Bu konuların başlıcaları; sosyal düzende ailenin değişen yapısı, kentleşme ve konut politikaları, yoksullukla mücadele, sağlık ve eğitim, emeklilik vb. sosyal politika unsurlarıdır. Bu sebeple yaşlılık bireysel anlamda ele alınması gereken bir konu olduğu kadar, en az toplumsal anlamda da tüm boyutları ile irdelenmesi gereken bir konu halini almaktadır.

Ülkemiz dünyadaki diğer ülkeler ile (özellikle Avrupa ülkeleri) karşılaştırıldığında ve nüfus dinamikleri bakımından değerlendirildiğinde henüz genç ve dinamik bir ülke konumundadır. 2010-2015 dönemi TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verilerine göre Türkiye'nin toplam doğurganlık hızı 2,1'dir. 2045-2050 dönemi tahminlerine göre ise, Türkiye'nin toplam doğurganlık hızının 1,8 olması beklenmektedir (TÜİK, 2013a). TÜİK 2010 yılı verilerine göre, dünyada ortalama yaş 29,2 iken bu oran Avrupa ülkelerinden Almanya'da 44,3, İtalya'da 43,2, Avusturya'da 41,8'dir. Türkiye'de ise, ortalama yaş 28,9'dur. Bu durum dünya ortalaması bakımından ve Avrupa ülkeleri açısından incelendiğinde, ülkemizin halen genç nüfus potansiyeline sahip bir ülke olduğu doğrulanmaktadır (TÜİK, 2013b). Ancak önümüzdeki dönemlerde, özellikle 2030 yılı ve sonrasında doğurganlık hızının belirgin bir biçimde azalışa geçecek olması ve doğumda beklenen yaşam süresinin 2045 yılı sonrasında yaklaşık olarak 79 yıla çıkacak olması ile Türkiye'de de yaşlanmanın etkileri kuvvetli bir biçimde hissedilecektir (TÜİK, 2013a). Bu açıdan şimdiden yaşlanma ile ilgili politikalar aktif hale getirilerek ilerleyen dönemlerde yaşlanmayı gerek bireysel, gerekse de toplumsal olarak pozitif yöne çevirmemiz gerekmektedir.

Öyle ki yaşlanmayı ve yaşlılık dönemini kendisinden korkulan ve kaçılmak istenen bir süreç ve endişe verici bir durum olmaktan çıkarmak temel hedeflerimizden olmalıdır. Bu amaçtan yola çıkılarak hazırlanan bu çalışmada, psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik boyutları ile yaşlanmanın etkileri ele alınacaktır. Bu etkiler yaşlılara yönelik çeşitli sosyal politika unsurları ile beraber değerlendirilecektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE YAŞLANMA VE YAŞLANMANIN BELİRLEYİCİLERİ

1.1. Yaşlanmanın Tanımı ve Önemi

Yaşlanmaya ilişkin ortak anlam içeren çok sayıda tanım yapılmış olmasına karşılık, bu tanımlardan bağımsız olarak da yaşlanma kavramının sınırsız sayıda tanıma sahip olduğu görülmektedir. Bu durumun temel sebebi yaşlanma kavramına yüklenen anlamın öznel boyuta da sahip olmasıdır. İfadeyi desteklemek açısından aynı toplulukta bulunan birbirinden farklı yaşlarda bireylere sizce yaşlanma nedir? Yaşlılık size neyi hatırlatıyor? Şeklinde sorulan sorulara verilen yanıtlar birbirinden oldukça farklıdır. “Fizyolojik olarak değişim”, “Daha fazla serbest zaman”, “Yaşlılık benim için sonbahar”, “Torunlarla beraber keyifli zaman geçirmek”, “Hayat tecrübesi kazanmak”, “Hastalıklarla mücadele etmek”, “Emekliliğin tadını çıkarmak”, “Yalnızlık”, “Sadece kendim için yaşayacağım özel bir zaman” vb. tanımları geçmişte ve günümüzde pek çoğumuz duymuşuzdur. Ancak görüldüğü üzere ve öncesinde de belirttiğimiz gibi yaşlanma sosyal hayatta herkesin kendine göre anlamlandırmaya çalıştığı çok boyutlu bir kavramdır. Bu açıklamalardan hareketle yaşlanmayı tanımlayacak olursak; zamana bağlı olarak, kişinin değişen çevreye uyum sağlama yetisi ve organizmanın iç ve dış etkenler arasında denge sağlama potansiyelinin azalması; ölüm olasılığının yükselmesi yaşlanma olarak ifade edilmektedir (Türk Geriatri Dergisi, 2004).

Bununla birlikte farklı boyutları ile yaşlanma tanımlanacak olursa; sosyal boyutu ile yaşlanma, insanın bağımsız konumdan bağımlı konuma geçmesi, sosyal yönden özerkliğini yitirmesi olarak ifade edilirken (Seyyar, 2002), hukuk ve çalışma yaşamı bakımından yaşlanma, insanın çalışma hayatındaki verimliliğinin azalması ve emekli olduğu dönemdir (Konak ve Çiğdem, 2005). Psikolojik bakımdan yaşlanma ise, yaşı kronolojik olarak ilerlemesine bağlı olarak bireylerin algılama, öğrenme, belirli problemleri çözme gibi bellek gücündeki değişimler olarak açıklanmaktadır. Bir diğer deyişle, bireyin davranışsal uyum yeteneğinde yaşa bağlı değişimler psikolojik yaşlanma olarak tanımlanmaktadır (Arpacı, 2005).

Yaşlanma kavramına ilişkin Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ)’nün tanımına bakıldığında yaşlılığın üç aşamadan oluştuğu görülmektedir. Buna göre;

65-74 yaş “Genç Yaşlılık”,

75-84 yaş “İleri Yaşlılık”,

85+ yaş “Çok İleri Yaşlılık” olarak adlandırılmaktadır (Önal, 2006).

Yaşlanmanın tanımının ardından günümüzde yoğun bir biçimde karşılaştığımız ve sıklıkla karıştırılan iki kavram olan gerontoloji ve geriatri terimleri incelendiğinde;

DSÖ’ye göre gerontoloji, yaşlanma olaylarının biyolojik, sosyolojik, ekonomik ve çevresel bütün yönlerini bilimsel yöntemlerle inceleyen bir disiplindir (World Health Organization, 2002).

Geriatri ise, yaşlanmayı tıbbi açıdan ele alan, yaşamın ileriki yıllarında bireylerin sağ-

lığının korunması, hastalıkların önlenmesi ve çok yönlü değerlendirme ile hastalıkların tedavisini hedef alan bir disiplindir (Konak ve Çiğdem, 2005).

Gerontoloji ve geriatri uygulama alanı bakımından incelendiğinde gerontolojinin daha geniş kapsamlı olduğu görülmektedir. Gerontoloji disiplini derinlemesine incelendiğinde uygulama alanı bakımından bu kavramın;

Bir ülkenin istihdam yapısı, çevre faktörleri, sosyal güvenlik sistemleri, sosyal hizmetleri, ölüm ve doğum tabloları, eğitim ve beslenmeye ilişkin verileri, sağlık hizmetleri ve diğer sosyal faktörleri içermesi bu durumu desteklemektedir (T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Aile ve Tüketici Hizmetleri, 2011).

Yaşlanmanın kavramsal boyutunda görüldüğü üzere, yaşlanma ve yaşlılık döneminden temel beklenti;

Yaşlıların sağlık bakımından daha rahat koşullarda tedavi imkanına ulaşabilmesini sağlamak,

Yaşlıların üretken bir biçimde kendilerini hem başarılı hem de mutlu hissetmelerini sağlayacak yaklaşımlar oluşturmaktır (Seyyar, 1999a).

1.2. Yaşlanmanın Belirleyicileri

Demografik hareketler kısa sürede ve kendiliğinden gerçekleşmemiştir. Bir takım sosyal ve ekonomik belirleyicilerin birleşimi sonucunda değişimlerin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Günümüzde nüfusun yaşlanması olarak adlandırılan geçiş sürecinde, yaşlanmanın üç belirleyicisi bulunmaktadır. Bunlar;

Doğum oranlarının azalması,

Yaşam süresinin artması,

Göçlerdir.

Bu unsurlardan doğum oranlarının azalması ve yaşam süresinin artması nüfusun yaşlanmasında temel belirleyicileri oluştururken, göç unsuru yardımcı bir unsur olup, yaşlanma sürecinin hız kazanması ile demografik hareketlilik bakımından oldukça önemli bir faktör halini almaktadır (European Commission, 2005).

Dünyada özellikle 1990 yılı ve sonrasında yaşanan demografik değişimlerle birlikte doğurganlık oranlarının ve kadın başına düşen ortalama çocuk sayısının azaldığı (Dünyada 1995 yılında kadın başına yaklaşık olarak 3.04 çocuk düşerken, 2010 yılı sonrasında bu rakam 2.52'ye gerilemiştir.) görülmektedir. Özellikle kentleşme ve ailenin değişen yapısının meydana getirdiği etkinin doğum oranlarını azaltması ve beraberinde nüfus artışını negatif yönde etkilemesi beklenmiştir. Ancak nüfus artış hızındaki yavaşlamaya karşın dünya nüfusunun azalışa geçmediği (Dünya nüfusu 1990 yılında 5.2 milyar iken, bu oran 2013 yılı itibarı ile 7 milyar civarındadır.) görülmektedir. Bu durumun en temel sebebi,

ortalama yaşam beklentisinin yükselmiş olmasıdır. Fakat doğum oranlarının önümüzdeki 20-25 yıl içerisinde nüfusun net yenilenme oranı olarak ifade edilen 2.1'lik değerin altında bir orana sahip olacak olması ile birlikte, çok ileri yaşlı nüfusun (85+) artışı geçeceği tahmin edilmektedir. Bu açıdan 2025 yılı ve sonrasında dünyada yaşlı nüfusun ölüm oranlarında artışlar yaşanacağı düşünülmektedir. Yaşlı nüfus ölüm oranlarındaki bu artış sağlık koşullarının olumsuzluğu ile ilişkilendirilmemektedir. Aksine 2025 yılı ve sonrası için tıbbi olanaklar bakımından daha ileri teknolojilerin ortaya çıkacak olması ile sağlıkta büyük gelişmelerin yaşanması beklenmektedir. Buradaki temel sorun ve durumu önemli hale getiren etken; yalnızca yaşlı nüfusun genel nüfus içerisindeki oranının sayısal anlamda yükseliş gösterecek olması değil, buna bağlı olarak toplumsal yaşamda oluşacak farklılıkların meydana getireceği etkidir (Murat, 2000).

2. FARKLI BOYUTLARIYLA YAŞLANMANIN ETKİLERİ

Demografik belirleyicilerin etkileşimi sonucu gelişmiş ülkelerde varlığını iyice hissettiren, yakın gelecekte gelişmekte olan ülkeleri de en az gelişmiş ülkeler kadar etkileyeceği düşünülen yaşlı nüfustaki artış psiko-sosyal ve sosyo-ekonomik olarak toplumsal yapıyı yeniden şekillendirici etkileri beraberinde getirmektedir.

2.1. Yaşlanmanın Psiko-Sosyal Bakımdan Etkileri

Yaşlanmanın psiko-sosyal etkileri değerlendirilmeden önce genel hatları ile psikolojik ve sosyolojik yönden yaşlanmanın, gerek bireyin kendi içinde, gerekse de toplum içerisinde nasıl etkiler yarattığına bakmak gereklidir.

Yaşlılığın psikolojik boyutu incelendiğinde bu dönemin bir takım bilişsel değişimler (beceriler, dikkat, öğrenme, bellek, akıl yürütme) ve ruhsal farklılaşmalarla (içe kapanma, geçmişe özlem, bir takım değerlerin kaybolduğu yönündeki görüşler, duygusal doyumda azalma, hayattan zevk alamama) dolu olduğu görülmektedir. Ancak bu değişimlerin 65 yaşını aşmış ve yaşlı grubuna giren her birey için aynı derecede olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu farklılık içinde bulunulan çevreye ve koşullara göre şekillenip tamamen yeni bir boyut kazanmaktadır. Bununla birlikte yaşlılık döneminde en çok karşılaşılan psikolojik sorunların başında depresyon gelmekte olup yapılan araştırmalar yaşlıların %23.8'inde "psikotik depresyon"^{1*} görüldüğünü desteklemektedir. Ortaya çıkan tablo karşısında, depresyon tetikleyici bir faktör olup, bu durum bir takım fiziksel rahatsızlıkları (yeme bozukluğu, hareket etmede isteksizlik) da ortaya çıkarmaktadır. Bu rahatsızlıklar da yeni rahatsızlıkların oluşmasına zemin hazırlamakta ve yaşlıların hayat kalitesini olumsuz olarak etkilemektedir (Er, 2009). Böylelikle kendisini psikolojik yönden zayıflamış hisseden yaşlı birey, diğer bir takım fizyolojik rahatsızlıkların etkisi ile adeta bir çöküş yaşamakta olup, kendini yalnızlık içinde ve değersiz olarak hissetmektedir. Kişinin iç dün-

1*“Psikotik Depresyon” Halüsinasyonların görüldüğü bir depresyon çeşidi olup, psikotik depresyon durumunda kişi olmayan şeyleri olmuş gibi algılamaktadır.

yaşında yaşanan bu duyguların günlük hayattaki etkileşimler neticesinde diğer insanlarla doğrudan yada dolaylı yollarda paylaşımı, yaşlanmanın sosyolojik boyutunu içermektedir. Yaşlanmanın sosyal boyutu içinde bulunan toplumun kültürel değerleri, özellikle aile ve yakın çevre ile şekillenmekle birlikte konunun ilerleyen bölümlerinde açıklanacak olan değişik etkenler (kentleşme ve yalnızlık gibi) de yaşlanmanın gerek psikolojik gerekse de sosyal boyutu içerisinde irdelenecektir.

2.1.1. Ailenin Değişen Yapısı ve Yaşlı Nüfus

Toplumsal hayatın farklılaşması ile insanların yaşayış biçimlerinde oluşan farklılıklar yaşlanma ve yaşlılara olan bakış açısını değiştirmektedir. İlk insanların yaşadığı dönem olarak ifade edilen toplayıcılık ve avcılık zamanında insanların sadece kendi kendilerine baktıkları ve buna göre belirli bir süre yaşadıkları görülmektedir. Ayrıca bazı ilkel toplumlarda da yaşlılara sadece tüketici gözü ile bakılmış ve önlerine belirli miktarda yiyecek bırakıldıktan sonra yaşlılar yalnızlığa terk edilmişlerdir. Göçebe toplumlarla beraber göçebelik kültürünün gereği olarak hızlı hareket etme kültürüne uymak ve grup dinamiği başlıca gereklilik kabul edilmektedir. Bu gerekçeyi yerine getiremeyenler (yaşlılar, hastalar) o topluluk için bir yük unsuru oluşturmaktadırlar. Göçebe kültürü ile ilgili yaygın olan bu anlayışa karşın “Göçebe Türk Kültürü”nün yaşlı ve hasta durumda olan kişilerin tedavileri, bakımı açısından diğer göçebe kültürlerinden ayrıldığıнын altını çizmekte fayda bulunmaktadır. “Göçebe Türk Kültürü”nde yaşlı insanlar bakıma muhtaç olsun ya da olmasın her zaman saygıdeğer kişiler olarak nitelendirilmişler ve himaye edilmişlerdir. İlkel toplumlar ve göçebe kültürünün sonrasında toplumlar toprağa bağlı hayatla yerleşik yaşama geçmişlerdir. Yerleşik düzene geçilmesi ile geniş aile içerisinde adeta yaşlılar değer kazanmış ve sözü dinlenen birer kılavuz gibi görülmüşlerdir. Bu durumun temel sebebi yaşlıların gençlere göre daha fazla hayat tecrübesine sahip olması ve yol gösterici özelliklerinin bulunması olarak nitelendirilmektedir. Ancak sanayileşmenin hızlanması, kuşaklar arası çatışmalar yaşanması, kırsal kesimde aileler arasındaki miras sorunları, beraberinde kırdan kente göçleri meydana getirmiş ve yeni sosyal düzenle ailenin şekli de değişime uğramıştır. Yeni sosyal yapıda aile geniş aile olmaktan uzaklaşıp çekirdek aileye dönüşmüştür. Bu durumun etkisiyle köyden kente yaşanan göç dalgası neticesinde yaşlılar çocuklarının bir bir aileden kopuşu ile kendilerini hem manevi, hem de maddi açıdan yalnızlık ve boşluk içerisinde hissetmişlerdir. Öte yandan kente öncelikle geniş aile biçiminde göç eden ve sonrasında çekirdek aile düzenine geçen ailelerin sayısı da oldukça fazladır. Bu yeni sosyal yapıda çoğunlukla çalışan anne, çalışan baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile ve bu aileden bağımsız olarak aile büyüklerinin yaşadığı ikinci bir çekirdek aile bulunmaktadır. Şehir hayatı adını verdiğimiz bu düzende yaşlılar daha çok torun bakımı, yemek hazırlama, ev işleri, alışveriş vb. ile uğraşırken unutulmuş en büyük nokta gerek yaşlı erkekler, gerekse de yaşlı kadınlar açısından yaşlıların kentin sosyal düzenine uyum sağlamada yaşadıkları problemlerdir. Özellikle köydeki samimi ve sıcak komşuluk ilişkilerinin kente gelince ellerinden alındığını hisseden yaşlıların yaşadığı yalnızlık duygusu gittikçe büyümektedir (Tezcan, t.y.).

Bu durumda hatırdan tutulması gereken temel yaklaşım, yaşlılarımız nasıl bizim günlük işlerimizle uğraşırken bizlere sıkıntılarını hissettirmemeye çalışıyorlarsa, bizimde onların yaşadıkları bu yalnızlığı ve uyum sorununu en alt seviyeye indirecek düzeyde davranmamız gerektiğidir. Belki de bu durumda kendimize sormamız gereken bazı sorular vardır. Örneğin; Hangimiz en azından bir hafta sonumuzu yaşlılarımıza ayırıyoruz? Onlarla farklı bir sosyal etkinliğe katılıyor muyuz? Yaşlılarımızı ziyaret ediyor muyuz? Belki bu sorulara verilecek yanıtlar iş yoğunluğu, vakit darlığı, hayat koşturmacası gibi sebeplerle pek çok şekilde yanıtlanabilir. Ancak hiçbir bahane yaşlılarımızı ihmal etmemize neden olmamalıdır. Dünyaya gelen her insanın yaşlanma potansiyeline sahip olduğu ve bugünün gençlerinin yarının yaşlıları olacağı düşüncesi hatırdan çıkarılmayarak hareket edilmelidir. Bu sebeple yaşlılığa hazırlık aile ortamında çocuklara küçük yaşta öğretilmeye çalışılmalı, böylelikle yaşlıların kendileri için bir değer, en büyük miras olduğu düşüncesi kuşaktan kuşağa aktarılmalıdır. Ayrıca bu durum çocuğa zorunluluk olarak değil, severek üstleneceği bir vefa borcu şeklinde benimsetilmeli ve tatbiki olarak sergilenmelidir. Aslında burada bahsetmek istediğimiz temel husus, yaşlılara verilen önemin manevi yönünün ne kadar etkili olduğudur. Bundan dolayı yaşlı nerede himaye edilirse edilsin, ailesinin sevgisi ve sıcaklığı özellikle yaşlılık gibi hassas bir dönemde büyük önem arz etmektedir.

Günümüzde çekirdek ailenin yapısının daha da daralması ile yalnız yaşayan yaşlı bireylerin sayısının çoğalması farklı bir boyutu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle günümüzde kadınların da sıklıkla iş yaşamında yer almaları sebebi ile yaşlı aile büyükleri ile ilgilenenler kadar zamanları ne yazık ki bulunamamaktadır. Öte yandan kadının çalışmadığı hanelerde de çoğu zaman aile içi tartışmalardan dolayı yaşlılar istenmemekte ve hak etmedikleri muamelelerle karşılaşmaktadırlar. İşte bu noktada devreye yaşlı dostu sosyal politikalar girmektedir (Öz, t.y.).

10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”nin 25. maddesinde; herkesin, yeterli yaşam standardı hakkına sahip olduğu ifade edilmiş olup; bu hak, beslenme, giyim, konut, tıbbi bakım açısından yaşlıları da kapsamakta, yaşlılara sosyal güvence sağlanmaktadır. Ülkemizde 1963 yılından itibaren günümüze kadar yaşlanma ve yaşlılık ile ilgili çalışmalar devam etmekte olup her geçen dönemde bu çalışmalar daha da hız kazanmaktadır. Bu konuda 1963 yılından 2013 yılına kadar geçen elli yıllık sürede yaşlılık kavramsal boyutunun yanı sıra finansman ve donanım açısından da ele alınmış olup, kamu kuruluşlarının dışında da yaşlanma ile ilgili faaliyet gösteren tüm kurumlarla koordinasyon sağlanarak daha aktif bir politika hedeflenmiştir. Öncelikli hedef, huzur evlerinin yapılıp geliştirilmesi iken, sonrasında özel sektöründe teşviki ile bakıma muhtaç yaşlılara öncelik verilmesi, bu yaşlıların korunması ve rehabilitasyon merkezlerinin kurulması yer almaktadır. Böylelikle nitelik ve nicelik açısından gelişme sağlamak amaç olmuştur. Özellikle Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nca yaşlılık ve yaşlanma dönemindeki sorunlarla mücadele kapsamında yaşlılara verilen hizmetlerin başında; huzurevleri, yaşlı hizmet merkezleri, gündüzlü bakım merkezi, bakım hizmetleri, kurum bakım hizmeti, evde bakım hizmeti, yaşlılık aylığı yer almaktadır. Bu uygulamalardan yaşlı ve muhtaç durumdaki her vatandaşın faydalanabilmesi için çalışmalar yapılmaktadır (T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2012).

Bu çalışmalar ile aile üyelerinin yaşlı bireye bakabilmesi için gereken sosyal destek sistemlerinin sağlanması, yaşlı birey için sağlık bakımı, ekonomik ve sosyal güvenlik sistemlerinin oluşturulması gibi hedefler belirlenmektedir. Böylelikle toplumun temel yapı taşı olan aile içerisinde daha mutlu ve sağlıklı yaşlı bireylerden oluşan bir toplum oluşturmak esas alınmaktadır.

2.1.2. Kentleşme ve Yaşlı Nüfus

Gelişmiş işbölümü ve organizasyonun mevcut olduğu kentler, kırdan kente yaşanan göçler neticesinde nüfus yoğunluğunda değişimler meydana getirmiş ve bu süreç kentleşme olarak adlandırılmıştır (Seyyar, 2002).

Yaşlılar için kent, içinde yaşamak zorunda oldukları sosyal bir düzen, mekan olarak tarif edilmektedir. Bu tanımdan hareketle kentleşme ve yaşlı nüfus açısından kırdan ve kentte yaşayan yaşlıların durumu karşılaştırıldığında, kırdan yaşayan yaşlıların genellikle çocukları ile bir arada yaşadıkları görülürken, özellikle ailenin değişen yapısı ile durum kentteki yaşlılar için farklılık arz etmektedir. Böylelikle kentlerdeki yaşam mücadelesi nüfusun tüm kesimleri için önem oluşturmalarının yanı sıra, özellikle kentteki yaşlılar açısından önem arz etmektedir (Durgun ve Tümerdem, 1999).

Son yıllarda kentler içlerinde bulundurdıkları dinamizm ile hem bir gelişim hem de değişim mekanı haline dönüşmüşlerdir. Bu durum zorluk ve kolaylıkları bir araya getirmiş ve toplumsal yaşam biçimlerinde özellikle yaşlılar açısından farklılaşmalara zemin hazırlamıştır. Öyle ki sosyal sistem içerisinde ilişkilerin resmi boyutta olması, bir yerden başka bir yere giderken yaşanan ulaşım sorunları, çevre kirliliğinin kırsal yaşama göre daha yoğun olması, stresin yoğun bir biçimde yaşanması, çarpık yapılaşma ve alt yapı sorunları vb. kentte yaşamının zorluklarını oluşturmaktadır. Buna karşılık sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler ve iletişim ile ilgili tüm teknolojilere ulaşım, daha konforlu yaşam vb. kentte yaşamının bireye sağlayacağı olanaklar olarak sayılmaktadır. Bu noktada üzerinde durulması gereken temel hedef yaşlı nüfus için yaşanılabilir bir kent oluşturmaktır. Neticede günümüzde sıkça karşılaştığımız yaşlı dostu kent kavramı ortaya çıkmaktadır.

Yaşlı dostu kent konusunu DSÖ farklı başlıklar altında toplayarak her bir başlığın içeriğini belirlemiştir. Bu başlıklar; Dış mekanlar ve binalar, ulaşım, konut, sosyal katılım, toplumsal yaşama dahil olma ve toplumun yaşlıya saygısı, yaşlı vatandaşların toplumsal yaşama katılımı, toplum desteği ve sağlık hizmetleri, bilgi edinme ve iletişim olarak kent ve yaşlılar açısından sınıflandırılmıştır (Şeker, 2010).

Her bir başlık değerlendirildiğinde; dış mekanlar ve binalar yaşlanmanın getirdiği bir takım fiziksel özelliklerle birlikte değerlendirilerek tasarlanmalı ve yaşlıların günlük yaşamdan kopmamalarını sağlayıcı özelliklere sahip olmalıdır. Özellikle yaşlılarımız için daha rahat bir yaşam yaklaşımından yola çıkarak konutlarda kullanılan mobilya ve elektronik aksamaların hem modern teknolojiye uygun olması, hem de kullanım açısından karmaşık olmamasına dikkat edilmelidir. Bunun yanı sıra yaşlıların yaşadıkları binalara giriş ve çı-

kışta kullandıkları rampalar, asansör sistemleri ve elektrik sistemlerine dikkat edilmeli, bu sistemler özel olarak tasarlanmalıdır. Ayrıca bina içi merdivenler aydınlık ve geniş olmalı, tirabzanlar kaymaz ve sağlam durumda konumlandırılmalıdır.

Ulaşım açısından yaşlıların her açıdan rahat bir biçimde hareket edebileceği toplu taşıma araçları tasarlanarak sosyal hayattan uzaklaşmalarının önüne geçilmelidir. Özellikle kaldırım yükseklikleri belirli bir seviyede ayarlanmalı, trafik ışıklarında sesli uyarı sistemi kullanımı yaygınlaştırılmalı, yayaaların yeşil ışıktaki geçiş süreleri yaşlılara göre (bir genç ve bir yaşlının aynı sürelerde karşıdan karşıya geçemeyeceği düşünülerek) ayarlanmalıdır. Böylelikle sosyal bütünleşme sağlanmalıdır. Bu konuda İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin "Alo 153 Özürlü ve Yaşlı Ulaşım Hizmeti" ile toplu taşıma araçlarını kullanamayan pek çok yaşlı ve özürlüye ulaşımında kolaylık sağlanmaktadır (Murat, 2009).

Bir diğer yandan konutlar yaşlıların evde bakımına imkan sağlayıcı özelliklere sahip olmalıdır. Örneğin; yatağa bağımlı yaşlı hastalar için konutlarda yeterli miktarda elektrik sistemi olmalı (Priz, jeneratör vb.), banyo ve mutfakta sıcak su desteği sağlayacak sistemler yer almalı ve ısınma sorununu ortadan kaldıracak modern teknolojiler kullanılmalıdır.

Sosyal katılım açısından durum değerlendirildiğinde, sosyal programlar düzenlenerek bu programlara tüm yaşlıların eşit koşullarda katılımı sağlanmalıdır. Böylelikle toplumsal yaşama dahil olan yaşlılar saygınlıklarının daha da arttığını düşünecek ve bu durum onlar açısından moral kaynağı olacaktır.

Bununla birlikte yaşlıların toplum desteği sağlamaları bakımından yaşlı bakım hizmetlerinin sürdürülebilirliği desteklenmeli ve kalitesi artırılmalıdır. Ancak bu koşullarla bir nebze dahi olsa yaşlılarımızın kent yaşamında daha rahat ve huzurlu olmaları hedeflenebilir.

2.1.3. Yalnızlık ve Yaşlı Nüfus

Bedenimiz için gerekli olan hava, su ve çeşitli gıdalar nasıl hayatta kalmamızı sağlıyorsa, ruhumuz için de duygusal doyum aynı etkiye sahiptir. Duygusal doyum sağlamamıza katkısı olan sevgi, saygı, bağlılık, kabul görme gibi bazı ihtiyaçların karşılanması bizi toplumsal yaşamla bütünleştirmekte, aksi bizi yaşamdan uzaklaştırmaktadır. Yalnızlık her ne kadar zaman zaman hepimizin yaşadığı bir duygu ise de, bu duygu aldığımız bir haberle, arkadaş çevremizin etkisi ile veya çoğu zaman ailemizden aldığımız destekle hafiflemekte ve yalnızlığın etkisi kısa sürmektedir. Ancak öyle bir grup vardır ki bu grubun bazı üyeleri için yalnızlık süreklilik arz eden bir durum halini almaktadır. İşte bu grup yaşlılarımızdır. Özellikle emeklilik dönemi sonrasında iş yaşamından uzaklaşma, eski sosyal ilişkilerin azalması, arkadaş çevresinde yaşanan kayıplar, sosyal çevreden yavaş yavaş uzaklaşma eğilimi, günlük hayattaki üretkenliğin azalması ile yaşlılarda oluşan kendini yetersiz ve değersiz görme düşüncesinin birleşmesi yaşlı yalnızlığının temel sebebini oluşturmaktadır.

Bununla birlikte yaşlılar ve yalnızlık kırdaki yaşayan yaşlı nüfus açısından değerlendirildi-

ğinde, kırsal kesimde sosyal ilişkilerin kente göre daha canlı olması kırdaki yaşayan yaşlılar açısından olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle gençlik döneminde samimi ilişkileri olan kırdaki yaşayan yaşlıların sosyal ilişkileri yaşlanma ile de devam etmekte ve yaşlıların kendilerini yalnız hissetmelerine imkan vermeyecek bir ortam oluşmaktadır. Yaşlılık dönemi kırdaki yaşayan yaşlı kadınlar açısından değerlendirildiğinde; sohbetlerin yapıldığı, gençlere tecrübelerin aktarıldığı bir paylaşım dönemi karşımıza çıkmaktadır. Kırdaki yaşayan yaşlı erkek nüfus açısından ise, yaşlıların köydeki dayanışma derneklerine giderek hala aktif olarak köye destek sağlayabilecekleri ortamlar oluşturmaları, köyün sorunları ile ilgili toplantılarda fikirlerini sunmaları ve gençlerle beraber omuz omuza çalışmaları yaşlıların aktifleşmesini sağlamaktadır. Böylelikle kuşaklararası dayanışma meydana geldiği gibi karşılıklı sevgi ve saygının daha da büyümesi sağlanmaktadır.

Öte yandan yaşlılar ve yalnızlık kentte yaşayan yaşlılar açısından değerlendirildiğinde, çocukların çeşitli nedenlerle (evlenme, iş nedeniyle ayrılmaları, eğitim amacıyla şehir veya ülke değiştirmeleri ve bu durumun sonrasında devamlılık arz etmesi) evden ayrılmaları, yaşlı bireyin evli olması durumunda eşlerden birinin ölümü, yakın akrabaların farklı şehirlerde olmaları yada bir kısmının çok yaşlı durumda olması sebebi ile, kentte yaşayan yaşlılar kırdaki yaşayan yaşlılara göre yalnızlık duygusunu daha fazla hissetmektedirler. (Yumurtacı, 2007). Bu durumda temel hedefimiz yaşlıları içinde bulundukları yalnızlık duygusundan uzaklaştırabilecek bazı sosyal politikalar geliştirmek ve bu politikaları uygulanabilir hale getirmektir. Yaşlı yalnızlığını önleme konusunda geliştirilebilecek politikaların temel hedefleri; yaşlıların günlük zaman etkinliklerini örgütlemek, planlamak ve zamanlarını mutlu bir biçimde geçirmelerini sağlamak olmalıdır. Ayrıca bu etkinlikler yaşlılarımızın fiziksel durumlarına, beklentilerine göre planlanmalı ve devamlılık arz etmelidir. Bu durumu örnekleyecek olursak; kadınlar ve erkekler açısından sinema ve tiyatro etkinlikleri, kitap okuma, şiir dinletileri, geziler, piknikler, çeşitli konferanslar düzenlemek, müze gezileri tertip etmek, şarkı söyleme, çalgı aleti çalma, ahşap oymacılığı ve örgü işleri, dama satranç gibi strateji ve zeka oyunları-müsabakaları düzenlemek, fiziksel açıdan yaşlıları zorlamayacak sportif faaliyetlerin öğretmen eşliğinde gerçekleştirilmesi, açık forumlar düzenleme (Tezcan, t.y.), doktor ziyaretlerine ek olarak manevi destek sağlamak amacı ile psikologların ve din görevlilerinin interaktif konferanslar vermesini sağlamak (Kılavuz, 2005) ve bu faaliyetleri özellikle kimsesiz bakıma muhtaç yaşlılar adına gerçekleştirmeyi desteklemek, belirli aralıklarla yaşlıların çocuk bakım evlerini ziyaret etmelerini sağlayarak gönüllü dedelik ve ninelik yapmalarını destekleyici aracı kurumlar oluşturarak onların manevi yönden toplumda önemli bir amaca hizmet edebileceklerini göstermek vb. üretilebilecek daha pek çok sosyal politika ile yaşlılarımızın morallerini (yaşam doyumlarını) (Şener, 2009) arttırarak toplumsal bütünleşmeyi sağlamak hedeflenmelidir.

2.2. Yaşlanmanın Sosyo-Ekonomik Bakımdan Etkileri

Yaşlanmanın sosyo-ekonomik açıdan etkiler oluşturmalarının sebebi yaşlılıkla birlikte değişen davranışlar, kazançlar, sağlık durumları ve tüketim alışkanlıklarıdır.

Bu sebeple bu çalışmada, yaşlanmanın sosyo-ekonomik etkileri; yoksulluk, eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, istihdam, tasarruf ve tüketim politikaları olarak sınıflandırılıp her bir politika ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

2.2.1. Yoksulluk ve Yaşlı Nüfus

Ülkelerin içinde bulundukları duruma göre farklılık arz etse de genel tanımı ile yoksulluk, günlük temel ihtiyaçların (yiyecek, içecek, giyim, barınma vb.) tamamının veya bir kısmının karşılanamaması durumudur (tr.wikipedia.org).

Yoksulluk dünyada pek çok ülkenin yaşadığı bir sorun olup, nüfus yapısı bakımından tüm yaş gruplarının yoksulluk riski ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Çalışma çağındaki nüfus (15-64 yaş arası nüfus) açısından düşünüldüğüne özellikle çocukluk döneminin ardından yaşanan gençlik dönemi ve emeklilik öncesi dönemde düzenli bir geliri olmayan kişilerin ileriki dönemlerde (yaşlılık dönemi) yaşamlarında yoksullukla karşılaşma olasılıklarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Durum kadınlar açısından ele alındığında, kadınların istihdam oranlarının erkeklerden daha düşük olması sebebi ile kadın için yoksulluğun daha sık karşılaşılan bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum evli olup eşini kaybetmiş kadınlar bakımından eşlerinin ölümü sonrası onların maaşının yaşlı kadınlara bağlanması şeklinde iken, herhangi bir sosyal güvenceye sahip olmayan yaşlı kadınlar için devreye sosyal devlet girmekte olup, yaşlının yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli ödemeleri yapmaktadır. Ancak ülkemizde 65 yaş ve üzeri yoksul yaşlı kadın oranının çok yüksek olması sosyal devlete mali anlamda olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Bu noktada yapılması gerekenlerin başında özellikle kadınlar açısından düşük olan istihdam oranlarının artırılarak kadının yaşlılık öncesi dönemde daha yüksek oranda çalışma hayatının içinde yer almasının sağlanması gelmektedir. Böylelikle kadınların yaşlılık dönemlerinde kendilerini ekonomik yönden daha rahat hissetmeleri sağlanacaktır. Bunun için ise, kadın istihdamını teşvik edici politikaların daha fazla desteklenmesi gerekmektedir (Şeker, 2007).

Öte yandan yaşlılık dönemi ile yoksulluğun fazla hissedilmesinin sebebi yaşlıların yaşlanmaya bağlı olarak yaşadıkları fiziksel güç kaybı ile daha az çalışabilmeleri ve daha az üretebilmeleridir. Öyle ki yaşlılar için emeklilik sonrası gelir düzeyindeki düşüş, makineleşmenin yol açtığı istihdam sıkıntısı, sağlık problemleri nedeniyle çalışma yaşamından uzaklaşma, hayat pahalılığı vb. nedenlerle yaşlılık döneminde yoksulluk daha büyük bir baskı yaratmaktadır (Danış, 2007). Bu durumda yaşlılık döneminde yoksulluğun etkilerini azaltmak amacı ile yaşlılara yönelik vergi indirimlerinin sağlanması, resmi olarak sosyal koruma altında olmayan yaşlılara ulaşılarak bu durumdaki yaşlılarında sosyal güvenlik kapsamına alınması, yaşlıların konut gereksinimlerini karşılamak için konut yapılması, fiziksel gücü yerinde olan yaşlılar için yaşlının bulunduğu eve iş götürüp işin tamamlanması sonrasında yaşlılar tarafından yapılmış ürünlerin pazarlanabileceği yerleri bularak evden çalışma modelinin yaşlılar için de desteklenmesine (örneğin çeşitli hediyelik eşyaların yapımı, ahşap ürünler, el örgüsü, nikah şekeri yapımı, cam boyama, dikiş, nakış vb.

böylelikle kaybolmakta olan bazı sanatların canlanması da sağlanabilir) yönelik uygulamalar mümkün görülen sosyal politika hedefleri arasında yer almalıdır. Böylelikle yaşlılarımız kendilerine hem maddi hem de manevi anlamda katkı sağlayacakları gibi, ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel yönden kalkınmasında da doğrudan etkili olacaklardır.

2.2.2. Eğitim ve Yaşlı Nüfus

Ülkemizin yakın gelecekte yaşlılar ülkesi haline dönüşecek olması önümüzdeki günlerin yaşam boyu çalışmayı getireceği ve yaşam boyu çalışmanın da yaşam boyu öğrenmeyi zorunlu kılacağı düşünülmektedir (Turner ve diğerleri, 1998).

Bu düşünce ile birlikte günümüzde yaşlı nüfus ve eğitim anlamında uygulanması gereken en temel konu yaşlı dayanışma merkezlerinin sayısını arttırmaktır. Böylelikle yatılı kurum gereksinimine ihtiyaç duymayan yaşlılarımıza dengeli ve düzenli beslenme, sağlık eğitimi, sosyal katılım, yaşam boyu spor vb. eğitimler, seminerler ve konferanslar verip yaşlılarımızın daha da bilinçlenmesini sağlamak hedeflenmelidir. Bu durum yaşlılarımızı sosyal hayata bağlayacağı gibi kendi temel bakımlarını yapabilmeleri, kendi kendilerine yetebilmeleri ve daha mutlu olmaları anlamında da onlara katkı sağlayacaktır. Buradan hareketle eğitimin yaşlılarımız için toplumsal bütünleşmeyi sağlamada etkili bir unsur olduğu görülmektedir. Ayrıca yaşlılarımıza verilecek eğitimler yalnızlıkla ve çaresizlikle mücadelede onların hayatını kolaylaştırıcı etkiye sahip olmaktadır. Kurum bakımına ihtiyaç duymayan yaşlılar için geliştirilebilecek eğitim politikaları temel olarak ifade ettiğimiz eğitim programları ile çözülebilirken, bir diğer boyutta kurum bakımına muhtaç yaşlılar karşımıza çıkmaktadır.

Yaşlı nüfus oranının ve yaşlı insanların ortalama ömrünün artması ile birlikte her geçen gün kurum bakımına ihtiyaç duyan yaşlılarımızın sayısı da hızla yükselmektedir. Bu durumda kurum bakımı konusunda uzmanlaşmış tecrübeli ve yetişmiş personele olan ihtiyaç da günden güne artmaktadır. Ülkemiz açısından tamamen kurum desteğine ihtiyaç duyan yaşlılar devlete ait kurumlar ve özel huzur evlerinde beslenme uzmanı, psikolog, psikiyatr, fizyoterapist ve dahiliye uzmanları tarafından sağlık hizmeti almakta olup, ara kademelerde yaşlılara sağlık hizmeti verecek yetişmiş eleman sıkıntısı çekilmektedir. Özellikle ara kademelerde çalışacak bu elemanlara istenilen düzeyde eğitimlerin verilememesi ve verilen hizmet içi eğitimlerinde yetersiz olması sebebi ile kurum bakımı alan yaşlıların bakımında istenilen verimlilik sağlanamamaktadır. Bu amaçtan yola çıkılarak Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü ve Milli Eğitim Sağlık Eğitimi Vakfı (MESEV)'in işbirliğinde 1999 yılında meslek liselerinde başlatılan “Yaşlı Bakım Elemanı” yetiştirme programı ile yaşlı bakımında etkinlik sağlayacak ara eleman açığının kapatılması hedeflenmiştir. Projenin ilk kısmı 2003 yılı itibarı ile tamamlanmış olup hastaneler, huzurevleri, yaşlı bakım evleri ve yaşlıların bakıma ihtiyaç duyduğu tüm noktalarda yaşlı bakımı sağlayacak profesyonel elemanların yetişmesi hedeflenmektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, 2007).

Başta ülkemiz olmak üzere günümüz gelişmekte olan ülkelere bakıldığında bu ülkelerin nüfuslarının yaşlanması ve genç nüfuslarının gittikçe azalması karşısında eğitim politikaları açısından alınması gereken bir takım önlemler bulunmaktadır. Bu ülkelerde atılması gereken ilk adım eğitimde kalite artışının yakalanmasıdır. Demografik geçiş döneminin öncesine bakıldığında, gelişmekte olan ülkelere hızla artmakta olan nüfus oranlarından dolayı eğitimde niceliksel sorunlara önem verilirken bu durum günümüzde tersine dönmektedir. Artık üzerinde çalışılması ve politikalar üretilmesi gereken konu eğitim kurumlarının sayısı değil, verilen eğitimin kalitesidir. Bu durumda eğitimde kalite artışının yaşanması ve eğitim sürelerinin uzaması ile birlikte gelecekte artacak yaşlı nüfusun günümüz yaşlı nüfusundan daha donanımlı olması hedeflenmektedir (Işık, t.y.) Bu açıdan eğitim politikaları ile yaşlıların bütünleştirilmesi de önemini korumaktadır. Yaşlanma sürecinin hayatın uzun bir dönemine yayılması ve paralelinde eğitim politikalarının uzun vadede yaşlıları kapsamayı yaşlıların fiziksel ve düşünsel süreçlerine göre eğitim faaliyetlerinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Bu nedenle yaşlılıkta ortaya çıkan işitme kaybı, hareket kaybı, görme bozuklukları ve algılama güçlüğü, mukayese yeteneğindeki farklılaşma vb. faktörler göz önüne alınarak yaşlıların içinde bulundukları duruma uygun eğitim modelleri farklı eğitim materyalleri ile desteklenerek aktif bir biçimde uygulanmalıdır (McNair ve Flynn, 2006). Örneğin; yaşlı bireyin alacağı eğitimin çeşidine göre farklılık arz etmekle birlikte, işitme kaybı durumunda yaşlıların sesleri daha iyi duyabilecekleri bir düzende sınıflar oluşturulmalı ve eğitim faaliyeti burada gerçekleştirilmelidir. Hareketi kısıtlı olan yaşlılar için ise, daha konforlu sıra/masa düzeni oluşturulmalı hatta yaşlıların eğitimin verileceği mekanlarla evleri arasında ulaşım sıkıntısı yaşamamaları yönünde çalışmalar yapılmalıdır. Yaşlılara yönelik eğitim politikalarında teknik alt yapının yanı sıra yaşlıların algılama yeteneklerini ve hafızalarını güçlendirmek için, öğrendiklerini yazma ve tekrar etme, bir sonraki derste bir önceki dersi tekrarlama gibi yöntemlerle hafızalarının gelişimi ve eğitim sürecine uyumları desteklenmelidir (Davis, 2001). Yaşlıların eğitimi ile ilgili olarak yapılması gereken bu uygulamalara ek olarak, yaşlıların eğitiminde görevlendirilecek personelin bilgi verecekleri konu hakkında uzmanlaşmış olmalarının yanı sıra gerontoloji ve geriatri ile ilgili bilgilere de temel düzeyde sahip olması yönünde çalışmalar yapılmalıdır (Seyyar, 2004). Yaşlı eğitmeni olarak istihdam edilecek kişilere geriatri ve gerontoloji ile ilgili olarak verilecek temel düzeydeki eğitimlerin içeriği üniversitede okunan bölüme göre değişmekle birlikte, yaşlanma ile ilgili derslerin müfredatta yaygınlık kazanmasını sağlayıcı çalışmalar yapılmalıdır. Böylelikle öğretmenlerin yaşlılar ile kuracakları diyalogların daha sağlıklı olması sağlanırken, eğitimin amacına ulaşmasında da daha büyük çaba gösterilmiş olunacaktır.

Özetle, eğitim politikalarının yaşlanma ile öneminin artması ve boyutunun farklılaşması yaşlı nüfus ve eğitim alanında yeni sosyal politikaların üretilmesini zorunlu kılmaktadır. Ülkemizin sahip olduğu yaşlı nüfus oranının 2030 yılı ve sonrasında daha da artacak olması bu uygulamaları gerçekleştirmek için gerekli sosyal politikaların önemini gözler önüne sermektedir.

2.2.3. Sağlık ve Yaşlı Nüfus

Dünya nüfusu 1950 yılı ve öncesinde savaşlar ve salgın hastalıklarla mücadele etmiştir. Bu dönemde doğurganlık oranlarındaki artışa rağmen bebek ve çocuk ölümlerinin yüksek oranda olması sebebi ile üzerinde durulan birincil konu yaşlı nüfus olmamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası çevre koşullarındaki iyileşmeler, bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeler beraberinde yeni tıbbi teknolojileri getirmiştir. Böylelikle geçmişte basit hastalıklardan ölen insanların sayısı azalmış ve nüfusun yaş piramidinde yükselme yaşanmıştır. Yaş piramidindeki yükselme daha sonraki yıllarda daha da artmış ve artık eskiye göre daha yaşlı bir demografik yapı ile karşılaşmıştır. Dünyada demografik eğilimler bu şekilde iken, son dönemlerde Türkiye’de de yaşlı nüfusta belirgin bir artış gözlenmiştir. Yaklaşık altmış yıl önce her bin kişiden 30-35 kişinin öldüğü gözlenirken bu oran günümüzde binde 5’lere kadar gerilemiştir. Nüfusun gidişatı incelendiğinde 2020 yılı sonrasında Türkiye’de 7-8 milyon civarında yaşlı nüfus olacağını öngörülmektedir. Hesaplamalar 2050 yılında yaşlı nüfusun 12 milyona yükseleceğine işaret etmektedir (Bilir, 2004). Ülkemizdeki yaşlı nüfusun önümüzdeki yıllarda bu derecede artacak olması sağlık politikalarının özellikle yaşlı sağlığı alanına dair (genel hastalıkların yanı sıra yaşlılık dönemine özgü hastalıkların tanı ve tedavisi) uygulamalarda önemli talep artışı yaşanacağını sinyallerini vermektedir. Bu sebeple temel hedef yaşlı sağlığını korumak ve yaşlılar için başkalarına bağımlı olmadan yaşayabilecekleri sağlık politikaları sunmaktır. Bunun yanı sıra daha sağlıklı bir yaşlanma ile amaçlanan bir diğer konu sağlık maliyetlerinin azaltılmasıdır. Böylelikle gerek devletin, gerekse de vatandaşın omzundaki yükün hafifletilmesi hedeflenmektedir.

Yaşlı nüfus ve sağlık konusu incelendiğinde, esas olarak sağlıklı bir yaşlanmanın temelini yaşlılık dönemi gelmeden atılması gerekmektedir. Bu noktada yaşamın ilk basamakları olan bebeklik, çocukluk ve gençlik dönemlerinde kişinin daha sağlıklı olma yönündeki yatırımları, orta yaşlarda sağlık problemlerinin görülmesini engelleyeceği gibi yaşlılık döneminde daha az fonksiyon kaybına neden olacaktır. Fiziksel fonksiyon kaybının en az seviyede olması yaşlı için bir moral kaynağı olup sosyal ve psikolojik olarak da sağlığı destekleyici olumlu bir unsur teşkil edecektir (Oxley, 2009).

Daha sağlıklı bir yaşlanma için öncelikle sağlık açısından risk oluşturacak sigara ve alkol tüketimi (bazı etkilerin yıllar sonra ortaya çıkmasından dolayı mümkünse gençlikte de bu maddeler kullanılmamalıdır) ortadan kaldırılmalıdır. Ardından beslenme alışkanlığı sistemli bir hale getirilmeli ve fiziksel aktivite mutlaka günlük yaşama dahil edilmelidir. Burada akla şöyle bir soru gelebilmektedir; yoksul durumda olan yaşlılar nasıl sağlıklarını koruyacaklar? Bu noktada devletin sağlayacağı aile hekimliği uygulamaları ile yaşlıların evine sağlık hizmeti götürülmesi olumlu bir uygulama olup devamlılık sağlanması ve hizmette kalite artışını denetleyici mekanizmalar ile etkinlik oluşturulacaktır. Ayrıca sağlıkta önemli bir yeri olan beslenme unsuru bakımından aşevi uygulamaları-gezici ekiplerle düzenli olarak gerçekleştirilmektedir. Beslenmede aşevi uygulamalarının yanı sıra bireysel sorumluluk projesi kapsamında aynı apartmanda ya da aynı mahallede oturan yaşlı kişiler tespit edilip (semt muhtarlarından kimsesiz yaşlıların adresleri alınarak) gerekli gıdaların temini sağlanmalıdır. Böylelikle paylaşmanın getirdiği manevi duygu ile sosyal dayanışma kültürü de teşvik edilmiş olacaktır. Bu uygulamalar sürekli hale getirilerek ve yeni nesle aktararak duyarlı toplumlar olma yolunda ilerlenmelidir.

Öte yandan genel sağlık uygulamalarında olduğu gibi yaşlı sağlığı uygulamalarında da temel hedef hastalık ortaya çıkmadan tedbirler almaktır. Ancak alınmış tedbirler karşı ortaya çıkan ve kronik hale dönüşmüş haslıklar için (özellikle Alzheimer, Parkinson, ağır depresyon, organ yetmezlikleri, tansiyon, felç, obezite, kanser vb.) (Akalın, 2009), yaşlıların durumları devamlı surette takip altına tutulmalıdır. Fiziksel bir takım rahatsızlıklarda gösterilen özen kadar, psikolojik rahatsızlık yaşayan yaşlılar da tedavi edilmeli ve koruyucu hekimlik uygulamaları ile sağlığın iyileştirilmesi hedeflenmelidir. Bu durumda yaşlılarımız için uygulanabilecek temel yaşlı sağlığı politikaları; sağlığın iyileştirilmesi, kamu hizmetleri, sosyal servisler ve hastaneler olarak sınıflandırıldığında;

Sağlığın iyileştirilmesi yönelik başlıca politikalar; temel sağlık hizmetleri, taramalar, ağız ve diş sağlığı, göz sağlığını,

Kamu hizmetleri; semt bakım evleri, ev ziyaretleri ve evde bakımı,

Sosyal servis hizmetleri; gündüz bakım evleri, aş evi uygulamaları (özellikle fiziksel açıdan aşevine gidemeyen yaşlılar için gezici aşevleri), komşu desteği projeleri (Kocatürk-Özen, 2010), yaşlılara yönelik sağlığı geliştirici tatil aktivitelerini,

Sağlık hizmetleri; Hastanelerin geriatri bölümleri ve diğer bölümlerin işbirliği ile her türlü tıbbi bakım, psikiyatri hizmeti, kronik hastalıkların tedavisi ve rehabilitasyon uygulamalarının aktif olması ve çalışmaların denetim altında olmasını hedeflemelidir.

2.2.4. Sosyal Güvenlik ve Yaşlı Nüfus

Artan yaşlı nüfus oranı karşısında sosyal güvenlik sisteminin üzerindeki baskı da artmakta, böylelikle sosyal güvenlik sisteminin finansal açıdan çıkmaza girmesi beklenmektedir (Seyyar, 1999b). Bu durumun sadece emekli aylığı ödemelerinin getireceği baskı ile değil, sağlık için yapılan ödemelerle de sisteme olumsuz olarak yansıtacağı düşünülmektedir (Gökbunar ve Koç, 2009).

Günümüzde nüfusun yaşlanma sürecini en üst seviyede yaşayan Avrupa ülkelerinde 65 yaş üstü nüfus çalışma çağındaki nüfusa oranlandığında, yaşlı bağımlılık oranının 2025 yılında %34,5 olacağı hesaplanmaktadır. Avrupa Birliği ile ülkemizi karşılaştırdığımızda, yaklaşık 29 olan yaş ortalaması ve %14,4'lük yaşlı bağımlılık oranı ile Türkiye daha genç ve dinamik bir tablo ortaya koymasına rağmen ileri aşamalarda yaşlı nüfusun ülkemiz açısından da baskı yaratacağı düşünülmektedir. Bugün itibarı ile ülkemizde "5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu"na göre sigortalı yaşlılar yaşlılık aylığı ve yaşlılık toptan ödemesinden faydalanabilmektedirler. Bunun yanı sıra yaşlılarımızın yararlanabileceği bir diğer haklar ise, primsiz sistemler kapsamındaki hizmetleri içermektedir. Yaşlılık sigortasının kapsamı dışında olan ve yaşlılık sigortasının getirdiği haklardan yararlanamayan yaşlılarımız, "2022 sayılı 65 Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanun", "3294 sayılı Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu" ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından verilen hizmetlerden yararlanabilmektedirler (T.C. AB Bakanlığı, 2011).

Bununla birlikte demografik dönüşüm sonrası başta Avrupa ülkeleri olmak üzere gelişmekte olan pek çok ülke sosyal güvenlik sisteminde yeni reform arayışına girmektedir. Bu reformlar temel olarak sosyal güvenlik kurumlarının finansman sorunlarının çözülmesi, emeklilik yaşının yükseltilerek prim ödeme gün sayısının artırılması ve koruyucu hekimlik ile sağlık harcamalarının azaltılması yönündedir. Ülkemiz açısından durum değerlendirildiğinde, şu an için çalışma çağındaki nüfus oranımızın fazla olması (15-64 yaş arası nüfus yaklaşık 55 milyondur.) yaşlı nüfus açısından sosyal güvenlik sisteminde Avrupa ülkelerindeki kadar büyük bir yük oluşturmamaktadır. Bu durumda özellikle daha fazla miktarda iş oluşturup, işgücüne katılma oranı artırılıp, kayıt dışı istihdamın önüne geçilebilirse sahip olduğumuz nüfus yapısı 2025 yılına kadar bir fırsat penceresi olarak görülmektedir (Alper, Değer ve Sayan, 2012). Ancak 2025 yılı sonrasında şu anda fırsat penceresi olan durum ortadan kalkacak ve yaşlanmanın getirdiği finansal sorunlar sosyal güvenlik sisteminde olumsuzluklar yaşanmasına neden olacaktır. Özellikle ülkemizde 1995-2000 döneminde 69 yıl olan ortalama yaşam süresinin 2050 yılı ile 79 yıla çıkacak olması sosyal güvenliğin finansmanı açısından yeni bir reforma ihtiyaç duyulacağını gözler önüne sermektedir. Bu noktada emeklilik yaşının yükseltilmesi prim ödeme gün sayısını arttıracığından sosyal güvenlik sisteminin açığına olumlu yönde katkı sağlayacaktır. Ayrıca bireysel tasarruflara dayalı bireysel emeklilik sistemine geçiş ile sosyal güvenlik sistemi üzerindeki olumsuzlukların azaltılması hedeflenmektedir (Özdemir, 2007).

Ülkemizde özellikle 2012-2039 döneminde yaşlanma hızının %7'den %14'e çıkacak olması aslında bugünden itibaren yaşlanmaya yönelik politikaları aktif hale getirmemiz gerektiği konusunda önemli bir işarettir. Yaşlanma hızımız yaşlanmanın yoğun olarak yaşandığı Avrupa ülkelerinden Almanya ile karşılaştırıldığında, Almanya'da 1930'da yaşlanma hızı %7 iken, bu oran 1975'te %14 çıkmıştır. Yani Almanya Türkiye'nin yaklaşık 27 yılda alacağı yolu 45 senede almıştır. Bu durumda ülkemiz, genç nüfus potansiyeli bakımından halen iyi konumda olan bir ülke olmasına karşın, yaşlanma hızımızın bu derecede yüksek olması tedirgin edici bir durumdur. Bunun için yapılması gereken gelişmiş ülkelerin uyguladığı sosyal güvenlik tedbirlerini ele almanın yanı sıra, mevcut demografik yapımıza uygun sistemleri oluşturarak sistemin açık verdiği noktaları ayrıntılı bir biçimde tespit etmektir (Kitabcı, 2007). Konu ile ilgili günümüzde devletin farklı politika önerileri bulunmakla birlikte, genç nüfus potansiyelini korumak için maddi durumu müsait olan ailelerin belirli bir sayının üzerinde çocuğa sahip olmalarını destekleyici yönde çalışmalar sürmektedir. Son dönemde çocuk sahibi olan ailelere yönelik çocuk belirli bir yaşa gelene kadar yapılacak bebek maması ve çocuk bezi yardımları, bebeklik dönemi sonrasında verilecek belirli bir ödenek ile demografik yapının sosyal güvenlik sistemi üzerinde yapacağı baskıyı uzun vadede azaltmak hedeflenmektedir. Uygulanacak politikaların ne gibi bir oluşumu meydana getireceği henüz bilinmemekle birlikte, yaşlı nüfus ve sosyal güvenlik politikaları açısından altı çizilmesi gereken nokta sistemin kendi kendini döndürebilmesinin sağlanmasıdır (Güzel ve Okur, 2004). Aksi durumda sosyal güvenlik sisteminin baskısının bütçeye yoğun oranlarda yansması ile ekonomik dengelerin bozulması kaçınılmaz olacaktır.

2.2.5. İstihdam ve Yaşlı Nüfus

Demografik yapıdaki değişim nüfusun yaş yapısını belirlemekle birlikte işgücü arzını da etkilemektedir. Bu durumda demografik hareketler emek piyasası koşullarını etkileyerek istihdamın yapısını belirlemektedir. Günümüzde gelişmiş ülkelerin demografik yapısındaki değişim işgücü piyasalarını her geçen gün daha da etkilemektedir. Böylelikle özellikle pek çok Avrupa ülkesi emek piyasasındaki yaşlanmaya karşı politikalar oluşturmaktadırlar (Gündoğan, t.y.).

Avrupa Yaşam ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı tarafından 2005 yılında gerçekleştirilen “Dördüncü Avrupa Çalışma Koşulları Anketi (EWCS)”, yaşlanmakta olan işgücünün çalışma koşullarını ele almıştır ve bazı öneriler sunmuştur. Bu önerilerin başlıcaları istihdam edilebilirliği arttırmak yolunda hayata geçirilmesi hedeflenen çalışmaları içermektedir. Yaşlıların yarı zamanlı işlere yönlendirilerek yaşlı istihdamının artırılması, emekliliğe kademeli geçiş ve esnek çalışma saati uygulamaları çalışmaların temelini oluşturmaktadır. Belirlenmiş bu uygulamalara ek olarak yaşlı çalışanların gençlere deneyimlerini aktarabilecekleri çalışma ortamının oluşturulması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi diğer hedefler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Avrupa Komisyonunun ortaya koyduğu Avrupa 2020 Stratejisinde “Sürdürülebilir Kalkınma” hedeflenmekte olup sosyal uyum ve üretkenliğin üst düzeyde sağlanması için sağlıklı ve aktif yaşlanan nüfusun teşvik edilmesinin önemi üzerinde durulmaktadır. Ayrıca sağlıklı ve aktif yaşlanmanın yüksek istihdam ve yoksulluğun azaltılması bakımından sağlayacağı sosyo-ekonomik etki bir kez daha vurgulanmaktadır (Seyyar, 1999b).

Emek piyasaları açısından demografik geçişin hız kazandığı ve kazanacağı 2005-2025 yılları arasındaki dönemin Türkiye’de işgücü arzının gelişimi ve değişimi bakımından hızlı bir süreç olacağı öngörülmektedir. Bunda ülkemizin çalışma çağındaki nüfusunun nüfusun diğer kesimlerine göre daha fazla olması etkili olmaktadır. 2025 sonrasında bu değişimin hız kaybedeceği tahmin edilmektedir. Çalışma çağındaki nüfus oranındaki bu azalış zaten azalış halinde olan 15 yaş altı nüfusun gelişim potansiyellerinin de etkisi ile 2025 yılı sonrasında daha yaşlı bir Türkiye ve paralelinde daha yaşlı bir işgücü potansiyelini oluşturacaktır. Bu anlamda demografik geçiş süreci tamamlanmadan aktif çalışmalara hız verilmelidir. Bu konuda son dönemlerde başlatılmış olan Avrupa İstihdam Stratejisine uyum şeklindeki politikalar istihdamı desteklemek için uzun vadede hizmet vermektedirler. Hibe programları olarak ifade edilen bu programlar, öncelikle kadın ve yaşlı işgücünün istihdam oranlarının yükseltilmesi ve desteklenmesi bakımından önem arz etmektedirler (Dünya Bankası, 2006).

Günümüzde Türkiye’de çalışma çağındaki nüfus, nüfusu yaşlanan pek çok ülkeye göre yüksek potansiyeldedir. Bu sebeple öncelikle öncelikli hedefimiz nüfus dinamikleri bakımından istihdamda kalite ve verimlilik sağlamak olmalıdır. Bunun başlıca yolu ise, eğitim (yaşam boyu öğrenme) ve sağlık (koruyucu sağlık hizmetleri) politikalarından geçmektedir (Biçerli, 2004).

İstihdam politikaları açısından ülkemizde genç işsizliğinin yüksek boyutlarda olması sebebi ile yaşlı istihdamına yönelik politikalar henüz ön planda değildir. Aktif işgücü po-

litikalarının temel uygulama alanları; işgücü yetiştirme ve geliştirme, mesleki eğitim ve işgücü uyum programları, mesleğe yöneltme, mesleki danışmanlık ve iş arama stratejilerinin geliştirilmesidir. Günümüzde temel hedef kadın, genç ve özürli istihdamını arttırmak iken, yakın dönem hedefleri arasında yaşlı istihdamına yönelik çalışmaların da ağırlık kazanacağı tahmin edilmektedir (DPT, 2006).

2.2.6. Tasarruf, Tüketim ve Yaşlı Nüfus

Demografik yapıda meydana gelen değişim tasarruf ve tüketim seviyelerinde değişiklikleri beraberinde getirmektedir. Bu değişiklikleri etkileyen temel faktörler; hane halkı sayısındaki farklılaşmalar, yaşam döngüsü etkisi ve jenerasyon etkisidir. Hane halkı etkisinde, doğum oranlarındaki değişiklikler hane halkı sayısını etkilemekte olup, hane halkı sayısındaki değişimler de hane halkı tasarruf düzeyini değiştirmektedir. Nüfus grupları içerisinde en fazla tasarruf eğilimi gösteren orta yaş grubudur. Temel olarak birincil tasarrufçuların (orta yaş) genel nüfusa oranının azalması ve nüfusun yaşlanması, kişi başına düşen tasarruf oranının düşmesine neden olmaktadır.

Nüfus dinamikleri açısından tasarruf düzeyini etkileyen diğer faktörler, jenerasyon ve yaşam döngüsü etkileridir. Genel olarak her jenerasyonun izlediği tasarruf eğilimi bir öncekinden farklı olmaktadır. Tasarruf gençlik, orta yaş ve yaşlılık dönemleri olarak incelendiğinde, genelleme yapılacak olursa, gençlik döneminin tasarruflar bakımından verimli bir dönem olmadığı görülmektedir (Ataman-Erdönmez, t.y.). Bunun temel sebebi gençlikte elde edilen gelirin tüm yaşam boyunca devamlılık gösterileceğine inanılmasıdır. Bu durumda pek çok genç, orta yaş dönemine geldiğinde bir yandan borçlarını ödemeye bir yandan da emeklilik için hazırlık yapmaya çalışmaktadır. Yaşlılık ile birlikte artık son aşama olarak değerlendirilen emekliliğe gelindiğinde, bu dönemde pek çok yaşlının gelir azalışı yaşadığı ve yatırım olarak orta yaşta edindikleri ev, arsa, gibi aktifleri satarak nakde çevirme eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu sebeple gençlerin çocukluk döneminden itibaren tasarruf alışkanlığı kazanması yönünde ailelere büyük görev düşmektedir. Eğer bu alışkanlık çocukken kazanılamamışsa, mutlaka bir yatırım danışmanından destek alınmalıdır. Gereksiz harcamanın ve borçlanmanın şimdi olmasa da yaşlılıkta omzumuzdaki yükü arttıracığı unutulmamalıdır.

Bununla birlikte nüfus gruplarının tüketim eğilimleri de aynen tasarruf eğilimleri gibi yaş faktörüne bağlı olarak değişmektedir. Genç nüfus sektörel anlamda ulaşım, giyim, ev tekstili-mobilya, iletişim, eğlence, gıda, turizm gibi alanlara daha fazla harcama yaparken yaşlanma ile birlikte bu kalemlerde değişiklikler gözlenmektedir. Yaşlı nüfusun en fazla harcama yaptığı sektörler sağlık, gıda ve konuttur. Ancak bu harcamalar temel harcamaları oluşturmaktadır. Yaşlı kişinin maddi durumuna, sosyal çevresine bağlı (örneğin sağlık turizmi, çeşitli kurslar ve eğitimler, yaşla paralel olarak yapılabilecek sportif etkinlikler vb.) olarak harcamalar da farklılık gösterebilmektedir. Bu durumda üretimin değişen demografik yapının ihtiyaçlarına göre biçimlendirilmesi ve yatırımların belirlenen alanlara yapılması kalkınma açısından da yeni fırsatların oluşumunu sağlayacaktır.

Görüldüğü gibi nüfusun yaşlanması karşısında artan harcamalara kaynak sağlamanın ve oluşan süreci belirli bir denge içerisine getirmenin tek bir doğru yolu bulunmamaktadır. Pratikte ulusal ve uluslararası gelişim süreçleri incelenerek uygulanabilir politikalar oluşturmak hedeflenmelidir.

3. SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde nüfusun yaşlanması pek çok ülkenin risk olarak nitelendirdiği bir durumdur. Yaşlı nüfusun, hem etkilendiği, hem de etkilediği sosyal ve ekonomik dönüşüme ait sonuçların, yakın gelecekte daha da fazla hissedilmesi beklenmektedir. Demografik yapı içerisinde daha fazla sayıda yaşlı bireyin yer alacak olması yaşlıların ve yaşlanma ile ortaya çıkan sorunların en aza indirilmesi açısından yeni sosyal politikalara olan ihtiyacı arttıracaktır. Bu çalışmada ele aldığımız *yaşlı dostu politikalar* ile ilgili hayata geçirilebilecek faaliyetler ve çözüm önerilerini özetlersek;

Aile Politikaları Açısından; özellikle fiziksel olarak bakıma muhtaç yaşlıların aile ortamındaki bakımlarında, kendileri kadar, kendilerinin bakımını da üstlenen bireylere manevi destek sağlanmak hedeflenmelidir. Ve bu destek sosyal adalet bağlamında süreklilik ve eşitlik içermelidir. Ayrıca bakacak herhangi bir yakını olmayan yaşlılar için devletin himayesinin ek olarak, yaşlıların aile ortamının sıcaklığını yaşayabilmeleri için *yaşlılara yönelik koruyucu aile* oluşturulması yönünde çalışmalar sağlanmalıdır.

Kentleşme Politikaları Açısından; yaşlıların kentlerde karşılaştıkları sorunlarla mücadele edebilmeleri için ülke genelinde yaygınlaştırılacak iletişim hatları ile yaşlılara 24 saat her türlü konuda dersek sağlanmalıdır. Ayrıca çevre düzenlemeleri bakımından yaşlıların fiziksel durumları göz önüne alınarak daha fazla sayıda park ve bahçe oluşturulmalıdır. Yaşlılara yönelik kamusal düzenlemelerin yanı sıra bireysel sosyal sorumluluk projeleri de oluşturulmalıdır. Herhangi bir olağanüstü durumda (yangın, deprem, sel, vb.) aynı apartmanda yaşayan bireyler apartmanlarındaki yaşlılardan haberdar olmalı ve yaşlıların oturduğu daireler önceden tespit edilerek olağanüstü durumlarda yaşlıların sorumlulukları üstlenilmelidir. Örneğin; olası bir yangın durumunda komşular kendi sorumluluğunda olan yaşlıya ait daireye girerek bir an önce yaşlıyı dışarıya çıkarmalıdır. Böylelikle bireysel bir sorumluluk yerine getirilirken aslında toplumsal bir amaca da hizmet edilmiş olunur.

Yaşlı Yalnızlığını Önleyici Politikalar Açısından; yaşlıların katılabilecekleri etkinlik sayısı artırılmalı ve bu etkinliklerle mümkün olduğunca fazla sayıda yaşlıya ulaşmak hedeflenmelidir. Ayrıca bu faaliyetler yaşlılar açısından ücretsiz olarak gerçekleştirilmelidir. Böylelikle fırsat eşitliği de sağlanmış olacaktır. Ayrıca aynı muhitte oturan yaşlıları birbiri ile tanıştırmak ve kaynaştırmak için semt muhtarlıklarınca belirli aralıklarla semtin yaşlıları bir araya getirilmeli ve onlar için küçük toplantılar düzenlenmelidir. Böylelikle ileriye yönelik yeni dostlukların kazanılması sağlarken, yaşlılar da aslında yalnız olmadıkları duygusu ile kendilerini daha huzurlu ve mutlu hissedeceklerdir.

Yoksulluk Politikaları Açısından; sosyal güvence altında olmayan yaşlılar tespit edilmeli ve güvence kapsamına alınmalıdır. Ayrıca yaşlı aylıklarında yapılacak düzenlemeler ile

yaşlıların gelirleri iyileştirilmelidir. Bu düzenlemelere ek olarak fiziksel bakımdan sağlıklı olan yaşlılar için evden çalışma modeli desteklenmeli ve pozitif ayrımcılık bağlamında yaşlılara yapılacak temel vergi indirimleri ile yaşlı yoksulluğunun önüne geçilmelidir.

Eğitim Politikaları Açısından; sağlıklı ve aktif yaşlanmayı desteklemek için yaşlılara gerek fiziksel, gerekse de manevi yönden katkı sağlayacak eğitimlerin belediyelerin etkinlik takvimine alınması ve bu eğitimlere ait bilgilerin özellikle yaşlıların görebilecekleri ve duyabilecekleri yerlerde ilan edilmesi yönünde çalışmalar başlatılmalıdır. Ayrıca gerek görsel, gerekse de yazılı medyada yaşlılara yönelik dergi, gazete, TV programı vb. etkinliklerin arttırılması yönünde çalışmalar yapılmalıdır.

Sağlık Politikaları Açısından; kaliteli bir yaşlanma ve yaşlılık devresi için, devletin sağlayacağı olanaklarla, özellikle maddi açıdan imkanı olmayan, katılıma uygun yaşlılar, yıl içerisinde belirli dönemlerde kaplıcalara yönlendirilmeli ve tedavileri doktor gözetiminde gerçekleştirilmelidir. Ayrıca pozitif ayrımcılık mahiyetinde yaşlılara özel olmak üzere, sağlık ve/veya hastane kartları çıkarılarak sağlık kurumlarına gittiklerinde kendilerine refakatçi sağlanmalı ve uzun süre hastanede beklemeden tedavi imkanına ulaşmalıdırlar. Böylece yaşlılar hastanelere gittiklerinde hizmet teminini stres yaşamadan çözmüş olacaktırlar.

Sosyal Güvenlik Politikaları Açısından; emekli aylıklarının özellikle yatağa bağımlı bakıma muhtaç yaşlılar açısından eve gönderilmesi uygulaması ülke genelinde yaygınlaştırılmalıdır. Kentte yaşayan bir yaşlı bu imkandan faydalanırken aynı kolaylık kırdaki yaşayan yaşlılar içinde mümkün kılınmalıdır. Yaşlının kendisine bakacak bir tek yakınının olması durumunda, yaşlı bakımını üstlenen kişiye çalıştığı kurumdan haftanın belirli bir günü izinli olması için kolaylık sağlanmalıdır. Buna ek olarak yaşlı bakımını üstlenen kişilerin emeklilik sürelerinin (yıpranma payları göz önüne alınarak) yeniden düzenlenmesi yönünde sosyal adalet başlığı altında politika önerileri oluşturulmalıdır.

İstihdam Politikaları Açısından; 65 yaşını doldurmuş ve emekli olmuş yaşlıların tecrübelerinden ve bilgi birikiminden yararlanmak için akıl hocalığı uygulaması ile yaşlılar kısmi süreli olarak istihdam edilmelidir. Böylelikle aktif bir yaşlanmaya hizmet edilirken, kısmi süreli çalışma ile yaşlıların fiziksel açıdan yorgun düşmelerinin önüne de geçilebilecektir. Ayrıca kaybolmakta olan el sanatlarının pek çoğunun son temsilcilerinin yaşlılar olduğu düşünülerek, sağlığı imkan veren yaşlılara usta eğiticilik çalışması yaptırılarak hem kültürel değerler korunmalı, hem de yaşlıların çalışma hayatına katılmaları sağlanmalıdır.

Tasarruf ve Tüketim Politikaları Açısından; yaşlanma ile azalan gelir ve tasarruf oranları karşısında, pilot uygulama kapsamında sosyal bütünleşmede düşünülerek (yaşlıyı toplumdaki diğer nüfus gruplarından ayırmadan) yaşlılar “akıllı- yeşil evlere” yerleştirilmelidir. Böylelikle tasarruf eğiliminin en üst düzeyde olduğu bu konutlarla yaşlıların gelirinin korunması sağlanırken, kaynakların da daha bilinçli kullanılması sağlanacaktır. Ayrıca yaşlanma ile azalışa geçen refleksler ve duyular nedeni ile olası bir durumda (doğalgaz sızıntısı, elektrik kontağı, yangın, vb.) yaşlıların bu evlerde daha güvenli ortamlarda yaşaması mümkün olacaktır. Böylece aynı oranda tüketime karşın daha az gider oluşumu yaşlılar için daha rahat bir yaşam olanağı sunacaktır.

Düzenlenecek yeni politikaların yaşlıların içinde bulundukları durumu iyileştirmek ve onlara daha mutlu bir yaşam sunmak yönünde olması başlıca hedefimiz olmalıdır. Bu hedefin desteklenmesinde başta aile, yakın çevre olmak üzere tüm toplumun aktif olarak yaşlılık ile ilgili politikalara katılımı desteklenmelidir. Ayrıca yaşlı odaklı olarak uygulanacak bu politikalardan beklenen, ortaya çıkacak sorunları sadece maddi boyutuyla değil, manevi boyutu da kapsayacak şekilde ele almalarıdır. Bu durumda yaşlılık konusunda farklı disiplinlere ait bakış açıları değerlendirilerek beyin fırtınası yapılmalı ve yaşlılara yönelik politikalar özellikle uygulama alanları bakımından değerlendirilmelidir. Böylelikle yaşlılar politikasına daha verimli bir şekilde hizmet edilebileceği düşünülmektedir.

Özetle, geliştirilebilecek farklı sosyal politikalar ile bu çalışmada bahsedilen yaşlılık ile ilgili tüm sosyal politikalar sürekli ve yeterli seviyelerde uygulandıkça yaşlılar ve potansiyel yaşlılar için daha yeni ve kendini her dönem yenileyebilecek bir yaşam vücut bulacaktır.

KAYNAKÇA

- Akalın, E. (2009). Yaşlanan Nüfus ve Sağlık Sorunları. 1-2.
- Alper, Y. Değer, Ç., Sayan S. (2012). 2050'ye Doğru Nüfusbilim ve Yönetim: Sosyal Güvenlik (Emeklilik) Sistemine Bakış. www.skb.org.tr/wp-content/uploads/2010/06/Saglikli_Yaslanma.pdf, 02.02.2013.
- Arpacı, F. (2005). *Farklı Boyutlarıyla Yaşlılık*. Ankara: Türkiye İşçi Emeklileri Derneği Kültür Yayınları.
- Ataman Erdönmez, P. (t.y.). Küresel Demografik Değişim Süreci ve Finansal Sektör Üzerindeki Etkileri. [Elektronik versiyon]. *Bankacılar Dergisi*. 62, 65-66.
- Bıçerli, M. K. (2004). *İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Bilir, N. (2004). Yaşlanan Toplum, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı ABD, 1.
- Danış, M. Z.(2007). Yaşlılık, Yoksulluk ve Yalnızlık. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü.
- Davis, A. (2001). The Impact of Aging on Education. University of Manitoba. 3- 10.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2006). Dokuzuncu Kalkınma Planı. Ankara: DPT.
- Durgun, B. , Tümerdem, Y. (1999). Kentleşme ve Yaşlılara Sunulan Hizmetler. [Elektronik versiyon]. *Turkish Journal of Geriatrics*, 2 (3), 119.
- Dünya Bankası. (2006). Türkiye İşgücü Piyasası Raporu Özet. Dünya Bankası Yayını.
- Er, D. (2009). Psikososyal Açıdan Yaşlılık. [Elektronik versiyon]. *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 4, 138-140.
- European Commission. (2005). Communication from the Commission Green Paper Confronting Demographic Change: A New Solidarity Between the Generations. 2005. Brussels.
- Gökbunar, A. R. ve Koç, Ö. E. (2009). Demografik Değişikliklerin Sosyal Güvenlik Kurumlarına Etkisi ve Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumlarının Mali Yapısının Analizi. [Elektronik versiyon], *Celal Bayar Üniversitesi SBE, Sosyal Bilimler Dergisi*. 7, 1-2.
- Gündoğan, N. (t.y.). İşgücünün Yaşlanması ve İşgücü Piyasalarına Etkileri. Anadolu Üniversitesi İİBF.
- Güzel, A. ve Okur, A. R. (2004). *Sosyal Güvenlik Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Işık, O. (t.y.). 2020 Yılında Türkiye Nasıl Bir Demografik Tablo. www.ttb.org.tr, 20.04.2007.
- Kılavuz, M.A. (2005). Batı Kültüründe Yaşlanma Dönemi Yalnızlık Duygusu Azaltma ve Arkadaş İlişkilerini Geliştirme Açısından Dini Etkinliklerin Önemi. [Elektronik versiyon]. *T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 14, 25-39.
- Kitabcı, İ. (2007). *Sosyal Devlet Işığında Türk Sosyal Güvenlik Sisteminin Sorunları ve Reform Arayışları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, Türkiye.
- Kocatürk- Özen, B. (2010). Ülkemizde Yaşlı Sağlığı Politikaları.
- Konak, A. ve Çiğdem, Y. (2005). Yaşlılık Olgusu: Sivas Huzurevi Örneği. [Elektronik versiyon]. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 29, 25- 26.
- McNair, S. ve M.Flynn. (2006). Managing an Ageing Workforce in Health and Social Care. Department of Work and Pensions. 5- 7.
- Murat, S. (2000). *Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı*. İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Murat, S. (2009). Genel Olarak Özürlülere Yönelik Çalışmalar ve İSMEK Örneği. 17.
- Oxley H. (2009). Policies for Healty Ageing An Overview. OECD Health Working Papers. 8-9.
- Önal, A. E. (2006). Gerontoloji Demografik Özellikler Epidemiyolojik Ölçütler. İstanbul Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı. 4- 6.
- Öz, F. (t.y). Yaşamın Son Evresi: Yaşlılık Psikososyal Açıdan Gözden Geçirme. [Elektronik versiyon]. *Kriz Dergisi*. 10 (2), 17-28.
- Özdemir, S. (2007). *Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Seyyar, A. (1999a). *Bakıma Muhtaçların Sosyal Güvenliği*. Adapazarı: T.C. Sakarya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları.
- Seyyar, A. (1999b). *Sosyal Siyaset Açısından Kadın ve Aile Politikalar*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Seyyar, A. (2002). *Sosyal Siyaset Terimleri (Ansiklopedik Sözlük)*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Seyyar, A. (2004). *Teorik ve Pratik Boyutlarıyla Sosyal Bakım*, Ankara: T.C. Başbakanlık Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Şeker, A. (2007). Yaşlılık, Yoksulluk ve Sosyal Devlet Üzerine Doç. Dr. İsmail Tufan ile Bir Söyleşi. www.sosyalhizmetuzmani.org/ismailtufansoylesi.htm, 26.01.2013.
- Şeker, A. (2010). Prof. Dr. Mehmet ERSOY ile Kent ve Yaşlılık Üzerine Bir Söyleşi. www.sosyalhizmetuzmani.org/kentveyaslilik_mehmetersoy.htm, 25.01.2013.
- Şener, A. (2009). Yaşlılıkta Yaşam Doyumu ve Boş Zaman Faaliyetleri. H.Ü. İİBF, Aile ve Tüketici Birimleri Bölümü. 1-5.
- Tezcan, M. (t.y.). “Toplumsal Değişme ve Yaşlılık”, *A.Ü. Eğitim Fakültesi ve Üniversiteli Kadınlar Derneği'nin İşbirliği ile “Yaşlılık ve Sorunları” Konulu Bilimsel Toplantı 29-30 Nisan 1982*. (ss. 170-172).
- T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Aile ve Tüketici Hizmetleri. (2011). Yaşlı Bireylere Sosyal Yardım ve Hizmeti veren Kurum ve Kuruluşlar. Ankara.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü. (2012).
- T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı. (2011). 2012 Avrupa Aktif Yaşlanma ve Nesiller arası Dayanışma Yılı Hakkında Bilgi Notu. Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet planlama Teşkilatı. (2007). Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı. Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Ankara.
- Turner, D, C. Giorno, A. De Serres, A. Voure’h ve P. Richardson. (1998). The Macroeconomic Implications of Ageing in a Global Context. Economics Department Working Papers.
- Türk Geriatri Dergisi. (2004). Dünyada ve Türkiye’de Yaşlı Nüfus Eğilimi Sorunları ve İyileştirme Önerileri, [Elektronik versiyon]. 106.
- Türkiye İstatistik Kurumu. Haber Bülteni. Türkiye’nin Demografik Yapısı ve Geleceği. www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13140, 16.01.2013a.
- Türkiye İstatistik Kurumu. Ülkelerin ve Türkiye’nin ortalanca yaş sıralaması, 2010 ve 2050. www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=13140, 16.01.2013b.
- World Health Organization (2002), Active Ageing a Policy Framework. Spain.
- Vikipedi. Yoksulluğun Tanımı. tr.wikipedia.org/wiki/Yoksulluk, 26.01.2013.
- Yumurtacı, A. (2007). *Nüfusun Yaşlanması ve Avrupa Emek Piyasalarına Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

FRANZ KAFKA’NIN “YARGI” ADLI ESERİ İLE SIEGFRIED LENZ’İN “ALMANCA DERSİ” ADLI ESERİNDE BABA-OĞUL MOTİFİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

COMPARATIVE LITERATURE AND COMPARISON OF FATHER-SON MOTIF IN THE WORKS OF FRANZ KAFKAS “YARGI” AND SIEGFRIED LENZS “ALMANCA DERSİ”

Fatma KARAHALİL

Sakarya Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü
fatma-karahalil@hotmail.com

Özet

Franz Kafka’nın “Yargı” adlı eseriyle Siegfried Lenz’in “Almanca Dersi” adlı eserindeki baba-oğul motifini temel alarak hazırladığımız bu çalışmada, farklı dönemlerde yaşamış olan her iki yazarın eserini bu motif üzerinden yola çıkarak karşılaştırmaya çalıştık. Karşılaştırmalı Edebiyat kavramının tarihçesi ve karşılaştırmalı edebiyat kuramları hakkında temel bilgilere yer vererek her iki yazarın da adı geçen eserini baba-oğul motifi açısından karşılaştırmaya çalıştık. Bu bağlamda, incelenen eserlerdeki ortak özelliklerin ve farklılıkların ne şekilde yansıtıldığının değerlendirmesini yaptık.

Anahtar Kelimeler: motif karşılaştırması, karşılaştırmalı edebiyat, komparatistik, baba-oğul ilişkisi.

Abstract

The main purpose of this article is to analyse the relation between father and son in the work of Franz Kafka titled “Yargı” and in the work of Siegfried Lenz titled “Almanca Dersi”. First of all, we tried to compare the work of both authors who lived in different periods of life. This article is included the history and the theories of comparative literature. We tried to determine which methods are used in the works of this authors. In this context we evaluated the similarities and differences of the works of this authors by comparison.

Keywords: comparison of motif, comparative literature, father-son relation

Giriş

Bu makale, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yapılmış olan yüksek lisans çalışmam esas alınarak yazılmış olup bundan üretilen bir çalışmadır. Burada göstermek istediğim öge olan ve tezimin içerisinde incelediğim baba motifini, üstte adı geçen yazarların eserlerinden yola çıkarak bu kez baba-oğul ilişkisi açısından incelemek istiyorum. Bu makalenin kapsamını Franz Kafka'nın "Yargı" ve Siegfried Lenz'in "Almanca Dersi" isimli eserleri ile sınırlı tutarak bunları baba-oğul motifi açısından inceleyeceğiz.

1. Karşılaştırmalı Edebiyat'ın Tarihçesi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi İçerisinde Kullanılan Yöntemler

"Karşılaştırmalı edebiyat, ulusal yazında veya uluslararası yazında edebiyat eserlerini inceleyen, araştıran, edebiyatın görev ve işlevleri çerçevesinde, düşünce ve biçim bağlamında benzer ve farklı yönleri ortaya koyan ve nedenleri üzerinde duran bilim dalıdır" (Baytekin, 2006:110).

Karşılaştırmalı Edebiyat kavramının, ülkemize batıdan girdiği bilinmektedir. Aydınlanma dönemi yazarlarından biri olan Lessing'in "Briefe, die neueste Literatur betreffend-1759" isimli eseri, Batıdaki karşılaştırmalı edebiyatın en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu eserde, Fransız ve İngiliz antik edebiyatı karşılaştırılarak Shakespeare'in antik edebiyata Fransızlardan daha yakın olduğu belirtilmiştir (Aytaç 2009: 24).

Karşılaştırmalı Edebiyatın ortaya çıktığı zaman dilimine değinmek gerekirse, bu terimin çok eski zamanlardan itibaren kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Rousseau ve Pichois (1994:18), klasik dönemin, hem edebiyat bilimi hem de karşılaştırmalı edebiyat için ortak bir başlangıç noktası olduğunu savunmaktadır:

"Karşılaştırmalı edebiyatın geçmişinin, kelimenin tam anlamıyla, tarih öncesiyle karışması oldukça muhtemeldi; iki edebiyat aynı anda ortaya çıkar çıkmaz, karşılaştırmalı değerlerini ortaya çıkarabilmek için mukayese edildiler: Yunanca ve Latince, Ortaçağ Roman dili edebiyatları, 18. yüzyıldaki Fransızca ve İngilizce gibi milli bir önceliğin kabul ya da reddi demek olan karşılaştırmalı edebiyat, pozitivist hatta bilimsel dönemde bile, köklerini hiçbir zaman unutmuş değildir".

Karşılaştırma kavramının çok eski zamanlardan beri hayatın içinde var olduğunu Goethe'nin şu sözlerinden de anlamak mümkündür:

"Karşılaştırma, bilimsel bir metot niteliğine yükseldiğinde, sosyal bilimlerde, ulusal olanla yabancı ülkedeki durumu karşılaştırma anlamında 'komparatistik' çalışmalarda uygulama alanı bulmuştur. Komparatistik, bilim tarihinde 18. yy. sonu ile 19. yy. başı dönemde çeşitli alanlarda peş peşe ortaya çıkar. 1795 yılında Goethe'nin karşılaştırmalı anatomi yazısı (Erster Entwurf einer allgemeinen Einleitung in die vergleichende Anatomie) yayımlanır. Eser şu sözlerle başlar: 'Tabiat tarihi zaten karşılaştırmaya dayanır.'" (Aytaç, 2009:13).

Aydın (1999:50)’a göre, Goethe dünya edebiyatı terimini, temelde bireysel edebiyatlar arasındaki farklılıkların ortadan kalkacağı birleşik tek bir dünya edebiyatı düşlediği için bu kavramı ortaya atar.

Karşılaştırmalı edebiyat kavramı sadece edebiyatla sınırlı kalmamakla birlikte edebiyatla ilgili olan her dalda kullanım alanına sahiptir. Kefeli (2000:9) bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Romantizm ve liberalizmin Avrupa’da etkili olduğu yıllarda doğan bu yeni araştırma sahası 20. yüzyılın ilk yarısında bilimsel araştırma metodları ve gelişmekte olan teknolojinin imkanları ile daha da zenginleşir. Önceleri iki farklı edebiyatın ya da kültürün karşılaştırılması şeklinde nitelenen “karşılaştırmalı edebiyat” kavramı daha sonraki yıllarda disiplinler arası bir alan olarak edebiyat-psikoloji, edebiyat-sosyoloji, edebiyat-felsefe, edebiyat ve diğer güzel sanatlar-resim, müzik, fotoğraf ilişkileri, özellikle son yıllarda ise edebiyatın bir uzantısı olarak nitelenen sinema ile olan yakın bağları incelenmekte ve bu farklı alanlar teknik, üslup gibi açılardan mukayese edilmektedir. Ancak hangi bağlamda ele alırsak alalım, karşılaştırmalı edebiyat farklı kültürlerle ve farklı edebiyatlara bir açılım ve ufuk genişletme olarak nitelenir”.

Kullanım alanı çok geniş bir zaman dilimini kapsayan karşılaştırmalı edebiyat kavramı, belirli yöntem ve metotlara bağlı kalınarak incelenir. Sözkonusu yöntemleri şu şekilde özetlemek mümkündür: (Aytaç, 2009: 97-101).

1. Pozitivist İnceleme: Edebi eserin yazarın hayat hikayesine bağlı kalınarak ve bununla bağlantı kurularak incelendiği türdür.
2. Psikanalitik (Freudcu) İnceleme: Edebi eserin incelenmesi, yazarın bilinçaltına inilerek gerçekleştirilir.
3. Marksist İnceleme: Edebi eserin, yazarın ait olduğu toplum ve sınıfın özelliklerine dayandırılarak ve sosyal yapı, sınıfsal farklılıklar, toplumsal ilişkiler göz önünde bulundurularak incelendiği bir türdür.
4. Feminist İnceleme: Marksist düşünceye ters düştüğü bilinse de, temelinde Marksist düşüncenin bir türü olduğu gerçeği yatmaktadır. Edebiyat eserinde cinslerin konumunu ele alarak haksızlığa uğrayan kadınların sesini duyurmak fikri amaç edinilmektedir.
5. Hesaplaşmacı İnceleme: Edebi eserin başka metinler içindeki yerinin belirlenmesi sonucu ortaya çıkar. Amaç, eserin başka bir metin içerisinde alıntı ya da çalıntı biçiminde yer aldığını belirlemektir.
6. Dilbilimsel İnceleme: Edebiyat eseri, ait olduğu dil sistemine bağlı kalınarak açıklanır. Yazarın dile ne şekilde hakim olduğu, duygu ve düşüncelerini hangi öğelere bağlı kalarak ifade ettiği belirlenir.

7. Okuyucuya Yönelik İnceleme: Edebi eserin değeri, okuyucuda bırakmış olduğu etki ve izlenim göz önünde bulundurularak belirlenir. Okuyucunun eser hakkındaki düşüncesi esas alınır.
8. Felsefeye Dayalı İnceleme: Varoluşçu (Existensialismus) felsefe türünün esas alınarak yapıldığı bu inceleme türünde, herhangi bir felsefe ekolü belirlenerek bu görüşün eserdeki rolü incelenir.
9. Metne Bağlı İnceleme (Werkimmanent): En küçük konu biriminin motif olduğu düşüncesine dayanan bu inceleme türünde, edebi eser öz ve içerik bakımından incelenir.
10. Yapısalcı İnceleme: Edebi eserin soyutlaşmasına neden olduğu fikrine dayanan bu inceleme türü, özne, nesne, gönderici, alıcı gibi dört temel öge üzerine kurulmuştur.
11. Yorumlayıcı İnceleme (Hermeneutik): Yazarın, eserin belirleyici ögesini yorumlaması sonucu meydana gelen inceleme türüdür.
12. Alımlama Estetiği (Rezeptionsästhetik): Bir edebi eserin farklı zaman dilimlerinde okuyucu tarafından nasıl algılandığına bağlı olarak yapılan inceleme türüdür.
13. Çoğulcu İnceleme (Eklektik): İncelemecinin istediği yöntemi kullanmakta özgür bırakıldığı bir incelemedir. Eserde yoğun olarak göze çarpan özellikler göz önünde bulundurulur.

Burada ele alınan kuramlardan yola çıkarak motif karşılaştırması yoluyla her iki yazarın da aynı olguya nasıl baktığını ve bunu edebiyata nasıl yansıttığını görmek mümkün olmaktadır.

2. Franz Kafka'nın "Yargı" ve Siegfried Lenz'in "Almanca Dersi" Adlı Eserlerinde Baba-Oğul motifinin Ele Alınışı ve Eserlerindeki Yeri

Bu bölümde karşılaştırılması yapılacak olan her iki eserde de baba-oğul motifinin ne şekilde ele alındığı belirtilerek bu motifin kullanımı ile ilgili adı geçen eserlerden örnekler verilecektir.

a. Kafka'nın "Yargı" Adlı Eseri

Franz Kafka'nın 1912 yılında yayımlanan *Yargı* isimli eseri, baba ile oğlu arasındaki ilişkinin son derece akıcı bir dil ile ifade edildiği ve babanın oğlunun yaşamı üzerinde hayati derecede önemli olduğunun vurgulandığı bir eserdir.

Franz Kafka'nın diğer eserlerinde de görüldüğü gibi, aynı şekilde bu eser de trajikomik olaylarla süslü, fantastik yapıda bir özellik göstermektedir. Babanın, oğlunu ölüme mahkum etmesi, oğlunun da buna hiç bir şekilde itiraz etmeden boyun eğmesi, üstelik onu ölüme sürükleyen köprüden atlamadan önce, her şeye rağmen onu sevdiğini söylemesi kabul edilmesi zor bir durum olarak karşımıza çıkar. "*Sevgili anne ve baba, sizi her şeye rağmen her zaman sevdim*" (Kafka, Erzählungen, 1983: 53).¹

Yine aynı şekilde, babanın hikayenin başında oğlunun Rusya'da yaşayan arkadaşının varlığını inkar edip daha sonra da arkadaşı ile uzun süredir haberleştiğini söylemesi, böyle bir arkadaşın varlığı konusunda okuyucuyu şüpheyne düşürmekte, aslında arkadaş olarak nitelendirilen bu kişinin, babanın kendi hayal dünyasında yarattığı bir çocuk ya da başka biri olarak düşünülmesine neden olmaktadır. "*Ben onun buradaki temsilcisiydim*" dedi (Kafka, Erzählungen, 1983: 51). Bu alıntıdan hareketle, Rusya'daki arkadaşın varlığı akıllarda soru işareti olarak kalır.

Franz Kafka'nın kendi hayatından da pek çok kesite rastlanan bu hikayedeki baba motifinde baba, oğlunun kaderini belirleyen hükmü veren kişi rolünü üstlenmektedir.

b. Lenz'in "Almanca Dersi" Adlı Eseri

Siegfried Lenz'in 1968 yılında yayımlanan ve kendi içinde yirmi bölümden oluşan *Almanca Dersi* adlı romanında, ana karakter Siggı Jepsen ile ailesinin yaşadıkları ve savaş yıllarındaki Almanya, geçmiş ve bugün arasındaki geçişlerle birlikte anlatılmaktadır.

Bir babanın çocuklarının yaşamına ne derece etki edebildiği, çocuğun babası yüzünden değişen psikolojik durumu ve yaşadığı travma etkili bir şekilde ele alınmaktadır.

Siegfried Lenz'in bu eserinde, tıpkı diğer eserlerinde olduğu gibi olaylar tüm gerçekliği ile gözler önüne serilmektedir. Ben anlatıcı rolündeki ana karakter, hayatını mahvettiği, henüz çok küçük yaşlarda kendisinin ve diğer kardeşlerinin psikolojisinin bozulmasına sebep olduğu gerekçesi ile babasını suçlamaktadır:

"Eğer Rugbüll polisi için bir eğitim programı düzenlemeye cesaret edecek kimse yoksa, o hep bağımlı olarak kalır ve bu bağımlılıkla lanet olası görevini sürdürür. O belli bir yaşa geldiği için, ıslah edilme yaşı geçtiği için ben buradayım. Evet benim fikrimi soruyorsanız, onu temsilen buradayım" (Lenz, 2012 :461).

Görüldüğü gibi, adı geçen eserdeki çocuk, kendisini ıslahevine götüren sebebin babası olduğunu açık bir şekilde dile getirmekte ve yetişkinlerin davranışlarının çocukları üzerinde büyük bir rolü olduğunu belirtmektedir. Buradaki baba figürü, kendi amaçları uğruna ailesinden vazgeçen, gözü görevinden başka hiçbir şeyi görmeyen bir kişiyi temsil etmektedir. Görev tutkusunun bir saplantı halini alması ile birlikte, baba sadece görevini nasıl yerine getirdiği konusu ile ilgilenmekte, ailesini çocuklarını ihmal etmekte, hatta oğlunu kendi

1 Franz Kafka'ya ait olan tüm alıntıların çevirisi kendime aittir.

çıkarları için kullanılmaktadır. Bu durum, kuşkusuz henüz küçük yaşlarda olan çocuğun psikolojik durumunun zarar görmesine neden olmaktadır. Öyleki, çocuk babasının resim yasağı yüzünden sürekli denetlediği ressamın resimlerini kaçırarak saklamakta, sonunda da resim hırsızlığı ile itham edilip ıslah evine götürülmektedir. Eserin başında babasına, onun davranışlarına hayran kalan; ancak sonraları onun kendisine ve kardeşlerine verdiği zararı gördükçe ona karşı büyük nefret duyan bir çocuk görülmektedir. Eserdeki baba-oğul motifi göz önünde bulundurulduğunda, çıkar ilişkisine dayanan bir ilişki görülmekte olup aralarındaki ilişki son derece mesafeli ve uzaktır.

Eserde, görev aşkını saplantılı bir hale dönüştüren, aldığı karaları hiçbir zaman sorgulayan bir babanın, hırsına yenik düşerek nelere sebep olduğu, ailesine nasıl zarar verdiği çarpıcı bir şekilde ortaya konulmaktadır.

3. Baba-Oğul Motifinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi

Bu bölümde, her ikisi de farklı zaman dilimlerinde yaşamış olan, ancak aynı konuyu kimi zaman benzer kimi zaman da farklı boyutları ile birlikte ele alan, 1883-1924 yılları arasında yaşamını sürdüren Çek asıllı yazar Franz Kafka ve 1926 yılında dünyaya gelip hala yaşamını sürdüren Siegfried Lenz'in, baba-oğul motifi açısından incelenen eserleri örneklerle açıklanıp bunların karşılaştırması verilecektir. Bu bilgiden de hareketle, baba-oğul motifinin 20.yüzyılın ilk yarısı ile son yarısı arasındaki işleniş farklılıklarını ve benzer noktalarını açıklamaya çalışacağız.

Franz Kafka'nın *Yargı* isimli eserinde, Kafka'nın diğer eserlerinde olduğu gibi baba-oğul arasında son derece kopuk bir ilişki olduğu gözlenmekte olup babanın aile içerisinde etkin bir rol üstlendiği görülmektedir. Öyleki, oğlunun hayatını etkileyecek kararı veren kişi de babadır. Eserin isminden de anlaşıldığı gibi, bir yargılama durumu söz konusudur. Eserde baba, oğlunu ağır bir şekilde cezalandırarak onu ölüme mahkum etmektedir:

"Şimdi neler olduğunu artık sen de biliyorsun! Sen aslında masum bir çocuktun, ama bundan daha gerçek olan bir şey varsa, o da senin daha şeytani bir insan olmandır! –Ve bununla birlikte şunu bil ki: Seni suda boğularak ölüme mahkum ediyorum!" (Kafka, Erzählungen, 1983: 53).

Alıntıdan anlaşıldığı gibi, baba oğlunun kaderini belirleyen bir otorite konumundadır. Aynı durumun Siegfried Lenz'in *Almanca Dersi* isimli eserinde nasıl ele alındığına değinelim. Bu eserin de, eserin isminden yola çıkılacak olursa, anlatılan olaylar ile okuyucuya ders verme niteliğine sahip olduğu görülmektedir. Tıpkı Franz Kafka'nın *Yargı* isimli eserinde olduğu gibi, Siegfried Lenz'in bu eserinde de, baba oğlunun geleceğini etkileyen, kaderini belirleyen bir görev üstlenmektedir.

Kafka'nın *Yargı* adlı eserindeki gibi, Lenz'in *Almanca Dersi* adlı eserinde de baba oğlunu, kendi deyimi ile "aile mahkemesinde" yargılamakta, oğlu ile ilgili bir karara varmaktadır.

“Klaas’ın önünde (fotoğrafının önünde) sözüm ona başımıza açtığı dertlerin hesabını çıkardı, hafifletici sebeplere hiç değinmedi, çünkü ona göre böyle bir durum yoktu, doğrudan bir fotoğrafa seslenerek bir ailede de mahkeme kurulup karara varılabileceğini vurguladı” (Lenz, 2012:366).

Baba, bu karar ile birlikte oğlunun eve girmesini ve diğer aile üyeleri ile iletişime geçmesini yasaklamaktadır. *“Dinleyin! Ben yaşadığım sürece bu evden içeri adım atamaz! Ayrıca Klaas’ı düşünmek, adını söylemek de yasak! Onu hafızanızdan silip atacaksınız (Lenz, 2012: 367).*

Kafka’nın eserinde baba, oğlunu sert bir şekilde cezalandırıp ölümüne sebep olsa da, Lenz’in eserindeki baba motifi oğlunu Kafka’ya nazaran daha hafif bir şekilde cezalandırmaktadır.

Franz Kafka’nın eserindeki baba motifi bazı hikayelerinin başında yaşlı, güçsüz, hasta olarak ortaya çıksa da, hikayenin akışında babanın tekrar eski gücüne kavuşup oğluna karşı sonsuz bir başarıyı elde ettiği görülür.

“Baba öne doğru eğildi; ancak düşmedi. Georg, beklediği gibi ona doğru yaklaştığından, tekrar dimdik ayakta durmaya başladı. ‘Olduğun yerde kal, artık sana ihtiyacım yok! Buraya gelebilmek için hala gücünün olduğunu düşünüyorsun ve böyle istediğin için kendini yine de geri çekiyorsun. Kendini yanıltma! Ben hala çok güçlüyüm. Belki de yalnızken geri çekilebilirdim; ama annen bana kendi gücünü verdi[...].’ ”(Kafka, Erzählungen, 1983: 52).

Yani, Kafka’daki baba-oğul motifinin, aslında baba-oğul çatışmasını konu aldığı aşıkardır. Baba ile oğlu arasında bir güç mücadelesi, otoriteyi kaybetmeme çabası olduğu görülmektedir. Siegfried Lenz’in eserinde ise, baba ile oğlu arasında mesafeli bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Babanın güçsüzken güçlü duruma gelmesi ya da güçlüyken güçsüz duruma düşmesi gibi bir durum söz konusu olmamakla birlikte babanın aile içindeki ve iş hayatındaki konumu hikayenin başında nasılsa sonunda da aynı şekilde devam etmektedir.

Siegfried Lenz’in eserindeki baba-oğul motifini birbirlerine karşı gösterdikleri ilgi ve tutum açısından değerlendirmek gerekirse, söz konusu eserdeki baba, çocuğu tarafından, yaşanan olayların sorumlusu tutulan kişi olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, eserde oğlu Siggie ile arkadaşı arasında geçen diyalogta şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

“Kurtchen: Baban gerçekten polis mi?

Ben: Hepimizin canına okudu. Glüserup ile Rugbüll arasını temize havale etti, ailesi dahil. Böyle birine ne yapacağını söylemeye ihtiyaç yoktur. Bir görev almaya görsün, işi gücü bu olur; hayatı boyunca” (Lenz, 2012:463).

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi, çocuk ailesini bu güç duruma sürükleyen tek sebebin babası olduğunu açık bir şekilde ifade edip babasını suçlamaktadır.

"Eğer Rugbüll polisi için bir eğitim programı düzenlemeye cesaret edecek kimse yoksa, o hep bağımlı olarak kalır ve bu bağımlılıkla lanet olası görevini sürdürür. O belli bir yaşa geldiği için, ıslah edilme yaşı geçtiği için ben buradayım. Evet benim fikrimi soruyorsanız, onu temsilen buradayım" (Lenz, 2012 :461).

Franz Kafka'nın *Yargı* isimli eserinde bu durum tam tersi bir özelliğe sahiptir. *Yargı* eserinde oğlu Georg, ilk başta babasını onu kandırıp arkasından iş çevirmekle suçlasa da, daha sonra babasının kararına boyun eğmek zorunda kalır. Hatta oğlu babasının acımasız bir şekilde vermiş olduğu bu kararı onaylamasa bile, babasının kararına boyun eğip ölüme sürüklenir.

4. Sonuç

Bu bilgiler ışığında, hem Franz Kafka'nın hem de Siegfried Lenz'in adı geçen eserlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkan benzerlikler ve farklılıklar olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Ortak özelliklerden bahsedilecek olursa, farklı zaman dilimlerinde aynı konuyu ele alan her iki yazardaki baba-oğul motifinin de aralarında mesafeli bir ilişki bulunması bakımından benzer bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Baba, oğlunun kaderini belirleyen bir etken olarak karşımıza çıkar. Ancak Franz Kafka'nın eserinde çocuk, babasının kararına hiç bir şekilde itiraz etmeden boyun eğse de, Siegfried Lenz'in eserinde bu durumun farklılık gösterdiği saptanmıştır. Söz konusu eserlerin, yazarlarının hayatlarının belirli kesitlerinin içerisinde yer aldığı görülmektedir. Eserler göstermiş oldukları bu özellik bakımından, biyografik birer eser olma niteliğine sahiptir.

Bu bilgilerden hareketle, karşılaştırmalı edebiyat bilimi kuramlarından olan Metne Bağlı (Werkimmanente) İnceleme, Alımlama Estetiği (Rezeptionsästhetik), Yorumlayıcı İnceleme (Hermeneutik) gibi kuramların yanısıra Çoğulcu İnceleme (Eklektik) yöntemi ile incelenip karşılaştırılması yapılan bu eserlerin baba-oğul motifini işleme bakımından hem farklı hem de benzer özellikler taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Aydın, K. (1999), *Karşılaştırmalı Edebiyat, Postmodern Bağlamda Algılanışı*, Birey Yayıncılık, İstanbul.
- Aytaç, G. (2009), *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Baytekin, B. (2006), *Kuramsal ve Uygulamalı Karşılaştırmalı Edebiyat Bilim*, Sakarya Yayıncılık, Sakarya.
- Kafka, F. (1983), *Erzählungen*, Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main.
- Kefeli, E. (2000), *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, Bayrak Matbaacılık, İstanbul.
- Lenz, S. (2012), *Almanca Dersi*. (Çev. Ayşe Sarısayın), Everest Yayınları, İstanbul.
- Rousseu A.M. ve Pichois Cl. (1994), *Karşılaştırmalı Edebiyat*, (Çev. Mehmet Yazgan), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

TÜRKİYE SERMAYE PİYASALARINDA KAYDI SİSTEM UYGULAMALARI

DEMATERIALIZED SYSTEM IMPLEMENTATIONS IN TURKEY'S CAPITAL MARKETS

Filiz SANCAK

Merkezi Kayıt Kuruluşu
Filiz.Sancak@mkk.com.tr

Doç.Dr. Eyup BASTI

Fatih Üniversitesi, İİBF, Bankacılık ve Finans Bölümü Öğretim Üyesi
ebasti@fatih.edu.tr

ÖZET

Sermaye Piyasası Kanunu'na eklenen 10/A maddesi, kaydi sistemi Türkiye sermaye piyasalarının gündemine sokmuş ve bu sistemin Türkiye'deki uygulayıcısı olan Merkezi Kayıt Kuruluşu'nun önemli bir finansal kurum olarak sermaye piyasasında yer almasının yolunu açmıştır. Ülkemiz son altı-yedi yılda kaydileştirme konusunda çok ciddi bir mesafe kat etmiştir. Merkezi kaydi sistem sayesinde artık hisse senetleri, tahviller, borsa yatırım fonları, varantlar, varlığa dayalı menkul kıymetler ve Devlet İç Borçlanma Senetleri varlıklarını fiziken değil, elektronik ortamda bir kayıt olarak sürdürmektedirler. Bu çalışmada, kaydi sistemin ülkemizdeki gelişim süreci ve avantajları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sermaye Piyasaları, Sermaye Piyasası Kanunu, Kaydi Sistem, Merkezi Kayıt Kuruluşu

ABSTRACT

The addition of Article 10/A to the Capital Markets Law has introduced the dematerialized system and the implementer of the system, Central Registry Agency Inc., to the Turkish capital markets literature as an important actor. Turkey has accomplished a great progress in dematerialization with respect to many developed countries. With the dematerialization process, stocks, bonds, exchange traded funds, mutual funds, asset-backed securities and government borrowing instruments are being issued in fully dematerialized form instead of physical certificates. In this article, the development process and advantages of dematerialization are studied.

Key Words: Capital Markets, Capital Market Law, Dematerialized System, Central Registry Agency

GİRİŞ

Bir ülkede ekonomik refahın artması, tasarrufların kârlı yatırım fırsatlarına yönlendirilebilmesiyle doğru orantılıdır. Tasarrufların yatırım fırsatlarına aktarılmasının en etkin ve hızlı yollarından birisi de kuşkusuz sermaye piyasalarıdır. Ancak, birikimlerini sermaye piyasalarına yatırmaları için, tasarruf sahiplerinin bu varlıkların güvenilir bir şekilde yönetilip saklanacağı konusunda ikna olmaları gereklidir. Sermaye piyasalarına güvenin sağlanması için, piyasaların sağlıklı işlemesi ve işlemlerin güvenilir ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesinin yanı sıra, alım-satımların ardından tarafların birbirlerine olan yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmelerinin sağlanmasına da ihtiyaç vardır. Türkiye’de “kaydi sistem” uygulaması, yatırımcıların birbirlerine olan yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayan ve dolayısıyla tasarruf sahiplerinin sermaye piyasalarına güvenini artıran uygulamalardan biridir.

Kaydileştirme, sermaye piyasası araçlarının fiziki senet olarak basılmasından vazgeçilerek, elektronik ortama aktarılmasıdır.¹ Bu uygulamanın sermaye piyasalarına güveni artırma, denetim ve gözetim konusunda yardımcı olma, senetlerin fiziki varlığından kaynaklanabilecek riskleri bertaraf etme, şirketlerin sermaye piyasalarına katılımını teşvik etme gibi birçok avantajı vardır. Kaydileştirme ayrıca, ihraççı şirketleri halka arz esnasında birçok bürokratik işlemten kurtarmakta ve kupür basma mecburiyetini ortadan kaldırarak maliyet avantajı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye’de menkul kıymetlerin saklanması ile ilgili olarak uygulanan kaydi sistemin gelişim süreci, saklama kuruluşu Merkezi Kayıt Kuruluşu ve kaydi sistemin sağladığı faydalar ele alınmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde kaydi sistem, kaydi sistemin faydaları ve kaydileştirmede saklama yöntemleri incelenmektedir. İkinci bölümde Merkezi Kayıt Kuruluşu’nun yasal altyapısı anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde Merkezi Kayıt Kuruluşu, Merkezi Kayıt Kuruluşu’nun kaydileştirme uygulamaları ve Merkezi Kayıt Kuruluşu’nun üyelerine verdiği hizmetler açıklanmaktadır. Sonuç bölümünde ise, Türkiye’deki kaydi sistem uygulamalarıyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

1. GENEL OLARAK KAYDİLEŞTİRME

Kaydi sistem, fiziki olan menkul kıymetlerin, elektronik ortamda muhasebe kaydı şeklinde saklanması ve devrinin sağlanması için iptal ve imha edilmesi esasına dayanır. Menkul kıymet piyasalarında bu sistemin kullanılması, öncelikle piyasanın güncel ihtiyaçlarının zorlamasıyla başlamıştır. Sermaye piyasası işlemlerinde etkinliğin ve hızın artmasının bir yansıması olarak operasyonel kesinlik ve güvenin sağlanmasına duyulan ihtiyacın sürekli artması sebebiyle, özellikle son elli yıllık zaman diliminde menkul kıymetlerin takas ve saklama yöntemleri hızlı bir dönüşüm ve gelişme göstermiştir. Geleneksel saklama ve depo etme yöntemleri terk edilmiş, bu yöntemler yerine menkul kıymetlerin bir merkezi

1 Turanboy, Asuman, “2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’na 4487 Sayılı Kanunla Eklenen 10/A Maddesine Göre Kaydi Değer Düzenlemesi” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1999, C : 48, S: 1-4, s.44.

saklamacı tarafından hareketsizleştirildiği ve kayıtların elektronik bir platforma taşındığı sistemlere geçilmiştir.¹

1.1. Kaydi Sistemle İlgili Önemli Kavramlar

Kaydileştirme konusu, Türkiye'nin hukuk sistemi içinde ve Türkiye sermaye piyasalarında kavram olarak gelişip ilerlerken bazı yeni kavramları da beraberinde geliştirmiştir. Bunların arasında, kıymet hakkı, hareketsizleştirme ve varakasız kıymetli evrak kavramları sayılabilir.

Kıymet hakkı, kıymetli evrakta var olan hak ile senet arasındaki sıkı bağın çözülmesiyle, senetten ayrılarak bağımsızlaşan hakka denir.² Senede bağlanmayan, yani kaydi olarak tutulan sermaye piyasası araçları, senede bağlanan araçlar gibi bir değere sahiptir. Her ikisi de aynı hakları içermekte ve maliklerine aynı hakkı vermektedirler. Bu kavramların hukukumuza getirdiği yenilik hakların senetsiz olarak ileri sürülebilmesi olmuş, böylece artık senedin ibraz mecburiyeti kalmamıştır.³

Hareketsizleştirme, sermaye piyasası araçlarına ilişkin işlemlerin, senetlerin fiziki dolaşımı olmadan kaydi olarak yapılabilmesi amacıyla, fiziki sermaye piyasası araçlarının bir veya birkaç yetkili saklama merkezinde toplanarak, fiziki hareketliliklerine (dolaşımlarına) son verilmesidir.⁴

Varakasız (Evraksız) Kıymetli Evrak, kıymetli evrakin asgari⁵ şartlarından olan “senet” ile işaret edilen, mündemiç hakkın üzerinde tecessüm edebileceği her türlü materyaldir.⁶ Bu materyal, üzerine yazı yazılmaya ve imza atılmaya uygun tahta, metal, mikrofilm, disket, CD, çip, mikrofiş ya da veri tabanı olabilir.⁷ Kıymetli evrakin bir diğer önemli unsuru olan “hak ile senedin birbirine bağlanmış olması” şartı da günümüzün getirdiği şartlar sebebiyle bir hayli zayıflamıştır.⁸ Artık bizzat maddi olarak senet üzerinde olmasa da, okunup anlaşılabilen elektronik ortamdaki kayıtlar kıymetli evrak olarak kabul edilmeye başlanmıştır.⁹ Sermaye piyasası araçlarının saklanmasına ilişkin olan kaydi sistemin temelini de evraksız kıymetli evrak kavramı oluşturmaktadır. Evraksız kıymetli evrakin

1 Yayla, Ümit, “Menkul Kıymetlerin Kaydileştirilmesi” Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.7.

2 Turanboy, Asuman, *Varakasız Kıymetli Evrak*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s.45.

3 Turanboy, a.g.e., s.6.

4 Ünal, Mücahit, *Sermaye Piyasası Araçlarının Kaydileştirilmesi*, Adalet Yayınevi, Ankara 2011. s:35.

5 Kıymetli evrakta bulunması gereken üç asgari nitelik, senet, senede mündemiç (devredilebilir nitelikte) hak ve hak ile senedin birbirine sıkı sıkıya bağlanmış olmasıdır. Bkz. Ülgen, Hüseyin, Helvacı, Mehmet, Kendigelen, Abuzer ve Kaya, Arslan, *Kıymetli Evrak Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2006, s.13-14.

6 Ünal, a.g.e., s.27.

7 Poroy, Reha ve Tekinalp, Ünal, *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları*, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2006.

8 Turanboy, a.g.e., s.254.

9 Turanboy, a.g.e., s.51-52.

bir diğer önemli unsuru ise, el yazısı ile imza şartı olmamasıdır. Artık elektronik imza şartı vardır. El yazısı ile imza şartı konusundaki sorun bu şekilde aşılmıştır. Zaten mevcut durumda, merkezi kaydi sisteme üye olan yatırımcılar işlemlerini ancak elektronik imza ile yapabilmektedirler.¹

1.2. Kaydi Sistemin Faydaları

Modern piyasaların kaydi sisteme şiddetle ihtiyaç duymalarının arkasında yatan ekonomik sebepler şunlardır:

- Sermaye piyasası işlemlerinin tüm aktörler için (ihraççılar, aracı kuruluşlar, bireysel yatırımcılar) daha düşük risk ve maliyetle yapılabilmesi
- Büyük maliyet ve uzun prosedürler sonrası gerçekleştirilebilen sertifika basım ve ihraç masraflarından hem parasal, hem de zaman olarak tasarruf edilmesi
- Saklama konusunda yetkili olan piyasa aktörleri için, personel istihdamı, fiziki saklama mekânı, sigorta ve borçlanma maliyetlerinden tasarruf
- Pay senetlerinin fiziki olarak basılmasından kaynaklanabilecek olan sahtecilik, kaybolma, çalınma, tahrip olma gibi risklerin ortadan kalkması
- Sermaye artırım, temettü ödemeleri gibi hak kullanımları ile ilgili işlemler ve ortaklarla ilişki ve iletişim kurma açısından zaman ve maliyet avantajı
- İhraççı şirket ve ortak ilişkilerinde yeni mecralar açılarak, etkinlik ve ortaklık haklarının kullanımında kolaylık sağlanması
- Kaydi sistemin ihraççı şirketlere, ortaklık pay defterleri bilgilerine güvenilir bir ortam üzerinden ve hızlı erişebilme ve bu bilgileri kolaylıkla güncelleyebilme imkânı sunması
- Menkul kıymet sertifikalarının artık kağıt üzerine basılmaması nedeniyle, kağıt israfı konusunda da ciddi bir adım atılması ve doğal çevrenin korunmasına katkı sağlanması
- Sistemin, uluslararası entegrasyonun sağlanmasına yardımcı olması (Sistem kendisini uygulayan ülkelere, bu konudaki uluslararası standartları sağlama zorunluluğu da getirmektedir)
- Saklamacı şirketlerin, pek çok verinin bünyelerinde toplanması nedeniyle, ciddi bir teknoloji, bilgi birikimi ve insan kaynağına sahip olmaları, yazılım ve donanım açısından güçlü olan kuruluşların, piyasanın denetimi ve gözetimi konusunda resmi kuruluşlara veri konusunda yardımcı olmaları
- Sermaye piyasasının en temel kurallarından ve ayırt edici özelliklerinden biri olan kamuyu aydınlatma işlevinin kaydi sistem sayesinde daha etkin bir çerçeveye kavuşmasıdır.

1 Ünal, a.g.e., s.32.

1.3. Kaydileştirmede Saklama Yöntemleri

Pay senetlerinin merkezi saklanması uygulanan yöntemlerin gelişmesi ve ülkelerin kullanacakları saklama yöntemlerine karar vermesinin temelinde teknolojik faktörler yatmaktadır.¹ Teknolojideki gelişmeler, hayatın her alanını olduğu gibi sermaye piyasalarını da etkilemiş ve merkezi saklama yöntemlerinin gelişip, çeşitlenmesi sonucunu doğurmuştur. Aşağıda kaydileştirme uygulamasının geçirdiği evrelere kısaca göz atılmaktadır.

Aynen Saklama: Sermaye piyasası enstrümanlarının, örneğin pay senetlerinin, tür, kupür bilgileri, hak sahiplerinin kimlik bilgileri ve sahiplerine tanıdığı haklar gibi özellikleri ile saklatan adına diğer sermaye piyasası araçlarından ayrı olarak saklanmasıdır. Bu yöntemde saklanan pay senetleri sözleşme sonunda sahiplerine mislen değil, aynen iade edilmek zorundadır. Türkiye’de Takas ve Saklama Bankası (Takasbank) kuruluşundan bu yana bu yöntemle hizmet vermektedir.² Takasbank şu anda mislen saklama yöntemine göre de saklama yapmakla beraber, halen bazı sermaye piyasası araçları için aynen saklama yapmaya devam etmektedir.³ Takasbank kendisine fiziki olarak teslim edilen sermaye piyasası araçlarını halen kasalarında aynen muhafaza etmektedir ve bu konuda ülkemizde yetkisi olan tek kuruluştur.⁴

Mislen Saklama: Bu yöntemde, saklama merkezine tevdi edilen, aynı cinsten olan bütün kıymetler bir arada (havuzda) saklanır. Menkul kıymetler kupür bilgileri, hakları ve diğer özellikleri itibarıyla kategorilendirilerek aynı havuzun içine dâhil edilirler ve misli nitelik kazanırlar. Bu sistemde iade aynen değil, mislen yapılır. Ülkemizde Takasbank’a teslim edilen kıymetler aksi belirtilmedikçe mislen saklanırlar.⁵

Müşteri Kod Numarasına Göre Saklama: Bu sisteme göre saklama yönteminde, elindeki kıymetleri saklatan kişiye bir kod numarası verilir ve kıymetler bu kod numarası aracılığıyla müşteri bazında saklanır. 1995 yılına kadar Takasbank bu yöntemle saklama yapmaktaydı. Ancak, o yıl Sermaye Piyasası Kurulunun (SPK) aldığı bir kararla, sermaye piyasası araçlarının saklanması müşteri ismine geçilmiştir.⁶

Müşteri İsmine Saklama: Bu yöntemde, saklamaya konu olan kıymetlere, her birinin hak sahibi adına kimlik bilgilerini de içeren bir sicil numarası oluşturulur ve menkul kıymetler bu numaraya göre saklanır. Bu sistemde, saklamayı yapan kuruluş yatırımcıları ismen bilir ve yatırımcılar da her zaman saklamacı kuruluşa başvurarak hesaplarında bulu-

1 Manavgat, Çağlar “Menkul Kıymetlerin Merkezi Saklanması Kullanılan Yöntemin Sözleşmenin Hukuki Niteliğine Etkisi” Batider, 1996, C: 28, S: 4, s.131.

2 Sermaye Piyasası Kurulu, *Türkiye’de Takas ve Saklama*, Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları, Ankara 1999, s.3.

3 Ergincan, Yakup “Hisse Senetlerinin Kaydileştirilmesi: Dünya ve Türkiye Uygulaması” Geleneksel Finans Sempozyumu 2004, Cilt.2, İstanbul, 2005, s.170.

4 2010 yılı itibarıyla MKK nezdinde kayden izlenen 31.416.143.343,60 TL nominal değerinde 28.185.163 adet hisse senedi ile 8.789.684 adet yatırım fonukatılma belgesi, Takasbank kasalarında saklanmaktadır. Bkz. Takasbank Faaliyet Raporu 2010, <http://www.takasbank.com.tr/UserFiles/Documents/Reports/FaaliyetRaporlari/59c3c5ec-8959-4bd8-9a8c-067be5d34423.pdf>, s.15.

5 Ergincan, a.g.e., s.170.

6 Ünal, a.g.e., s.63.

nan sermaye piyasası araçlarının bakiyelerini ve genel bilgilerini öğrenebilirler. Bu sistem yatırımcılara haklarıyla ilgili kısıtlı da olsa bilgiye ulaşma ve denetim imkânı getirmiştir.¹

2. MERKEZİ KAYIT KURULUŞU'NA İLİŞKİN YASAL DÜZENLEMELER

Türkiye’de menkul kıymetlerin evraksız bir kaydi değer olarak işlem görmesi süreci Sermaye Piyasası Kanununda (SPKn) yapılan bir değişiklikle başlamıştır. 28.02.1981 tarihli SPKn’nun bazı hükümlerini değiştiren ve yeni hükümler ekleyen 15.12.1999 tarihli 4887 sayılı “Sermaye Piyasası Kanunu’nda Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanun”un 10/A maddesi ile kaydileştirme “Sermaye Piyasası Araçlarının Kaydileştirilmesi” ismiyle kanuna girmiştir.² Kanunun 10/A maddesi hükmü, kaydi hakların Merkezi Kayıt Kuruluşu (MKK) nezdinde izlenmesini öngörmektedir. Maddedeki esasa ilişkin diğer düzenlemeler kayden izlenen sermaye piyasası araçları üzerindeki hakların üçüncü kişilere karşı ileri sürülmesindeki önceliğin belirlenmesine ve nama yazılı payların devrinde MKK kayıtlarının rolüne ve kayıtların tutulmasındaki sorumluluğa ilişkindir.³ Kanunda tam kaydi sistem benimsenmiş,⁴ aynı ihraççının kısmen kaydi, kısmen fiziki senet ihracına izin verilmemiştir.

İlk kez 1981 yılında yürürlüğe giren 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu, titiz bir çalışmanın ardından, baştan sona yeniden yazılmış ve 06.12.2012 tarihinde TBMM’de kabul edilerek, 30.12.2012 tarihli 28513 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmak suretiyle yürürlüğe girmiştir. Sermaye piyasalarında birçok köklü değişikliği beraberinde getiren 6362 sayılı yeni kanun⁵, sermaye piyasası araçlarının kaydileştirilmesi ve Türkiye’de bu görevi yerine getiren MKK’yla ilgili hükümler de içermektedir. Yeni kanunun 13. ve 81. maddeleri kaydileştirme ile ilgili hükümleri ve MKK’nın hukuki çerçevesini düzenlemiştir.

1 Unal, a.g.e., s.64.

2 Turanboy, a.g.e., s.41.

3 SPKn madde 10/A, Kanunun diğer hükümleri:

Kayıtlar, Merkezi Kayıt Kuruluşu tarafından, bilgisayar ortamında, ihraççılar, aracı kuruluşlar ve hak sahipleri itibarıyla tutulur. Kayıt edilen haklar bu Kanunun 7 nci maddesi uyarınca senede bağlanmaz. Sermaye piyasası araçlarının nama veya hamiline yazılı hesaplarda kayıt esasları ile kayıtların nasıl tutulacağı ve kayıtların tutulmasında yapılacak işlemlere ilişkin usul ve esaslar Kurulca bir tebliğ ile belirlenir.

Kayden izlenen sermaye piyasası araçları üzerindeki hakların üçüncü kişilere karşı ileri sürülebilmesinde, Merkezi Kayıt Kuruluşuna yapılan bildirim tarihi esas alınır.

Kurul bu madde kapsamında kaydı tutulacak hakları, bu hakların bağlı olduğu sermaye piyasası araçlarını, türleri ve ihraççıları itibarıyla belirleyebilir.

Payların devrinin, Türk Ticaret Kanununun 417 nci maddesi çerçevesinde ortaklıklar tarafından pay defterine kaydında, ilgililerin başvurusuna gerek kalmaksızın Merkezi Kayıt Kuruluşu nezdinde ihraççılar itibarıyla tutulan kayıtlar esas alınır.

Merkezi Kayıt Kuruluşu, ihraççılar ve aracı kuruluşlar, kendi tuttukları kayıtların yanlış tutulmasından dolayı hak sahiplerinin uğrayacağı zararlardan kusurları oranında sorumludur.

Merkezi Kayıt Kuruluşunun personeli hakkında, Kanunun 25 inci maddesi hükmü uygulanır.”

4 Ancak geçiş dönemi için geçici maddeler çıkarılarak, sermaye piyasalarına ihtiyacı olan süre verilmiştir.

5 Resmi Gazete, Sermaye Piyasası Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121230-1.htm>

Kanunun, kaydileştirmeyi düzenleyen 13. maddesinde sermaye piyasası araçlarının senede bağlanmaksızın, elektronik ortamda kayden izlenmesinin esas olduğu hükme bağlanmıştır. Kaydileştirme ile ilgili göze çarpan bir değişiklik ilgili maddenin 2. fıkrasındadır. İlgili kısımda, kaydi sermaye piyasası araçlarının isme açılmış hesaplarda izlendiği, ancak Kurul'un gerekli gördüğü takdirde, aracın türüne ve ihraççısının veya MKK üyesinin niteliğine göre bazı araçların hak sahibi ismine hesap açılmaksızın hesapların toplu olarak tutulmasına karar verebileceğini hükme bağlamaktadır. Ülkemizde benimsenen kaydileştirme usulünde, her tür araç için kaydi sistemde, üyelerin hesaplarının altında yatırımcı ya da hak sahibi ismine özel bir sicil oluşturulmakta ve hesaplar bu şekilde takip edilmekteydi. Ancak özellikle yabancı ortaklı üyelerin, bu sistemde kendileriyle çalışan yatırımcıların isimlerinin görünmesini istememeleri sebebiyle, yabancı ortaklı üyelere, bazı şartların sağlanması halinde hesapların toplu olarak tutulabilmesi hakkı tanınabilmekteydi. Kanuna yerleştirilen bu madde ile bu konudaki karar merciinin SPK olduğu hüküm altına alınmıştır.

Kanunun 82. maddesinde daha önce MKK tarafından idare ve temsil edilen Yatırımcıları Koruma Fonu'nun Yatırımcıları Tazmin Merkezi ismini alarak, kamu tüzel kişiliği haiz bir kurum haline dönüşmesi ve bundan sonra SPK tarafından idare ve temsil edilmesi kararlaştırılmıştır.

Ayrıca, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın (İMKB) özelleşerek Borsa İstanbul Anonim Şirketi (BİAŞ) olarak faaliyet göstermesini düzenleyen 138. madde de MKK ile ilgili değişiklikler içermektedir. Bu maddenin 13. fıkrasına göre, BİAŞ ve iştirakleri daha önce tabi oldukları bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerin kapsamından çıkarılmıştır. Söz konusu fıkra da MKK'nın, Kamu İhale Kanunu ve Sayıştay Kanununa kuruluş tarihinden itibaren tabi olmadığı, bu kapsamda tesis edilen işlerin kendiliğinden sona ereceği hükme bağlanmıştır.

MKK'nın diğer mevzuat hükümleri olan yönetmelik ve tebliği için ikincil düzenlemeler beklenmektedir, Kurul henüz bu konuda yeni bir taslak yayımlamadığı için mevcut düzenlemelere göre hareket edilmektedir.

21.06.2001 tarih ve 24439 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Merkezi Kayıt Kuruluşunun Kuruluş, Faaliyet, Çalışma ve Denetim Esasları Hakkında Yönetmelik" MKK'nın ikinci en önemli düzenlemesidir.¹ Yönetmeliğin amacı, "ihraççılar, aracı kuruluşlar ve hak sahipleri itibariyle, kaydi tutulan sermaye piyasası araçları ve bunları kayden izleyecek, üye grupları itibariyle tutulan kayıtların birbirleriyle tutarlılığını kontrol edecek bir Merkezi Kayıt Kuruluşu'nun kuruluş, faaliyet ve çalışma esaslarını belirlemektir."² Yönetmeliğin diğer maddelerinde MKK'nın anonim şirket şeklinde kurulacağı, genel teşkilat yapısı ve SPK'nın yönetimdeki temsil şekli ve pay sahipliği açıklanmaktadır. Ayrıca, MKK'nın görev ve yetki alanı belirlenmekte, sorumluluk alanına bir sınır çizilmekte, sır saklama yükümlülüğünden bahsedilmekte ve mali hükümlere ilişkin esasların çerçevesi çizilmektedir.

1 MKK Hukuk Müşavirliği, *Kaydileştirme (Dematerialization)*, Hizmet İçi Eğitim Belgeleri, s. 3.

2 Resmi Gazete, Merkezi Kayıt Kuruluşunun Kuruluş, Faaliyet, Çalışma ve Denetim Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.mkk.com.tr/wps/wcm/connect/2ce76fc9-d7fe-40d2-8feb-8c0c-b4203fd2/Y%C3%B6netmelik.pdf?MOD=AJPERES>

SPKn'nun kaydileştirme ile ilgili olan 10/A maddesi ve geçici 6. madde kaydileştirme ile ilgili mevzuatın en üst normlarıdır. Bu hükümlerle sermaye piyasası araçlarına ilişkin hakların kaydının tutulmasıyla ilgili genel çerçeve çizilmiş ve kaydileştirmenin esasları belirlenmiştir. Bu kanun maddelerinin bir alt düzenlemesi olarak görülebilecek olan MKK Yönetmeliği, şirketin genel yapısını belirlemiştir. Hesap türlerine ve işlemlerine ilişkin kaydi sistem ile ilgili daha detaylı kurallar ise, Kaydileştirme Tebliği'ne bırakılmıştır.¹

3. MERKEZİ KAYIT KURULUŞU

MKK, SPK tarafından kaydileştirilmesine karar verilmiş olan sermaye piyasası araçları için Türkiye'nin merkezi saklama görevini ifa eden kuruluştur. MKK, ülkemizdeki sermaye piyasası araçları için, hak sahibi bazında kayıt ve tam kaydileştirme modelini uygulamaktadır.

MKK 2001 yılında kurulmuştur ve kanun gereği anonim şirket yapısındadır. MKK'nin ortakları %64,9 payla İMKB Takas ve Saklama Bankası, %30 payla İMKB, %5 payla Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği ve %0,1 payla İstanbul Altın Borsası'dır.²

MKK'nin organları, genel kurul ve yönetim kuruldur. Teşkilat yapısı Genel Müdür, Genel Müdür Yardımcıları ve bunlara bağlı birimlerden oluşur. Genel kurul, MKK'nın ortaklarından oluşur ve en üst karar organıdır. Yönetim kurulu, genel kurul tarafından seçilen beş üye, Genel Müdür ve Sermaye Piyasası Kurulu temsilcisi ile birlikte yedi üyeden oluşur. SPK tarafından SPK temsilcisi olarak atanan üye aynı zamanda yönetim kurulu başkanıdır.

3.1. Merkezi Kayıt Kuruluşu'nun Uygulamaları

MKK'nın mevzuatının verdiği yetkiyle yerine getirdiği ana görevleri şunlardır:

- Sermaye piyasası araçlarını ve bunlara bağlı hakları bilgisayar ortamında, üyeler ve hak sahipleri itibariyle kayden izlemek,
- Kayıtların üyeler itibariyle tutarlılığını izlemek, tutarsızlık ve kaydi sisteme ilişkin düzenlemelere aykırılık tespit edilmesi halinde üyeler nezdinde gerekli düzeltmelerin yapılmasını istemek ve durumu derhal SPK'ya bildirmek, sistemin güvenli çalışmasını sağlayacak önlemleri almak,
- Kayıtların mevzuatta öngörülen çerçevede gizliliğini sağlamak,
- SPKn'nun 13. maddesine ilişkin olarak, SPK tarafından kayıt tutulmasına karar verilen sermaye piyasası araçlarının kaydileştirilmesiyle ilgili işlemleri yapmak

¹ Yayla, a.g.e., s.12.

² MKK Yönetmeliği, <http://www.mkk.com.tr/wps/wcm/connect/2ce76fc9-d7fe-40d2-8feb-8c0c-b4203fd2/Y%C3%B6netmelik.pdf?MOD=AJPERES>

- SPK’ca sermaye piyasası mevzuatı çerçevesinde verilen diğer görevleri ve düzenlemelerin gerektirdiği işlemleri yapmaktır.¹

MKK’nın asıl amacı, uluslararası sermaye piyasaları uygulamalarını da takip ederek, yeni nesil bir saklama hizmeti vermek ve sermaye piyasalarında karşılaşılabilecek riskleri sınırlandırmaktır. Bu amacını gerçekleştirebilme adına MKK, işlemlerin yürütülmesinde mükemmel işleyişi sağlamaya çalışır, üye ihtiyaçlarına yönelik sorunların çözülmesi ve pratik uygulamalar geliştirilmesi noktasında özel çalışmalar yapar, düzenleme ve denetlemeye ilişkin yükümlülüklerin yerine getirilmesi noktasında ilgili kuruluşlara gerekli desteği sağlar.²

Hak sahiplerinin isimleri üzerinden kaydıleştirme uygulaması ilk olarak, 25.04.2005 tarihinde pilot uygulama ile yatırım fonları katılma belgelerinin kaydıleştirilmesi ile başlamış, 28.11.2005 tarihinde İMKB’de işlem gören şirketlerin borsadaki tüm pay senetlerinin kaydıleştirilmesi ile devam etmiştir. 2005 yılından bu yana, piyasaya yeni çıkan enstrümanlar da dahil olmak üzere, İMKB’de işlem gören şirketlerin hisse senetlerinin ihracı ve her türlü hak kullanımı elektronik ortamda kaydi olarak yapılmaktadır.³

3.2. Merkezi Kayıt Kuruluşu’nun Üyelerine Verdiği Hizmetler

MKK, yönetmelikte belirlenen ihraççılar, aracı kuruluşlar ve “diğer” tipli üyeler kapsamındaki olan üyelerine bir takım hizmetler vermektedir. Bu hizmetler aşağıda açıklanmaktadır.

Saklama Hizmeti: Saklama hizmeti, kurumun asli görevidir. MKK’nın kaydıleştireceği sermaye piyasası araçları SPK tarafından belirlenmektedir. Saklama, üyeler itibarıyla hak sahibi bazında yapıldığı için, kaydıleştirme kapsamında bulunan bir sermaye piyasası aracına yatırım yapacak olan kişilerin, MKK üyesi kuruluşlarda kendi isimlerine hesap açtırmaları gerekmektedir. Zira mevzuat, yatırımcı adına hesap açılmadan toplu saklama ya da yatırımcı kimliği bildirilmeden hamiline saklama yapmaya izin vermemektedir. Bu hizmetten faydalanan üyeler ve yatırımcılar, temettü, itfa bedeli tahsilatı, sermaye artırımlarına katılım, genel kurullara katılım, rehin tesisi gibi faaliyetlerini yürütebilmektedirler. Tablo 1’in ilk bölümünde MKK’nın yatırımcı bazında tuttuğu hesap sayısının 2011 yılında %13,6 oranında arttığı görülmektedir. Bu artış, bireysel yatırımcıların sermaye piyasalarına ilgisinin arttığının işareti olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, SPK 2011 yılında yeni menkul kıymetlerin ihracına da izin vermiştir. Bu kıymetler, döviz ödemeli banka bonoları, varlık teminatlı menkul kıymetler ve varlığa dayalı menkul kıymetlerdir.

Menkul Kıymet Transfer İşlemleri: Bu işlemler, İMKB’de alım satımı gerçekleştiren menkul kıymetlere yönelik takas süreçlerini ifade etmektedir. Aslında takas süreçleri

1 MKK Yönetmeliği, <http://www.mkk.com.tr/wps/wcm/connect/2ce76fc9-d7fe-40d2-8feb-8c0c-b4203fd2/Y%C3%B6netmelik.pdf?MOD=AJPERES>; Ergincan, a.g.e., s.175.

2 MKK 2011 Faaliyet Raporu, http://www.mkk.com.tr/wps/wcm/connect/f4b6d49f-5d8f-4e75-b68f-113974a61baa/Faaliyet_2011.pdf?MOD=AJPERES, s.5.

3 Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, Hakkımızda - MKK Kimdir, <http://www.mkk.com.tr/wps/portal/MKK/Hakkimizda/MKKKimdir>

üyeler ile Takasbank arasında yürütülür. Ancak işlemlerin menkul kıymet kısmının sonuçlandırılması, MKK nezdindeki Takasbank havuz hesapları üzerinden gerçekleştirilir. İki kurum arasındaki entegre sistem üzerinden yürütülen işlemlerde, öncelikle İMKB günlük alım satım bilgilerini Takasbank'a geçer. Takasbank, üye, yatırımcı ve menkul kıymet bazında hesap mutabakatını yapar. Netleştirilen işlem bilgileri aynı günün akşamı MKK'ya gönderilir. Gerçekleştirilen işlemlerin menkul kıymetler bazında hak sahiplerine bu bilgi-ler doğrultusunda yansıtılması işini, MKK yapar.¹

Hak Kullanım İşlemleri: MKK, hak sahiplerine, üyeleri üzerinden çeşitli mali ve yönetsel haklarını kullanmaları konusunda bir takım uygulamalar sunmaktadır. Mali haklarla ilgili olarak (yani temettü, kupon ödemeleri, anapara itfası gibi) yatırımcıya ödeme yapılmasını gerektiren işlemlerde, MKK parayı ihraççıdan tahsil ederek üyelerine aktarmaktadır.

Tablo 1. MKK 2010 - 2011 Saklama İstatistikleri

YATIRIMCI VE HESAP SAYILARI

	2011	2010	FARK	DEĞİŞİM (%)
Toplam Hesap Sayısı	36.425.825	31.629.671	4.796.154	15,16
Toplam Sicil Sayısı	19.909.218	17.508.190	2.401.028	13,71
Bakiyeli Hesap Sayısı	4.485.103	4.382.965	102.138	2,33
Bakiyeli Sicil Sayısı	3.709.819	3.624.943	84.876	2,34
Yeni Açılan Hesap Sayısı	4.796.154	4.639.671	156.483	3,37
Yeni Verilen Sicil Sayısı	2.401.028	2.338.075	62.953	2,69

MENKUL KIYMET TÜRÜ BAZINDA BAKİYELİ HESAP SAYISI

MENKUL KIYMET TÜRÜ	2011	2010	FARK	DEĞİŞİM (%)
Hisse Senedi	1.243.130	1.173.420	69.710	5,94
Yatırım Fonu	3.276.078	3.318.900	- 42.822	- 1,29
Borsa Yatırım Fonu	4.495	2.886	1.609	55,75
Özel Sektör Borçlanma Araçları	114.227	4.468	109.759	2.457,56
Varant	2.528	1.463	1.065	72,80
Diğer Menkul Kıymetler	34	-	34	

MENKUL KIYMET TÜRÜ BAZINDA BAKİYELİ YATIRIMCI SAYISI

MENKUL KIYMET TÜRÜ	2011	2010	FARK	DEĞİŞİM (%)
Hisse Senedi	1.100.951	1.045.592	55.359	5,29
Yatırım Fonu	2.959.510	2.979.366	- 19.856	- 0,67
Borsa Yatırım Fonu	4.558	2.959	1.599	54,04
Özel Sektör Borçlanma Araçları	118.629	4.904	113.725	2.319,03
Varant	2.457	1.432	1.025	71,58
Diğer Menkul Kıymetler	34	-	34	

Kaynak: Merkezi Kayıt Kuruluşu, 2011 Yılı Faaliyet Raporu, https://www.mkk.com.tr/wps/wcm/connect/f4b6d49f-5d8f-4e75-b68f-113974a61baa/Faaliyet_2011.pdf?MOD=AJPERES

1 Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, Transfer İşlemleri, <http://www.mkk.com.tr/wps/portal/MKK/UyeHizmetleri/TransferIslemleri>

İhraççı İşlemleri: İhraççı üyeler, MKK nezdinde pay senetleri, yatırım fonları ve borsa yatırım fonları, özel sektör tahvil ve bonoları ve varant ihracı yapabilirler. Bu sistemde hem ihraççılar, hem de yatırımcılar fiziki sistemin getirdiği kupon basma, kesme, toplama gibi işlemlerden kurtulmuşlardır. Zira bahsedilen ihraççı işlemlerinin tamamı elektronik ortamda, kayden yapılmaktadır.¹

MEVİTAS (Merkezi Elektronik Veri İletim, Toplama ve Analiz Sistemi): MEVİTAS, üyelerin operasyonel işlemlerini hızlı ve etkili bir şekilde kontrol edebilmelerini sağlayan, standart bir raporlamalar sistemidir. MEVİTAS, sisteme erişimi olan üye veya diğer kurumların bilgi ve rapor talebi yapabilmelerini ve talep edilen bilgi ya da raporun dosya halinde MKK kullanıcıları tarafından Merkezi Kayıt Sistemine (MKS) aktarılabilmesini sağlar.²

Hukuki İşlemler: Kaydi sistem ile sahteciliğin ve çalınmanın önüne geçilmiş, gerçek hak sahipleri ile kayıtlardaki hak sahipleri arasında uyum sağlanmış ve hak sahipliğine ilişkin devir zincirinin kesintisiz kayıt altına alınması gibi bazı hukuki işlemler güvence altına alınmıştır.³ Hukuki açıdan MKS üzerinden haciz, intifa, iflas ve devir işlemleri yapılabilir.

MKK son zamanlarda uygulamaya koyduğu bazı e-uygulamaları ile de dikkat çekmektedir. Bunlardan en önemlileri Kurumsal Yönetim ve Yatırımcı İlişkileri Portalı (e-yönet) ve 6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu'nun (TTK) 1527. maddesi ile 01.10.2012 tarihinden itibaren borsaya kote olan anonim şirketler için zorunlu tutulan Elektronik Genel Kurul uygulamasıdır. Payları MKK'da kayden izlenen, fakat İMKB Ulusal Pazar kotunda bulunmayan diğer şirketler (İMKB İkinci Ulusal Pazarı, Serbest İşlem Platformu, Gözaltı Pazarı, Gelişen İşletmeler Piyasası'nda işlem gören şirketler) için ise, bu aşamada elektronik genel kurul zorunluluğu bulunmamaktadır. Elektronik Genel Kurul Sistemi (EGKS) borsaya kote şirketler açısından genel kurul toplantılarına ilişkin ön hazırlık ve yasal prosedürlerin elektronik yöntemle yerine getirilebildiği, toplantı anına ilişkin işlemlerin MKK tarafından sağlandığı, elektronik platform ve yazılım üzerinden gerçekleştirilebildiği bir bilişim sistemidir.⁴

İstanbul'un bir Uluslararası Finans Merkezi olması için Yüksek Planlama Kurulu'nun 29.09.2009 tarih ve 2009/31 sayılı kararı ile kabul edilen "İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Strateji Belgesi"nin 49. eylemi olan "Kaydi ortaklık haklarının elektronik ortam-

- 1 Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, Hak Kullanım, <http://www.mkk.com.tr/wps/portal/MKK/UyeHizmetleri/HakKullanim>
- 2 Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, MEVİTAS, <http://www.mkk.com.tr/wps/portal/MKK/UyeHizmetleri/Mevitas>
- 3 Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, Hukuki İşlemler, <http://www.mkk.com.tr/wps/portal/MKK/UyeHizmetleri/HukukiIslemler>
- 4 Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, Genel Mektup No: 604, https://www.mkk.com.tr/wps/portal/MKK/BilgiMerkezi/GenelMektuplar/GMArsivi!/ut/p/b1/04_Sj9CPykssy0xPLMnMz0vMAfGj-zOLd_JxDvC2DjU3cLB2NDTx9PPxC3EyNjAw8zYEKivEoMDIiVX-AkyVYQUCIZYiBs5Epc-foNcABHA0L6vfSj0nPyk4BeDdePwqSY5Bc0BZiOxafAO8QEgCPc_088nNT9QtyQ0MjKoM-9s0wcFQHAHWBs/dl4/d5/L2dBISEvZ0FBIS9nQSEh/, s.3

da kullanımı” eylemi ile ilgili sorumlu kuruluş olarak MKK görevlendirilmiştir.¹ TTK’nın 1527. maddesinin uygulama esaslarını belirlemek amacıyla Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından çıkarılan “Anonim Şirketlerde Elektronik Ortamda Yapılacak Genel Kurullara İlişkin Yönetmelik” (EGKS Yönetmeliği) 28.08.2012 tarih ve 28395 sayılı Resmi Gazete’de; elektronik genel kurul sisteminin kuruluşunu, işleyişini, teknik hususlar ile güvenlik kriterlerine ilişkin usul ve esaslarını düzenleyen “Anonim Şirketlerin Genel Kurullarında Uygulanacak Elektronik Genel Kurul Sistemi Hakkında Tebliğ” ise 29.08.2012 tarih ve 28396 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

EGKS’nin temel özellikleri ve avantajları şunlardır;

- MKK’dan alınacak liste hak sahipliğinin tespitinde kullanılabilmesi
- Genel Kurula katılımların blokaja gerek kalmadan yapılabilmesi
- Hak sahiplerinin elektronik ortamda temsilci atayabilmeleri
- Elektronik ortamda görüntü ve ses aktarımı
- Anlık bilgilendirme
- Güvenli elektronik imza kullanımı (TTK 1526. maddede düzenlenmiştir.)
- Raporlama ve arşivleme hizmeti
- Yabancı dil seçeneği

Sermaye piyasalarında meydana gelen yeni gelişmeler, MKK’nin bu alanda, genç bir aktör olmasına rağmen, gitgide daha etkili olmaya devam edeceğini göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye, tasarrufların büyük bölümünün menkul kıymetleştirilmeden, bankalar üzerinden fon ihtiyacı olan işletmelere ve bireylere aktarıldığı, banka merkezli finansal sisteme sahip bir ülkedir. İşletmelerin kendi menkul kıymetlerini halka arz ederek doğrudan finansman sağlamaları konusunda ise pek fazla ilerleme sağlanamamıştır. Henüz 400 civarına şirketin hisseleri İMKB’de işlem görmektedir. Az sayıda şirket tahvil çıkarma yoluna gidebilmektedir. Piyasadaki menkul kıymetlerin de %80’e yakını kamu menkul kıymetlerinden oluşmaktadır. Ancak, sermaye piyasalarındaki sıkıntıları gidermek ve sermaye piyasalarına ihraççıların ve yatırımcıların ilgisini artırmak amacıyla, Türkiye’de, son yıllarda hem yapısal anlamda, hem de destekleyici kurumlar ve yeni uygulamalar alanında çok önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Türkiye, 1980’li yılların başından bu yana, tasarrufların finansal piyasalar aracılığıyla doğrudan işletmelere aktarılabilceği piyasa merkezli finansal sistemi kurma çalışmalarını sürdürmektedir. Bu bağlamda, 1981 yılında SPKn çıkarılmış ve halka arz edilen hisse senedi ve tahvillerin yatırımcılar arasında alınıp satılabildiği İMKB, 1986 yılı başında fa-

1 Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, Genel Mektup No: 604, s.2.

aliyete geçmiştir. İMKB'nin faaliyete geçtiği yıllarda, hisse senetleri bir süre, söz konusu hisselerin alım satımına aracılık eden aracı kurumlarda saklanmıştır. Bu uygulamanın yatırımcılar aleyhine bazı suiistimallere yol açması nedeniyle, 1992 yılında Takasbank kurulmuştur. Takasbank 2001 yılına kadar menkul kıymetlerin hem takasını, hem de saklamasını gerçekleştirmiştir. 2001 yılında MKK kurulmuş ve saklama görevi MKK'ya verilmiştir.

Dünyadaki uygulamalar da göz önüne alınarak, 2005 yılında menkul kıymetlerin kupür olarak basılması uygulamasına son verilmiş ve menkul kıymetler kayden saklanmaya başlanmıştır. Kuruluşunun üzerinden kısa bir süre geçmesine rağmen, MKK hızla bilgi işlem altyapısını oluşturmuş ve menkul kıymetlerin kayden saklanması konusunda çok büyük bir tecrübe kazanmıştır. Bu tecrübeler sayesinde kaydileştirilen menkul kıymet çeşidi artmış, tutulan kayıtlar ve kurulan sistem MKK'yı saklamanın yanında, birçok farklı hizmeti verebilir duruma getirmiştir. Bu hizmetlere, temettü, kupon ödemeleri, anapara itfası gibi hak kullanımlarına olanak sağlanması, üyelere ve düzenleyici kurumlara bilgi ve rapor sağlanması, elektronik genel kurul uygulaması örnek olarak verilebilir. Sonuç olarak, Türkiye, sermaye piyasalarına güvenin sağlanması, menkul kıymetlerin takası, saklanması, yatırımcıların korunması ve birçok işlemin elektronik ortamda gerçekleştirilebilmesi konularında gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşmış durumdadır.

Son yıllarda halka arz kampanyalarıyla, SPK'nın şirketlerin İMKB'de işlem görmelerini kolaylaştıran düzenlemeleriyle ve en önemlisi de temel kanuni düzenlemelerin yeniden ele alınıp adeta baştan yazılmasıyla, Türkiye'nin sermaye piyasaları derinleştirilmeye çalışılmaktadır. Birbirini tamamlayan bu yeni uygulamalar içinde, gerek kaydi sistem uygulaması, gerekse bu uygulamanın ülkemizdeki sorumlusu MKK sermaye piyasalarında önemli bir yer edinmiştir.

KAYNAKÇA

Ergincan, Yakup, “Hisse Senetlerinin Kaydileştirilmesi: Dünya ve Türkiye Uygulaması”, Geleneksel Finans Sempozyumu 2004, Cilt.2, İstanbul, 2005.

Manavgat, Çağlar “Menkul Kıymetlerin Merkezi Saklanması Kullanılan Yöntemin Sözleşmenin Hukuki Niteliğine Etkisi” Batider, 1996, C: 28, S: 4.

Merkezi Kayıt Kuruluşu, 2011 Faaliyet Raporu, http://www.mkk.com.tr/wps/wcm/connect/f4b6d49f-5d8f-4e75-b68f-113974a61baa/Faaliyet_2011.pdf?MOD=AJPERES

Merkezi Kayıt Kuruluşu Hukuk Müşavirliği, *Kaydileştirme (Dematerialization)*, Hizmet İçi Eğitim Belgeleri.

Merkezi Kayıt Kuruluşu Web Sitesi, <http://www.mkk.com.tr/wps/portal/MKK>.

Poroy, Reha ve Tekinalp, Ünal, *Kıymetli Evrak Hukuku Esasları*, Arıkan Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2006.

Resmi Gazete, Merkezi Kayıt Kuruluşunun Kuruluş, Faaliyet, Çalışma ve Denetim Esasları Hakkında Yönetmelik, <https://www.mkk.com.tr/wps/wcm/connect/2ce76fc9-d7fe-40d2-8feb-8c0cb4203fd2/Y%C3%B6netmelik.pdf?MOD=AJPERES>

Resmi Gazete, Sermaye Piyasası Kanunu, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/12/20121230-1.htm>

Sermaye Piyasası Kurulu, *Türkiye’de Takas ve Saklama*, Yatırımcı Bilgilendirme Kitapçıkları, Ankara 1999.

Takasbank Faaliyet Raporu 2010, <http://www.takasbank.com.tr/UserFiles/Documents/Reports/FaaliyetRaporlari/59c3c5ec-8959-4bd8-9a8c-067be5d34423.pdf>

Turanboy, Asuman, “2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu’na 4487 Sayılı Kanunla Eklenen 10/A Maddesine Göre Kaydi Değer Düzenlemesi” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1999, C: 48, S: 1-4.

Turanboy, Asuman, *Varakasız Kıymetli Evrak*, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997.

Ülgen, Hüseyin, Helvacı, Mehmet, Kendigelen, Abuzer ve Kaya, Arslan, *Kıymetli Evrak Hukuku*, Vedat Kitapçılık, İstanbul 2006.

Ünal, Mücahit, *Sermaye Piyasası Araçlarının Kaydileştirilmesi*, Adalet Yayınevi, Ankara 2011.

Yayla, Ümit, *Menkul Kıymetlerin Kaydileştirilmesi*, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2009.

TÜRK HUKUKU'NDA VE MUKAYESELİ HUKUKTA VİCDANİ RET

CONSCIENTIOUS OBJECTION IN TURKISH LAW AND COMPARATIVE LAW

Öğr. Gör. Alper KASIMOĞLU

Yalova Üniversitesi

Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı İç Kontrol ve Kalite Sorumlusu

kasimoglu.alper@gmail.com

Özet

Uluslararası toplumda uzun bir süredir tartışma konusu olan vicdani redde ilişkin tartışmalar Türkiye’de de gün geçtikçe artmaktadır. Vicdani ret geniş anlamda, pozitif hukukun öngördüğü bir zorunluluğa veya izin verdiği uygulamaya, inançlar ya da birtakım ahlaki, politik değerler nedeniyle karşı çıkmak şeklinde tanımlanabilir. Dar anlamda ise kişinin dini, siyasi, ahlaki ve benzeri nedenlerle askerlik hizmetini -silah tutmayı veya ordu içinde hizmet vermeyi, hizmet vermeye devam etmeyi- reddetmesidir. Vicdani ret hakkı kapsamında, zorunlu askerlik uygulamasına alternatif olarak, kamu hizmeti öngörülmektedir. Vicdani reddin bir insan hakkı olduğunu savunanlar olduğu gibi bu kavramın, ulusal mevzuat çerçevesinde bir hak olmadığı tespitinde bulunanlara da rastlanmaktadır. Vicdani redde ilişkin değerlendirmelerin birçoğunda gözlemlenen husus, değerlendirmelerin salt talepler üzerinde şekillenmesi ve kavramlara ilişkin yeterli inceleme yapılmamasıdır. Bu amaçla çalışmada önce genel olarak vicdani reddin gelişim süreci ve vicdani reddi etkileyen kavramlar ele alınmıştır. Vicdani retle ilgili ulusal ve uluslararası hukuk yükümlülükleri incelenerek, Türk hukuku ve karşılaştırmalı hukukta vicdani redde ilişkin düzenlemeler incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Vicdani ret, zorunlu askerlik hizmeti, alternatif hizmet, Türk hukuku, insan hakları.

Abstract

Discussions about conscientiously denial which is being argued in international society is increasing day by day in Turkey as well. Conscientiously denial can be described in general as appealing to an obligation foreseen by positive law or an practice allowed by it because of believes or some morally, political values. In specific meaning, the denial to do military service - handling a gun and serve the military, to continue serving - because of religious, moral and similar reasons. Public service is foreseen as an alternative to obligatory military practice within the scope of conscientiously denial. As there are people defending that conscientiously denial is a human right, there are also people determining that it is not a right in the national regulatory frame. In most of the assessments related to conscientiously denial the observed matter is the assessments are shaped on only the demands and there is not enough examination being done about the concepts. For this purpose, the development process of conscientiously denial and the concepts affecting conscientiously denial are handled primarily in this work. National and international law obligations related to conscientiously denial were analysed and regulations about conscientiously denial in Turkish law and comparative law were reviewed.

Key words: Conscientiously denial, obligatory military service, alternative service, Turkish law, human rights.

GİRİŞ

Güvenlik/özgürlük algılamasında devletleri en fazla meşgul eden konular arasında bulunan vicdani reddin, ilk defa ciddi bir politik mesele haline geldiği dönem 1. Dünya Savaşı yıllarıdır. Bu dönemde savaşmayı reddeden çok sayıda insan olmuştur; fakat genel olarak, vicdani reddin tekil bir eylem olmaktan çıkıp geniş halk yığınlarını etkilemeye başlaması ve vicdani redde ilişkin yasal düzenlemelerin hayata geçirilmesi için 2. Dünya Savaşı sonrasında, hatta 60'lı yılları beklemek gerekmiştir. Vicdani reddin tanınması uzunca bir süre sadece, mensubu oldukları dini inanış nedeniyle askerlik yapmalarının mümkün olmadığını bildiren kişiler ile sınırlı tutulmuştur.

Bugün vicdani ret hakkını doğrudan doğruya kabul eden uluslararası bir sözleşme bulunmamaktadır. Vicdani ret hakkı daha çok, inanç özgürlüğü kapsamında ele alınmaktadır. Bu hak, pozitif hukukun öngördüğü bir zorunluluğa inançlar ve vicdani kaygılar temelinde karşı çıkma olarak, birçok farklı konuda gündeme gelmektedir. Ancak en yaygın olan vicdani ret eylemi, zorunlu askerlik uygulamalarına karşı yapılmaktadır. Bu sorunun çözümü için birçok ülke zorunlu askerlik uygulaması yanında alternatif kamu hizmeti öngörmektedir. Makalede vicdani red kavramı, kavramın tarihsel gelişimi ve kavrama ilişkin sorunlar incelenecektir.

1. Vicdani Ret Kavramı

A- Vicdani Reddin Ortaya Çıkışı

Vicdani reddin tarihi savaşların tarihi kadar eskidir. İlkçağ'da Kuzey Afrika'daki Numibya ülkesinden Maximilian adında 21 yaşında bir genç, Roma ordusuna çağırılmasına rağmen savaşmayı istemediği için askeri servise katılmayı reddetmiş ve Romalılar tarafından idam edilmiştir. Maximilian bilinen ilk vicdani retçi olarak kabul edilmektedir (Mızrak, 2008, s. 9).

Vicdani ret uzun süredir var olan bir fenomen olsa da, ancak yakın zamanlarda silahlı kuvvetleri ve toplumu etkileyen önemli bir faktör haline gelmiştir. “Yeni vicdani ret” olarak adlandırılacak bu olgu, eskisinden saik, boyut ve kapsam bakımından ayrılır. Bu yeni ret biçiminin kökenleri batıda modern devletin doğuşuna kadar götürülebilecektir. Zira zorunlu askerlik hizmeti de bu dönemle birlikte ortaya çıkmıştır (Mızrak, 2008, s. 9).

B. Vicdani Reddin Tanım Yelpazesi ve Temelleri

Vicdani ret tanımlarını temel olarak iki gruba ayırmak mümkündür. İlk grubu geniş anlamda vicdani ret, ikinci grubu ise dar anlamda vicdani ret tanımları oluşturmaktadır. Geniş anlamda vicdani ret, vicdan kurallarına göre davranma gereğinden dolayı bu kurallarla çelişen kural ve emirlere uymama tavrı olarak tanımlanabilir (Toker, 2008, s. 80). Bir diğer geniş anlamda vicdani ret tanımı ise bir kişinin ya da grubun, vicdandan kaynaklanan üstün bir gereklilik nedeniyle kanuni yükümlülüklerini yerine getirmekten bilinçli bir

biçimde kaçınmasıdır. Bu tanımın özelliği, sadece zorunlu askerlik hizmetine değil birçok alana uygulanabilir olmasıdır. Örneğin, vergi ödemenin vicdanen reddi geniş anlamda vicdani ret uygulamasıdır.

Çalışmanın konusunu oluşturacak olan dar anlamda vicdani ret, en basit anlamıyla ahlaki tercih, dini inanç ya da politik nedenlerle askere gitmeyi reddetmektir (Semiz, 2010, s. 18). Bir diğer tanım ise vicdani retçiler üzerinden yapılmıştır: Vicdani retçiler, felsefi görüşlerinin barışçı olduğunu ileri sürerek askerlik yapmayı reddeden kişiler olarak tanımlanabilir (Kaya, 2006, s. 35). Gereğesi ne olursa olsun vicdani ret, askerliğin yani silah altına alınmanın reddedilmesidir (Sevinç, 2006, s. 300). Vicdani ret kişinin ahlaki tercih, dini inanç, felsefi görüş ya da politik nedenlerle askeri eğitim ve hizmette bulunmayı, silah taşımayı ve kullanmayı reddetmesidir. (Kardaş, 2006, s. 39). Uluslararası Af Örgütünün tanımında vicdani ret; vicdani veya politik inanç ve kanaatler nedeniyle zorunlu askerliğe karşı çıkış olarak tanımlanmaktadır (Semiz, 2010, s. 18). Vicdani ret, savaşta yer almayı veya savaş için hazırlanmayı doğru bulmayan kimselerin askere gitmeyi reddetmesidir. Savaşa ve öldürmeye karşı olmak ve bu nedenle askere gitmemek vicdani ret olarak adlandırılır (Semiz, 2010, s. 18). Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nin 26 Ocak 1967 tarih ve 337 sayılı kararı kapsamında vicdani ret; askerlik hizmeti yükümlüsü kişilerin dini, ahlaki, manevi, insani, felsefi veya benzer nitelikte etkenlerden kaynaklanan gerekçelerle silahlı askerlik hizmeti yapmayı reddetmesidir.

Tanımların ortak özelliğine bakıldığında temel unsurun, askerlik hizmetini yerine getirmeme olduğu görülmektedir. Vicdani reddi, askerlik hizmetini yerine getirmemekten ayıran husus ise vicdani reddin, reddetme eylemine bağladığı gerekçedir. Vicdani ret sebeplerini tüketici sayımla ortaya koymak mümkün olmasa da bu nedenleri dini, vicdani ve politik sebepler olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Vicdani ret tanımında dikkat edilmesi gereken husus, vicdani ret sebeplerinin tamamının kişisel nitelikte olduğudur.

2. Vicdani reddin bazı kavramlarla ilişkisi

A. Sivil İtaatsizlik

Sivil itaatsizlik, mutlak kabul gören bazı özellikleri dışında, farklı düşünürlerce farklı yorumlanmaktadır. Yasaya aykırılık, şiddetten arınmış olma ve kamuya açıklık, hatta açıklıktan öte kamunun vicdanına seslenme, bu konuda çalışan neredeyse tüm düşünürlerin tanım oluştururken başvurdukları ölçütlerdir (Ökçesiz, 1994, s. 108).

Habermas'ta sivil itaatsizlik, "hukuk düzenine karşı, genel bir itaatsizlik amacı gütmeyen kurallardan birinin ya da birkaçının iradi, planlı bir şekilde ihlalini içerirken", (Habermas, 2001, s. 124). Arendt'in sivil itaatsizlik düşüncesinde, sistemin geneli ile az ya da çok bir anlaşmazlığın mevcut olduğu görülmektedir (Mızrak, 2008, s. 66).

Sivil itaatsizlik edimlerinin vicdani kararlardan kaynaklandığını belirten Ökçesiz'e göre, "Bu güdülenme, bütün bilinçli insan edimlerinde olduğu gibi, tinsel-ruhsal bir çerçevede vicdan ile sıkı ilişki içerisinde oluşacaktır. Sivil itaatsiz, normalde kendini yasayla bağlı

olarak duyumsarken bir toplumsal-siyasal durum karşısında yasaya aykırı davranışını zorunlu kılacak bir düşünce-duygu sürecine girmektedir. Sivil itaatsizlik, bu vicdani süreç sonunda sivil itaatsizin edindiği vicdani karardır. Bu kararıyla eylemci diğer suçsal örneklemekten ayrılmakta, kendi kategorisine yerleşmektedir” (Ökçesiz, 1994, s. 124).

Politik nedenlerle askerlik yapmayacağını bildiren bir retçi; şiddete başvurmaksızın, hükümetin izlediği politikanın ya da askerlik mevzuatının adil olmadığı yönünde kamu vicdanına seslenip ve reddederek yasaya karşı olması bir sivil itaatsizlik eylemi sayılabilir.

B. Pasifizm

Pasifizm, uluslararası uyuşmazlıklara barışçıl yollarla çözüm bulunabileceği ve bulunması gerektiği inancından; askeri ve savaş kurumlarının ortadan kaldırılmasına yönelik çağrılara; toplumun herhangi bir şekilde devlet gücü aracılığıyla örgütlenmesine karşı olmaya; politik, ekonomik ya da toplumsal amaçlara ulaşmak için fiziksel şiddet kullanılmasının reddedilmesine; barış davasını savunmak için mutlaka gerekli durumlar dışında güç kullanılmasının mahkûm edilmesine; kendini ve başkalarını savunmak dâhil, her türlü koşul altında şiddete karşı olmaya dek uzanan, geniş bir düşünce yelpazesini kapsar (Mızrak, 2008, s. 70).

Askerlik hizmetine karşı vicdani reddin dayandırıldığı önemli ilkelerden biri olan pasifizm genel olarak; insan öldürmenin dini, etik, felsefi nedenlerle ahlak dışı olduğu prensibine dayanmaktadır. Bu konuda pasifizm daha çok dini boyutu ile karşımıza çıksa da, sadece dini nitelikli bir edim değildir (Mızrak, 2008, s. 71). Vicdani reddin ortaya çıkış sürecinde dini pasifizm büyük rol oynamış; ancak zamanla, ahlaki kaygılar ile dile getirilen laik yapıdaki pasifizm de etkili olmaya başlamıştır.

C. Antimilitarizm

Antimilitarizm, pasifizm içine yerleştirilebilir bir kavram olarak görülse de politik duruşu savaşın ötesine uzanıp, her türlü iktidar ilişkisini sorguladığı içindir ki bağımsız bir kavram olarak anılmaktadır.

Antimilitarizm kelime ve anlam bilimi olarak militar yani silahlı bir hareket veya eylem karşıtıdır. Pasifizmin haklı haksız savaş ayrımını reddetmeyen biçimleri vardır, oysa “antimilitarizm belli savaşların değil, savaşın karşıtıdır” (Selek-Sönmez, 2006, s. 30). Dolayısıyla antimilitarist bir bakış açısı için haklı haksız savaş ayrımı yoktur. Antimilitarist olan kişi savaşın ve şiddetin her türüne karşı olmak durumundadır.

Antimilitarizm ile vicdani ret arasındaki ilişkinin niteliği düşünüldüğünde de şöyle bir sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir. Vicdani retçilerin bir kısmı antimilitarist oldukları gerekçesiyle savaşa ya da barış halindeki bir ülkenin ordusuna katılmayı reddederler. Dolayısıyla “itaatsizlik biçiminde gelişen vicdani ret örneği, antimilitarizmin bir yöntem

biçimidir” ve antimilitarizm vicdani reddin ötesine uzanır (Selek-Sönmez, 2006, s. 30). Bu nedenledir ki, farklı saiklerle hareket eden bazı vicdani retçiler için, askerlik hizmeti yerine alternatif hizmet ifa etmek; ya da vicdani reddin pozitif hukuk düzenlemelerinde bir hak olarak kabul edilmesi, sadece gönüllülerden müteşekkil bir ordunun varlığı mümkün görünürken, antimilitaristler alternatif hizmeti ya da profesyonel orduyu da reddederler.

3. Vicdani Ret Sebepleri

A. Dini Sebepler

Dini sebep, vicdani ret kavramının ortaya çıkmasına neden olan sebeptir (Bröckling, 2008, s. 70). Hristiyanlık inancında şiddetin dışlaması bu konuda etkili bir sebep olarak karşımıza çıkmaktadır. Hristiyanlık inancının kutsal kitabı İncil’in “Matthew” bölümünde “Düşmanlarınızı seviniz” denmektedir. 16. yüzyıldan günümüze Protestan kiliseleri içerisindeki birçok grup (Menonitler, Baptistler, Kuakerler) silah taşımayı ve dövüşmeyi “On Emir” den dokuzuncusunu oluşturan “Öldürmeyeceksin” emri doğrultusunda reddetmiştir (Zürcher, 2008, s. 59).

Sözü edilen vicdani ret sebebi, her ne kadar Hristiyanlık inancı temelinde doğmuşsa da başka dinlere inanan kimselerin de kendi inançları doğrultusunda bu sebebi ileri sürmeleri mümkündür.

Günümüzde dini sebebe dayanan vicdani ret örneklerine en fazla Yehova Şahidi olan kişiler nezdinde rastlanmaktadır. Yehova Şahitleri, inanışları gereği zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddetmektedirler. Bu inanca sahip kişiler, inançlarının temel esasını pasifizmin oluşturduğunu, savaşa ve şiddete ilişkin her tür etkinliğin ve davranışın kendilerine yasaklandığını belirtmektedirler (Anayurt, 2007, s. 158).

Vicdani ret uygulamasının tarihine bakıldığında, dini sebepli vicdani reddi hukuki olarak düzenleyen ve kabul eden ülkelerin karşılaştığı temel zorluğun hangi dinin kurallarının, vicdani ret sebebi olarak kabul edilip edilemeyeceği ve vicdani ret talep eden kişinin bu talebindeki samimiyetidir. Kişinin askerlik görevinden kaçınma isteği, bireysel ve toplumsal kimliğini şekillendiren inancının zorunlu bir gerekliliği midir; yoksa kişi askerlik görevi yerine getirmekten kaçmak için, tanınan vicdani ret hakkını suistimal etme niyetiyle mi hareket etmektedir? Bunu hususun açıklığa kavuşturulabilmesi için öncelikle hangi inançların vicdani ret hakkına kaynaklık edebileceği tespit edilmeli, ardından da kişinin gerçekten o inancın mensubu olup olmadığı araştırılmalıdır. Bazı ülkelerde, vicdani ret hakkı belli inançların mensuplarına doğrudan tanınmakta; Yehova Şahitleri ve Quakerler gibi açıkça savaş karşıtı dinî cemaatlerin üyeleri bu cemaatlere mensubiyetini gösteren bir belge ile başka bir ispata gerek kalmaksızın vicdanî retçi statüsüne sahip olabilmektedir (Anayurt, 2007, s. 167).

B. Vicdani Sebepler

Vicdan sözcüğü, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “Kişiyi kendi davranışları hakkında bir yargıda bulunmaya iten, kişinin kendi ahlaki değerleri üzerine dolaysız ve kendiliğinden yargılama yapmasını sağlayan güç” olarak tanımlanmıştır.¹ Vicdani sebeplerle vicdani retçi olma sürecini iki aşamada değerlendirmek gerekmektedir. İlk aşama kişinin, yükümlü olduğu askerlik hizmeti hakkında; başka bir anlatımla, bizzat üstleneceği görev hakkında yargılama yapmasıdır. İkinci aşama ise bu yargılama neticesinde bir vargıya ulaşmaktan ibarettir.

Vicdani bir nedene dayanarak vicdani retçi olduğunu ileri sürmek için kişinin askerlik hizmeti boyunca vicdanının elvermeyeceği birtakım eylemleri yapmaya zorlanacağını ortaya koyması gerekmektedir. Bugün gelinen noktada zorunlu askerlik hizmetine vicdani nedenler dışında kalan nedenlerle itiraz edildiği genel olarak kabul görmektedir (Kardaş, 2006, s. 40).

Vicdani bir sebep olarak tüm dünyada sıklıkla tekrarlanan savaşa karşı olmak ise artık vicdani redde indirgenemeyecek bir kavram olarak görülmektedir. Vicdani reddin savaşa karşı bir duruş olma özelliğini kaybettiği, bizzat vicdani ret savunucuları tarafından dile getirilmektedir. Tony Smyth vicdani reddin bir hak olarak tanınmasının, günümüz savaş karşıtı mücadele açısından alakasız olduğunu belirtmektedir (1967; alıntıyı yapan Speck, 2006, s. 49). Bu konuda dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta, askerlik hizmetinin sadece savaş yapmaya eşlenmiş olmasıdır.

Vicdani ret ile savaş karşıtlığı arasındaki ilişkiyle ilgili olarak pasifist Kurt Hiller şöyle demiştir: “Vicdani reddi, savaş karşısında her derde deva ilaç olarak görenlerden müteşekkil savaş karşıtı kesim, gelişmelerin -savaş tekniği ve politik teorideki gelişmelerin- gerisinde kalmış” demektedir. (1932; alıntıyı yapan Bröckling, 2008, s. 73).

C. Politik Sebepler

Vicdani ret sebepleri arasında açıklanması belki de en güç grup olan politik sebepleri, sınırlayıcı sayımla listelemek neredeyse imkânsızdır. Yeryüzünde kişi sayısı kadar düşünce çeşidi olduğu göz önünde bulundurulursa bu durumun nedeni anlaşılacaktır.

Politik nedenlerle vicdani retçi olmak, askerlik hizmeti yükümlüsünün zorunlu askerlik hizmetini yerine getirmeyi politik düşüncelerine aykırı olduğu gerekçesiyle reddetmesi anlamına gelmektedir. Politik nedenlere örnek vermek gerekirse kişinin, kendisini anti-militarist olarak tanımlaması ve askerlik hizmetini militarizmin bir parçası olarak görmesi, devletin uyguladığı askeri politikaları benimsememesi, bu politikalara karşı olması ve sözü edilen politikaların uygulanmasında rol almak istememesidir. Bu türdeki vicdani ret beyanlarına özellikle İsrail’de sıkça rastlanmaktadır. Örneğin, İsrailli bir subay ve vicdani retçi olan Itai Svırski, 2004 tarihli konuşmasında “kendimi, ülkeme sadık gerçek bir siyonist olarak görüyorum. Her an herhangi bir yerde ülkem için savaşmaya hazırım. Ama 3,5 milyon Filistinliyi hiçbir haklı neden olmaksızın ezmeye ve ülkemin kısa ve uzun vadeli

güvenliğini tehlikeye atmaya hazır değilim” (Semiz, 2010, s. 28) diyerek İsrail’in yürüttüğü Filistin politikasını doğru bulmadığı için vicdani retçi olduğunu ortaya koymuştur.

4. Ret Türleri

A. Basit Vicdani Ret

Basit vicdani reddi, zorunlu askerlik hizmetini silahlı kuvvetler bünyesinde yapmayı reddetmek olarak tanımlamak mümkündür. Askerlik hizmeti yükümlüsü basit vicdani retçi, bir asker olarak orduda görev yapmayı reddetmektedir. Fakat askerlik hizmetine muadil olarak silahlı askerlik hizmeti dışında bir hizmette bulunmaktadır.

Basit vicdani reddin en yaygın uygulaması, orduda asker olarak görev yapmayı reddedenlerin bir sivil kamu hizmetinde belirli süre çalışmalarındır. Basit vicdani reddin, vatan hizmetini yerine getirmeyi reddetmek olmadığına dikkat çekmek gerekmektedir.

B. Kökten Vicdani Ret

Kökten ret, zorunlu askerlik hizmetini sadece silahlı kuvvetler bünyesinde yerine getirmeyi değil; silahlı kuvvetlerde hizmette bulunmanın muadili olan herhangi bir görevi (sivil kamu hizmeti gibi) yerine getirmeyi de reddetmek anlamına gelmektedir. Başka bir anlatımla, kendilerini kökten retçi olarak tanımlayanlar askere gitmeyi reddettikleri gibi askerlik hizmetinin muadili olan bir görevi yerine getirmeyi de reddetmektedirler.

Kökten retçilerin ileri sürdükleri en yaygın gerekçe şudur: “Kökten ret itirazında bulunanlar dini ve siyasi inançları gereği hiçbir şekilde devletin silahlanma planlarının aleti durumuna düşmek istememekte ve sivil hizmeti de reddetmektedirler” (Kardaş, 2006, s. 40).

C. Seçici Vicdani Ret

Seçici vicdani ret, zorunlu askerlik hizmetine karşı olmamak fakat bazı kuvvet kullanma etkinliklerine veya savaşlara katılmayı reddetmek olarak tanımlanmaktadır. Seçici vicdani retçiler, zorunlu askerlik ödevlerini yerine getirmek üzere çağrıldıklarında silahlı kuvvetlere katılmaktadırlar. Ancak, silahlı kuvvetler bünyesinde oldukları süre boyunca, katılmayı vicdani olarak doğru bulmadıkları kuvvet kullanma eylemlerine veya savaşlara katılmayı reddetmektedirler.

Seçici vicdani reddin tarihteki en bilinen örneği Vietnam Savaşı sırasında yaşanmıştır. Birçok Amerikan askeri Vietnam Savaşı’nın haksız bir savaş olduğunu ileri sürerek Vietnam’a gitmeyi reddetmiş ve ordudaki görevlerine Vietnam dışında devam etmeyi talep etmiştir. Askerlik hizmetinde seçici vicdani reddin günümüzdeki örneklerine ise genellikle İsrail’de rastlanmaktadır.

D. Gri Ret

Bu bölümün üst başlığının “vicdani ret türleri” değil “ret türleri” olmasının nedeni, bu bölümde gri ret kavramına da yer verme gereğidir. Gri ret, askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddetmektir. Ancak gri ret, bir vicdani ret türü değildir. Gri reddin, vicdani retten farkı gerekçesi veya gerekçeleridir. Gri reddin gerekçeleri vicdani, politik veya dini değildir. Gri ret gerekçelerine örnek vermek gerekirse ekonomik nedenlerden söz etmek mümkündür. Şöyle ki askerlik hizmeti yükümlüsü, yürüttüğü ekonomik etkinliğe ara vermek istememekte; başka bir anlatımla, ekonomik kazanç sağlamaya askerlik ödevi nedeniyle ara vermek istememektedir. Bir başka gri ret gerekçesi ise kişinin disiplinli bir yaşam süreci olarak nitelendirilebilecek askerlik sürecini yeterince konforlu bulmaması, askerlik boyunca üstleneceği görevleri yerine getirmekten korkması veya bu görevleri zor bulması olarak ifade edilebilir.

Günümüzde gri reddin gittikçe yaygınlaştığı görülmektedir. Her ne kadar birçok Avrupa ülkesinde vicdani redde ilişkin düzenlemeler yapılmışsa da günümüzde bu düzenlemeler sadece vicdani retçiler için değil gri retçiler için de uygulanmaktadır. Hatta Almanya gibi bazı ülkelerde kişilerin askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddettiklerini söylemeleri yeterli olmakta, bu kişilerin gerçekten vicdani retçi olup olmadıkları araştırılmamaktadır. Vicdani reddi bir hak olarak düzenleyen Almanya'yla ilgili olarak Ulrich şu açıklamayı getirmektedir: “Vicdani reddini açıklayan kimse asker olmak istemiyor ama bu, söz konusu kişinin mutlaka askeriye ya da Alman askeri politikasına ilkesel olarak karşı olduğu anlamına gelmemektedir. Askerlik yükümlülerinin çoğunluğu kararını bireysel kar-maliyet hesapları doğrultusunda vermektedir” (Bröckling, 2008, s. 76).

5. Vicdanî Ret ve Alternatif Hizmet

Alternatif hizmet, ret gerekçeleriyle uyumlu, sivil nitelikli, kamu yararı olan ve cezalandırıcı yapıda olmamak koşuluyla vicdanî ret ileri süren kişi tarafından askerlik hizmeti yerine geçmek üzere yerine getirilen hizmettir. Tanımda yer alan “cezalandırıcı” ibaresi sadece alternatif hizmetin süresini değil aynı zamanda tarzını ve gerçekleştirildiği koşulları da ifade etmektedir (Brett, 2008, s. 253).

Vicdanî reddi kabul eden ülkelerde, zorunlu askerlik hizmetine bir alternatif olarak yerine getirilen vatan hizmeti kanunla düzenlenmiştir. Çoğu ülkede alternatif hizmetin süresi zorunlu askerlik hizmetinden daha uzundur. Öngörülen alternatif hizmetin yerine getirileceği alanlar ve bunların süreleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Birçok ülkede alternatif hizmet süresinin caydırıcı olması amacıyla zorunlu askerlik hizmeti süresinden uzun tutulması tartışmalı bir konu olmuştur.

Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin 1987 yılında verdiği 87/8 sayılı tavsiye kararında da belirtildiği gibi “Alternatif hizmet kural olarak sivil karakterde olmalıdır,” Aynı şekilde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonunun 1998/77 sayılı kararında da alternatif hizmetin sivil karakter taşıması gerektiği ifade edilmiştir (Çınar, 2007, s. 101). Avrupa

Konseyi Parlamenterler Meclisi, 1518/2001 sayılı kararında, üye devletlere, cezaî ya da caydırma nitelikli bir sivil hizmet değil, vicdanî retle uyum içerisinde olan gerçek bir sivil ikame ya da alternatif hizmet getirmelerini, bu hizmetin süresinin de askerlik hizmetiyle orantılı olacak şekilde tespit edilmesini tavsiye etmektedir (Anayurt, 2007, s. 166).

6. Vicdani Reddin Uluslararası Hukuk Boyutu

İkinci dünya savaşı sonrası imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması ile “Devletin bireylere karşı sadece uyruk değil, aynı zamanda insan olmaları nedeniyle sorumlulukları olduğu, bazı hakların, bu haklara ilişkin kararın iç hukuka bırakılmasını engelleyecek derecede vazgeçilmez, temel nitelik taşıdığı fikri” (Mızrak, 2008, s. 87) insan haklarının uluslararasılaşmasının yolunu açmıştır.

Bu gelişmeden sonra insan haklarına ilişkin pek çok bölgesel ya da küresel örgüt kurulmuş, sözleşme imzalanmıştır (Kapani, 1996, s. 56). En önemli gelişmelerden biri ise, bu sözleşmelerde yer alan hakların devletlerce ihlali halinde, bireylere yargı yoluna başvuru imkânı sağlanması olmuştur. Ancak, aşama aşama gerçekleşen tüm bu hamlelere rağmen, bazı konuların devletin mahfuz yetkisine bırakılması gerektiği fikri hâlâ yaygınlığını sürdürmektedir. İşte bu konuların belki de en başında, bir devletin üyesi olan yurttaşların, devletçe tesis edilen askerlik hizmet yükümlülüğünü reddedip edemeyecekleri meselesi gelmektedir.

Konu ile ilgili genel yaklaşım, kişilerin vicdani kanaatlerine saygı gösterilmesinin önemli bir mesele olduğu, ancak devletin güvenliği söz konusu ise bu kanaatlerin icrasına ne derece izin verileceğine de yine o devletin karar vermesi gerektiğidir. Baskın olan bu yaklaşıma rağmen, kişilerin vicdani kanaatlerinin, bir devletin tekeline bırakılamayacak kadar değerli olduğu fikrinden hareketle, vicdani reddin uluslararası pozitif hukuk düzleminde temel bir hak olarak kabulü için çalışmalar yürütülmüştür.

Vicdani reddin hangi hak gruplarına dâhil edilebileceği konusunda genel olarak şöyle bir yaklaşım mevcuttur: Bir grup hak vardır ki, eğer var olan sözleşmeler çerçevesinde, bir vicdani ret hakkı tanınmıyor ya da tanınacak ise bu hakkı ihtiva etmektedir. Diğer bir grup hak ise vicdani reddi gerekçelendirmekte, böyle bir hakka dayanak teşkil etmektedir. Vicdani reddi ihtiva etmesi beklenen başlıca hakkın düşünce, din ve vicdan özgürlüğü hakkı; vicdani redde dayanak olabilecek hakların da; yaşam hakkı ve barış hakkı olarak belirlendiği görülmektedir (Mızrak, 2008, s. 89). Ancak yine de, hangi hak temel alınmalı, hangi haklar vicdani reddin dayanabileceği haklar olarak anlaşılmalı meselesinde ortak ve net bir görüşten bahsetmek zordur.

A. Düşünce, Vicdan ve Din Özgürlüğü Hakkı

Vicdani reddin dayandırılabilmesi bu hak; Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinin 18. maddesi, Kişisel Ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 18. maddesi,

Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşmenin 5. maddesi gibi küresel nitelikli belgeler ile Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesinin 7. maddesi, Amerika İnsan Hakları Sözleşmesinin 1. Maddesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakkı şartının 8. maddesinde olduğu gibi bölgesel nitelikli belgelerde düzenlenmektedir.

Düşünce, vicdan ve din gibi özgürlükler iki boyutlu bir yapıya sahiptir. Bu özgürlükler, bir taraftan kişinin iç dünyası ile ilgili iken, bir yandan da bunların dış dünyada somutlaşan halleri vardır. İşte, bireyin bu iç dünyası, “tinsel alanı, iktidarın müdahalesi dışındadır” (Kabaoğlu, 2002, s. 106). Oysa özgürlüğün dışa vurulan, dışa yansıyan kısmı, devleti ve toplumu alakadar etmektedir.

Bu özgürlükler arasında düşünce özgürlüğü Akın’a göre tüm özgürlüklerin en önemlisidir, zira diğer tüm özgürlükler düşüncenin öneminden kaynaklanmaktadır. Hatta vicdan ve din özgürlüğü de, düşüncenin kutsal konularda açıklanması neticesinde ortaya çıkmıştır (Akın, 1971, s. 145). Kaboğlu da, düşünce özgürlüğünü diğer özgürlükler için “eksen” ya da “besleyici” bir kaynak olarak kabul eder. Ona göre, düşünce özgürlüğüne uygulanan hukuki rejim diğer özgürlükleri de doğrudan etkilemektedir (Kabaoğlu, 2002, s. 107).

Bu özgürlüğün; vicdan, inanç ve din özgürlüğü kısmı açıklanmak istendiğinde ise, “siyasal iktidar sahipleri veya diğer kişilerce, yasalar ya da herhangi başka bir araçla baskıya uğramaksızın bir dine inanma veya inanmama konusunda özgürlük” (Kabaoğlu, 2002, s. 364) şeklinde bir ifade hemen herkes tarafından kabul edilmiş bir belirlemedir.

B. Zorla Çalıştırma veya Zorunlu Çalışmaya Tabi Tutulma Yasağı

Medeni ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 8/3-a maddesi, “hiç kimseden zorla ya da zorunlu olarak çalışması istenemez” şeklinde bir hakkı düzenlemektedir. Yine, AİHS’in 4/2 maddesinde de “hiç kimse zorla çalıştırılmaz veya zorunlu çalışmaya tabi tutulamaz” denilmektedir.

Bu yasak, temel hak ve özgürlükler sayıldığında genelde “çalışma hakkı” kapsamında düşünülmekte (Mızrak, 2008, s. 97), zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışmaya tabi tutulma kavramlarının da, çalışma hayatına ilişkin uluslararası sözleşmelerde tanımlandığı görülmektedir (Gözübüyük- Gölcüklü, 2007, s. 216). Ancak söz konusu yasağın başka bazı konular açısından gündeme gelmesi mümkündür ki bu konulardan biri de askerlik hizmetidir.

Medeni ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 8/3-c(ii) ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 4/3-b bendi, hangi durumların ‘zorla ya da zorunlu çalıştırma’ terimi içinde sayılamayacağını belirlemiştir. Her iki sözleşmede de, askeri nitelikteki bir hizmeti reddetme hakkının tanındığı ülkeler bakımından, bu hakkı kullananlardan talep edilecek ulusal hizmetin zorla çalışma ya da zorunlu çalıştırma sayılmayacağı düzenlenmiştir.

İlgili düzenlemeler incelendiğinde vicdani ret ile ilgili iki boyutun söz konusu olduğu görülmektedir. Öncelikle, zorla çalışma ya da zorunlu çalıştırma, askerlik hizmeti bakımından değil, askerlik hizmetini ret hakkı tanınanlara uygulanacak alternatif hizmet bakımından söz konusu olabilmektedir. Yani, zorunlu askerlik hizmetinin zorla çalışma ya da zorunlu çalıştırma olduğu şeklinde bir iddia bu maddelerce korunmamaktadır. İkinci olarak da, maddelerde geçen “askeri nitelikteki bir hizmeti reddetme hakkının tanındığı ülkeler bakımından” ifadesi, bu konunun devletlerin iç hukukuna bırakılmış olduğunu göstermektedir.

C. Vicdani Redde Dayanak Teşkil Edebilecek Haklar

a. Yaşam hakkı

Bir vicdani retçi için yaşam hakkının ihlali iki biçimde olabilir. Birincisi; savaşırken başka bir kişinin canını almanın, o kişinin yaşam hakkının ihlali olarak düşünülmesidir (Marcus, 1998, s. 518).

Vicdani reddin yaşam hakkı ile ilgili ikinci boyutu ise şöyle bir durumda sözkonusu olabilir: Kişi için vicdan ve din özgürlüğü o kadar hayatidir ki, vicdanının emrettiğinin aksine bir amaç için ölmesi yaşam hakkından keyfi olarak mahrum bırakılması anlamına gelir (Marcus, 1998, s. 519).

Kişinin, vicdani kanaatleri ile çelişen bir amaç için ölmeyi reddetmesi ya da başka bir kişinin canını almaktan imtina etmesi şeklinde iki boyutundan bahsedilen yaşam hakkı ile vicdani reddin bağlantısı BM İnsan Hakları Komisyonu’nun 1989/59 sayılı önergesi ile tanınmıştır (Mızrak, 2008, s. 102). Ancak; düşünce, vicdan ve din özgürlüğü ile vicdani ret arasında kurulduğu biçimde doğrudan bir bağlantının, yaşam hakkı ile vicdani ret arasında da var olduğunu savunmak zordur. Vicdani kanaate aykırı biçimde hizmet ifasında vicdan özgürlüğü hakkının doğrudan bir ihlali sözkonusu iken, yaşam hakkı ihlali muhtemeldir. Savaş halinde olmayan bir devletin ordusunda hizmet vermeyi reddetmek de yaşam hakkı iddiasını tali kılar. Dolayısıyla, çeşitli durumlarda vicdani ret talebine gerekçe gösterilebilecek yaşam hakkı, vicdani reddi doğrudan ihtiva edebilecek bir yapıda değildir.

b. Barış Hakkı

İnsan haklarının kuşaklara göre tasnifinde, dayanışmanın ürünü olarak ortaya çıkan üçüncü kuşak haklar arasında genel olarak; çevre hakkı, gelişme hakkı, insanlığın ortak malvarlığına saygı hakkı ve barış hakkı sayılmaktadır (Mızrak, 2008, s. 104).

Her insanın ve toplu olarak bütün insanların ulusal düzlemde olduğu kadar uluslararası düzlemde de sahip olduğu barış hakkının üç ögesi olduğunu belirten Kaboğlu’na göre bu alt haklar; “güvenlik hakkı, savaşa karşı çıkma hakkı ve silahsızlanma hakkı”dır (Kaboğlu, 2002, s. 558).

Anılan metinler incelendiğinde, barış hakkının vicdani redde dayanak teşkil etmesi muhtemel görünmektedir. Barış hakkının üç ögesinden “savaşa karşı çıkma hakkının öncelikle vicdani ret hakkını anlattığını” belirten Kaboğlu; Almanya, Portekiz, İspanya Anayasalarında bu hakkın düzenlenişini örnek göstermektedir (Kabaoğlu, 2002, s. 558). Lippman’a göre ise, “vicdani ret, kişilerin doğal haklarından barış hakkını ifade etmelerini sağlayacak en anlamlı yolu açacak ve insan hakları ile sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması için gerekli koşulların var olduğu bir dünyanın yaratılmasına yardımcı olacaktır” (Lippman, 1991, s. 64).

D. İçtihatlar Işığında Bu Hakların Değerlendirilmesi

a. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komitesi Kararları

Komite, Medeni ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin vicdani ret şeklinde bir hakkı teminat altına alıp almadığı yönünde gerçek anlamdaki ilk resmi açıklamasını L.T.K/Finlandiya² (185/1984) başvurusunda yapmıştır.

Sözkonusu başvuruyu özetlemek gerekirse; 1982 yılında, derin etik kanaatleri nedeniyle askerlik hizmetini yerine getiremeyeceğini belirten başvuru yerel makamlarca 11 ay hapis cezasına mahkûm edilmiş, bunun üzerine, sözleşmenin düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü düzenleyen 18. maddesi ile düşüncenin açıklanması özgürlüğünü içeren 19. maddesinin ihlal edildiği gerekçesiyle komiteye başvurmuş, yapılan başvuru ise kabul edilemez bulunmuştur. Komite, sözleşmenin 18. ve 19. maddelerinin, 8/3-c(ii) maddesi ile beraber incelenmesi gerektiği ve böyle bir inceleme halinde de bu maddelerin vicdani ret şeklinde bir hak içermediği kanaatine ulaşmıştır. (Mızrak, 2008, s. 109).

Komite kararından özellikle ifade edilen, konu ile ilgili olarak sözleşmenin 18. ve 19. maddeleri bakımından yapılacak bir başvurunun kabul edilebilmesi için ilk şart, taraf devletin askerlik hizmetine karşı vicdani ret hakkını iç hukukunda tanımış olmasıdır.

Ayrıca, yapılacak başvuru, askerlik hizmeti yerine uygulanacak alternatif hizmet bakımından gerçekleşmiş bir ihlal ile ilgili olmalıdır.

Ancak 90’lara gelindiğinde komite’nin anılan görüşünde değişiklik olduğu gözlenmektedir. Quakerlar mezhebine mensup başvuruçunun, inancı gereği askeri harcamalara ayrıldığını bildiği vergiyi ödemekten imtina etmesi olayına dayanan J.P./Kanada³ (446/1991) başvurusunda Komite, vicdani nedenlerle vergi ödemeyi reddin 18. madde kapsamına girmediğinden bahisle başvuruyu kabul edilemez bulmakla beraber, askeri faaliyet ve harcamalara karşı vicdani reddin mutlak surette 18. madde tarafından korunduğunu belirtmiştir (Major, 2002, s. 16).

b. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Vicdani Ret

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin vicdani ret ile ilgili en açık madde, düşünce, din ve vicdan özgürlüğünü düzenlemesi bakımından 9. maddesidir. Ancak, içtihatlar incelendiğinde, Mahkeme'nin vicdani ret açıklarının sözleşme tarafından doğrudan korunup korunmadığına ilişkin bir değerlendirme yapmaktan kaçındığı, meseleyi sözleşme'nin 9. maddesinden ziyade diğer bazı maddeler açısından da incelemek yoluna gittiği görülmektedir (Mızrak, 2008, s. 112). Bu maddelerin başında da, zorla çalıştırma ya da zorunlu çalışmaya ilişkin 4. madde ile ayrımcılık yasağını düzenleyen 14. madde gelmektedir.

Raninen/Finlandiya⁴ (20972/1992) davasında, askerlik hizmetinin her türüne karşı olan başvuru, Yehova Şahitleri'ne mensup kişilerin hem askerlik hizmetinden hem de bu hizmeti yerine getirmeyi reddedenler için öngörülen alternatif hizmetten muaf tutulup, kendisine böyle bir imkân tanınmamasını ayrımcılık olarak görmüş ve sözleşmenin 14. maddesine dayanarak mahkemeye başvurmuştur. Yine, N/İsveç⁵ (10410/1983) davasında başvuru pasifist bir gazeteci olup, pasifizmi laik karakterdedir. N'nin başvurusunun temel nedeni, askerlik hizmetinden, kanaatlerinin dini karakterde olmaması nedeniyle muaf tutulmamasıdır (Mızrak, 2008, s. 114).

Raninen/Finlandiya davasında 14. maddenin 9. madde ile bağlantısını incelenmiştir. Komisyon, Yehova Şahitlerinin bu mezhebe dâhil olmaları ile birlikte, günlük yaşamda çok sıkı kurallara uymakla yükümlü olmaya başladıklarını, bu kurallara uyup uymadıkları yönünde gayri resmi olarak çok ciddi bir kontrol bulunduğunu, bir kişinin sırf askerlik görevinden kaçmak için bu sıkı kurallara katlanmasının zor olduğunu, dolayısıyla, bu inancı mensup birinin, yine mezhebin emirleri gereği askerlik hizmetini yerine getirmeyecek olmasının, tarafsız bir değerlendirme ile makul surette haklı bulunabileceğini belirtmiştir. Benzer bir değerlendirme N/İsveç kararında da sözkonusudur (Mızrak, 2008, s. 115).

Ülke/Türkiye⁶ (39437/1998) kararında da başvuru, Sözleşme'nin 9. maddesi yanında; işkence, insanlık dışı ya da onur kırıcı muameleyle tabi tutulma yasağını düzenleyen 3. maddesi, özgürlük ve güvenlik hakkını düzenleyen 5. maddesi ile özel hayatın ve aile hayatının korunmasını düzenleyen 8. maddelerinin ihlal edildiği gerekçesiyle başvurmuş, Mahkeme ise 9. madde yerine 3. madde bakımından bir inceleme yürüterek yine; işkence, insanlık dışı ya da onur kırıcı muameleyle tabi tutulma yasağını düzenleyen bu maddeden ihlal tespit etmiştir (Mızrak, 2008, s. 117).

Erçep/Türkiye⁷ (43965/2004) kararında da başvuru, askerlik hizmetini yapmayı reddettiği için birbiri ardına gelen mahkûmiyetlerin düşünce, inanç ve din özgürlüğünü güvence altına alan sözleşme'nin 9. maddesinin ihlal edildiği, ayrıca adil yargılanma hakkını düzenleyen Sözleşme'nin 6. maddesine dayanarak, bir sivil olarak asker memurlardan oluşan bir mahkeme önünde çıkmaya zorlandığı sebebiyle şikâyetçi olmuştur. Mahkeme kısa bir süre önce vicdani retçilere ilişkin içtihadını Büyük Daire'nin Bayatyan/Ermenistan⁸ (23459/2003) kararını da gözden geçirmiştir. Bu kararında mahkeme, 9. maddenin açıkça vicdani redde göndermede bulunmadığını not etmiştir. Bununla birlikte mahkeme, askerlik hizmetine muhalefetin, askerlik hizmeti yükümlülüğü ile kişinin vicdani kanaatleri arasında ciddi ve aşılamaz bir çatışma ortaya çıktığında 9. maddenin güvence altına aldığı

anlamda önem atfedilmesini gerektiren bir vicdani hizmetine sürekli bir muhalefet sergileyen bir dini grup olan Yehova Şahitlerinin bir üyesi olduğunu gözlemlemiştir. Mahkeme, başvurucuya inançları dolayısıyla Türkiye’de seçenek bir sivil hizmet öngörülmediğinden çok sayıda hapis cezası verilmiş olmasının Sözleşme’nin 9. maddesinin ihlalinin oluşturduğuna karar vermiştir. (Demir, 2011, s. 272).

7. Türk Hukukunda Vicdani Ret

Her toplumun kendi özelliklerine ve günün şartlarına göre belirlemiş olduğu askerlik uygulamaları bulunmaktadır. Bu bağlamda vicdani ret nedeniyle itiraz edilen askerlik hizmetinin ülkemizdeki gelişim süreci incelenip vicdani retle ilgili süreç değerlendirilecektir.

A. Askerlik Ödevinin Türk Hukuku’nda Düzenlenmesi

1982 Anayasası’nın Temel Haklar ve Ödevler başlıklı ikinci kısmının Siyasi Haklar ve Ödevler başlığını taşıyan dördüncü bölümünün altında yer alan 72. maddesi vatan hizmetini düzenlemektedir. 72. madde şöyle demektedir:

Madde 72: Vatan hizmeti her Türk’ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir.

Anayasa’da doğrudan askerlik hizmetinin değil fakat askerlik hizmetini de kapsayan bir üst kavram olarak vatan hizmetinin düzenlendiği görülmektedir. Anayasa’ya göre askerlik hizmeti, vatan hizmeti olarak nitelendirilebilecek hizmetlerden biridir. Anayasa, vatan hizmetinin kamu kesiminde çalışarak yapılmasının önünü kapatmamaktadır. Anayasa’nın 72. maddesi, vatan hizmetinin ne şekilde yerine getirileceğinin veya getirilmiş sayılacağına belirlenmesinde kanun koyucuya takdir hakkı bırakmaktadır. Anayasa’nın öngördüğü takdir hakkını kanun koyucu, 21.06.1927 tarih ve 1111 sayılı Askerlik Kanunu ile kullanmış bulunmaktadır. Şöyle ki Askerlik Kanunu’nun 1. maddesi:

Madde 1: Türkiye Cumhuriyeti tebaası olan her erkek, işbu kanun mucibince askerlik yapmaya mecburdur.

Her ne kadar, Anayasa vatan hizmetini yerine getirmenin tek yolu olarak askerlik hizmetini göstermiş olmasa da kanun koyucu, Anayasa’nın kendisine sunduğu seçenekler arasından askerlik hizmetini vatan hizmetinin yerine getirilmesinin bir yöntemi olarak belirlemiş bulunmaktadır.

Askerlik Kanunu, askerlik hizmetini tüm erkek Türk vatandaşları için öngörmüştür ancak işbu Kanun’un 28. maddesinin 1. ve 2. fıkraları şöyledir:

Madde 28: Son yoklamaları yapılan kimseler Türk Silahlı Kuvvetleri Beden Kabiliyeti Yönetmeliğine göre ikiye ayrılırlar:

- 1) Askerliğe elverişli olanlar,
- 2) Askerliğe elverişli olmayanlar.

Askerliğe elverişli olmayanlar asker edilmezler.

Bu bağlamda, sağlık sorunları nedeniyle askerlik yapmasında sakınca bulunan erkek vatandaşların askerlik hizmetini yerine getirmekle yükümlü olmadıkları anlaşılmaktadır. Türk Hukuku'nda, sağlık sorunları nedeniyle askerliğe elverişli olmamak dışında askerlik hizmetinden muaf tutulmayı gerektiren hukuki bir neden bulunmamaktadır.

B. Türkiye’de Vicdani Ret Düzenlemesi ve Gelişim Süreci

Türkiye’de vicdani ret hareketi, Batıdaki seyrinden farklı bir yol izlemiştir. Batıda öncelikle dini temellere dayanan ve dini inançları gereği askerlik yapmayı reddeden kimselerle başlayan vicdani ret eylemleri, Türkiye’de sivil itaatsizlik ve antimilitarizm temelinde şekillenmeye başlamıştır.

Türkiye’de vicdani redde ilişkin bir hukuki düzenleme bulunmamaktadır. Türk Hukuku’nda vicdani ret, bir hak olarak düzenlenmediği gibi kendine özgü bir suç tipi ya da kabahat olarak da düzenlenmiş değildir.

Zorunlu askerlik hizmetini vicdani retçi olduklarını ileri sürerek yerine getirmek istemeyenler hakkında bu kişilerin durumlarına göre 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu’nun farklı maddelerini uygulamak imkânı bulunmaktadır. Bu kapsamda vicdanî retçiler, vicdanî retçi oldukları için değil bu gerekçeyle yükümlü oldukları askerî hizmetleri yerine getirmedikleri için örneğin emre itaatsizlikte ısrar, firar, halkı askerlikten soğutmak v.b cezaî yaptırımlara maruz kalmaktadırlar.

Türkiye’de vicdani ret hareketlerinin tarihçesi yakın bir zamana dayanmaktadır. İlk vicdani ret açılması 1989 yılında Tayfun Gönül ve Vedat Zincir’in, Sokak Dergisi aracılığıyla vicdani retlerini açıklamasıyla gündeme gelmiştir. Açıklamaların ardından, yargılanan retçilerden Vedat Zencir beraat etmiş, Tayfun Gönül ise üç ay hapis cezası almış ve bu ceza paraya çevrilmiştir. 1993 yılına kadar sivil mahkemede yargılanan vicdani retçiler bu tarihten itibaren askeri mahkemede yargılanmaya başlamışlardır.

Vicdani ret kavramı Türkiye’nin siyasal gündemine vicdani reddini açıklayan İzmir Savaş Karşıtları Derneği Başkanı Osman Murat Ülke’nin 7.10.1996 tarihinde tutuklanması ile girmiş ve yine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 24.04.2006 tarihinde Osman Murat Ülke ile ilgili verdiği karar neticesinde tartışılır hale gelmiştir. Bu kararda, kişinin vicdani reddi nedeniyle maruz kaldığı cezaların ve ceza tehdidinin yaşamını bir bütün olarak etkilediği ve adeta bir ‘sivil ölüme’ mahkûm ettiği; Maruz kaldığı işlemlerin başvurusunun entelektüel kişiliğini ezmeyi, başvurusunu aşılayan ve onu alçaltan korku ve tedirginlik hislerinin doğmasına neden olmayı, reddini ve kararlılığını kırmayı amaçladığı; Eylemi ve karşı karşıya kaldığı sonuçlar bakımından, suç ve cezanın oranlılığı ilkesinin de ihlal

edilmiş olduğu, saptamasını yaparak bunun demokratik bir toplumdaki ceza rejimi ile bağdaşmayacağını vurgulamıştır.

Ülkemizde, askeri yükümlülüğü olmamalarına karşın kadınlarında son dönemde vicdani retlerini açıklamaya başladıkları görülmektedir. Kadın retçiler politik bir grup olarak belirmiştir. Türkiye’de kadın retçilerin genel olarak antimilitarist bakış açısı çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Türkiye’de bugüne kadar vicdani reddini açıklamış 174 kişi içerisinde sayıları 49’a ulaşmış olan kadın vicdani retçilerin ret eylemlerini de bu çerçevede anlamlandırmak gerekir. Zorunlu askerlik hizmetine tabi olmamakla beraber retlerini açıklayan kadınlar, militarizmi ordu ya da zorunlu askerlik hizmeti ile sınırlı görmedikleri, militarizmin pek çok yüzü olduğunu ve cinsiyetçilik ile militarizm arasında sıkı bağlar bulunduğunu düşündükleri için bu eylemi gerçekleştirmektedirler (Altınay, 2006, s. 57).

8. Mukayeseli Hukukta Vicdani Ret

Günümüzde ülkelerin, askerlik hizmetine ilişkin farklı düzenlemeler yaptıkları görülmektedir. Bazı ülkelerde zorunlu askerlik hizmeti uygulaması bulunmadığı, bazı ülkelerde askerlik hizmetinin zorunlu olduğu görülmekte; üçüncü grupta ise zorunlu askerlik hizmetinin olduğu ve vicdani ret düzenlemesinin de bulunduğu ülkeler oluşturmaktadır.

A. Zorunlu Askerlik Uygulamasının Bulunmadığı Ülkeler

Zorunlu askerlik uygulamasının bulunmadığı ülkelerde vicdani ret kavramına ilişkin tartışmalar ve sorunlar bitmiş değildir çünkü profesyonel ordulara sahip ülkelerde de vicdani reddin bir hak olarak düzenlenme taleplerine rastlanmaktadır. Kişilerin, orduya katıldıktan sonra vicdani retçi olmaya karar verebilecekleri ihtimali üzerinde durularak, ordudan ayrılmak isteyenlerin vicdani ret beyanında bulunarak ayrılabilmelerine olanak tanınması gerektiği tartışmaları yapılmaktadır (Çınar, 2008, s. 238).

Zorunlu askerlik hizmeti uygulamasının bulunmadığı bazı ülkeler şunlardır (Quaker Council of European Affairs, 2005; Akyürek, 2010, s. 7; Semiz, 2010, s. 48; vd.).

Belçika: 1964 yılında vicdani ret bir hak olarak kabul edilmiş, zorunlu askerlik uygulaması ise 1995 yılında kaldırılmıştır.

Birleşik Krallık: 1916 yılında vicdani retle ilgili düzenleme yapılmıştır. Zorunlu askerlik uygulaması 1963 yılında kaldırılmıştır.

Fransa: 1963 yılında Cezayir Savaşı’nın da etkisiyle vicdani redde ilişkin ilk düzenleme yapılmışsa da vicdani redde ilişkin ayrıntılı düzenleme 1983 yılında yapılmıştır. Zorunlu askerlik uygulaması ise 2001 yılında kaldırılmıştır.

Slovenya: 1991 yılında vicdani ret hakkı tanınmış, 2003 yılında ise zorunlu askerlik uygulaması kaldırılmıştır.

Macaristan: Vicdani ret 1989 yılında bir hak olarak düzenlenmiştir. Zorunlu askerlik uygulaması 2006 yılında kaldırılmıştır.

Çek Cumhuriyeti: Vicdani ret 1990 yılında bir hak olarak kabul edilmiştir. Zorunlu askerlik uygulaması 2006 yılında kaldırılmıştır.

ABD: Amerikan iç savaşından (1861–1865) sonra zorunlu askerlik uygulaması başlatılmış, 1860’ların sonunda vicdani retle ilgili ilk düzenlemeler yapılmıştır. Vietnam savaşı sonrasında 1973’de ABD’de zorunlu askerlik kaldırılmıştır.

Hindistan: 1948 yılında bağımsızlığını kazanan ülkede zorunlu askerlik sistemi hiçbir zaman uygulanmamıştır. Ancak tehlike durumlarında zorunlu askerlik sisteminin yürürlüğe sokulabileceği yasal düzenlemeler bulunmaktadır.

Arjantin: 1994 yılında zorunlu askerlik uygulaması kaldırılmıştır. Ancak savaş, kriz veya olağanüstü hallerde zorunlu askerlik sisteminin yürürlüğe sokulabileceği yasal düzenlemeler bulunmaktadır.

Bu ülkelerin dışında; Hollanda, İspanya, Lüksemburg, Malta, Bosna Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, İtalya, Letonya, Makedonya, Portekiz, Romanya, Kanada, Japonya, İsveç, Lübnan, Avustralya, İrlanda, Fas, Panama, Peru, Filipinler ve Güney Afrika gibi birçok ülkede zorunlu askerlik hizmeti bulunmamaktadır.

Almanya, Birleşik Krallık, İsviçre ve Hollanda’da profesyonel askerler için vicdani ret hakkı tanınmıştır.

B. Zorunlu Askerlik Hizmetinin Bulunduğu ve Vicdani Reddin Bir Hak Olarak Düzenlendiği Ülkeler

Zorunlu askerlik hizmetinin bulunduğu ve vicdani reddin bir hak olarak düzenlendiği ülkelerde alternatif hizmet süresi konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Alternatif hizmet süresinin caydırıcı olması amacıyla birçok ülkede uzun tutulduğu görülmektedir.

Vicdani reddin bir hak olarak düzenlendiği bazı ülkeler şunlardır (Quaker Council of European Affairs, 2005; Akyürek, 2010, s. 7; Semiz, 2010, s. 48; vd.).

Avusturya: Askerlik hizmetinin süresi 6 ay olarak belirlenmiştir. Vicdani retçiler için muadil hizmet öngörülmesi 1975 yılında başlamıştır.

Güney Kıbrıs Rum Kesimi: Askerlik süresi 26 aydır. En az 4 çocuk sahibi olanlar ve yurt dışında yaşayanlar için kısa dönem askerlik süresi 13 aydır. Güney Kıbrıs Rum Kesimi’nde vicdani reddin bir hak olarak düzenlenmesi 2005 yılına rastlamaktadır.

Danimarka: Danimarka’da zorunlu askerlik hizmeti için sabit bir süre belirlenmemiştir. Zorunlu askerlik süresi için 4 ay ve 12 ay olmak üzere alt ve üst sınırlar belirlenmiştir. 1917 yılında ilk vicdani ret düzenlemesi yapılmıştır. Danimarka’da sadece dini ve ahlaki

nedenlere dayanan vicdani ret başvuruları kabul edilmekte, politik nedenlere dayanan vicdani ret başvuruları ise kabul edilmemektedir.

Estonya: Askerlik hizmetini yerine getirenler 8 ay askerlik yapmaktadırlar. Estonya'da 1994 yılında vicdani ret düzenlemesi yapılmıştır.

Finlandiya: Zorunlu askerlik süresi 108 – 360 gündür. Finlandiya'da vicdani reddin bir hak olarak düzenlenmesi 1931 yılında olmuştur.

Almanya: Zorunlu askerlik süresi 6 aydır. Almanya'da ilk vicdani ret düzenlemesi 1949 yılında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yapılmıştır. Vicdani retçi statüsünde olmak için beyanda bulunmak yeterlidir. Almanya'da 2005 yılında 93052 kişi askerlik ödevini yerine getirmek, 83405 kişi ise sivil hizmette bulunmak için başvurmuştur (Bröckling, 2008, s. 75)

Litvanya: Zorunlu askerlik süresi 12 aydır. Litvanya'da 1990 yılında vicdani ret bir hak olarak düzenlenmiştir.

Norveç: Zorunlu askerlik süresi 12 aydır. Norveç'te 1965 yılında vicdani ret bir hak olarak hukuk mevzuatına dâhil edilmiştir. Norveç Hukuku'na göre ret gerekçelerinin samimi olması gerekmektedir, dini olması şart değildir. Ancak, gerekçelerin evrensel olarak pasifist olması da aranmaktadır. Norveç Yüksek Mahkemesi seçici vicdani reddin, vicdani ret istisnası kapsamında değerlendirilemeyeceğine hükmetmiştir.

İsveç: Zorunlu askerlik süresi 7,5 aydır. 1920 yılında, vicdani retle ilgili ilk hukuki düzenleme yapılmıştır.

Gürcistan: Zorunlu askerlik hizmeti süresi 18 aydır. 1997 yılından beri vicdani ret yasal bir hak olarak tanınmıştır.

İsrail: Zorunlu askerlik süresi kadınlar için 2, erkekler için 3 yıldır. Filistin asıllı İsrail vatandaşları, hamile ve evli bayanlar, zihinsel ya da bedensel engelliler askerlikten muaftır. 1986 yılında vicdani retle ilgili ilk düzenleme yapılmıştır. İsrail'de kadın ve erkek yükümlüler için farklı düzenlemeler bulunmaktadır. Örneğin, kadın yükümlüler dini inançları nedeniyle (Ortodoks Musevi inancı nedeniyle) askerlik hizmetini yerine getirmeyi reddedebilmektedir. Öte yandan, yeshiva adı verilen din okullarında okuyan erkek Museviler de askerlik hizmetinden muaftır (Speck, 2006, par. 14). Ortodoks Musevi olduklarını ileri sürerek vicdani retçi statüsüne girmek, İsrail'de kadınların askerlik hizmetini yerine getirmemek için başvurdukları bir yöntem olmuştur. İsrail Ordusu, vicdani retçi olduklarını iddia eden kadınların gerçekten dindar olup olmadıklarını özel bir araştırma yapmak suretiyle tespit etmektedir. İsrail'de vicdani ret başvurusu yapanlar ve başvuruları kabul edilenler İsrail Ordusu'nda görev yapmakta ancak silahlı bir görev almamakta ya da askerlik hizmetinden tamamen muaf tutulmaktadırlar. Musevi kadınlar hariç, hiç kimse için sivil muadil hizmet seçeneği bulunmamaktadır.

Ermenistan: Zorunlu askerlik süresi 24 aydır. Vicdani redde ilişkin hukuki düzenleme 2003 tarihinde yapılmıştır. Sözü edilen tarihte kabul edilen kanun sadece dini gerekçeli vicdani reddi bir hak olarak düzenlemektedir.

Yunanistan: Zorunlu askerlik hizmetinin süresi 12 aydır. Vicdanî ret hakkı 1998 yılında tanınmış ve alternatif hizmet kabul edilmiştir.

Brezilya: Zorunlu askerlik hizmetinin süresi 12 aydır. Zorunlu durumlarda süre 18 aya kadar uzatılabilmektedir. Vicdani ret hakkı olarak alternatif hizmet öngörülmüştür.

Rusya: Zorunlu askerlik süresi 24 aydır. Vicdani ret hakkı 2004 yılında tanınmıştır.

Bu ülkelerin dışında Ukrayna, Polonya, Meksika, gibi ülkelerde de zorunlu askerlik hizmetinin yanında vicdani redde bir hak olarak tanınmış ve alternatif hizmet yasal olarak düzenlenmiştir.

C. Zorunlu Askerlik Hizmetinin Bulunduğu ve Vicdani Reddin Bir Hak Olarak Düzenlenmediği Ülkeler

Zorunlu askerlik hizmetinin bulunduğu ve vicdani reddin bir hak olarak düzenlenmediği ülkelerde sorun gün geçtikçe büyümektedir. Alternatif hizmetin öngörülmediği bu ülkelerde askerlik yükümlülüğünü yerine getirmek istemeyen bir çok kişi haksızlığa uğradığını düşünerek uluslararası mahkemelere başvurmakta ve ülkeleri tazminat ödemeye mahkûm etmektedir.

Zorunlu askerlik hizmetinin bulunduğu ve vicdani reddin bir hak olarak düzenlenmediği ülkelere bazıları şunlardır (Quaker Council of European Affairs, 2005; Akyürek, 2010, s. 7; Semiz, 2010, s. 48; vd.).

Türkiye: Zorunlu askerlik süresi 15 aydır. Yükseköğrenim görenlerde zorunlu hizmet süreleri tam dönem yedek subayların 12 ay, kısa dönemler erler için 6 aydır. Yurtdışında yaşayanlar için ücretli askerlik uygulaması mevcuttur. Türkiye’de vicdani redde ilişkin tartışmalar devam etmekle birlikte herhangi bir yasal düzenleme yürürlüğe girmemiştir.

Azerbaycan: Avrupa Konseyi üyesi ülkeler içerisinde Türkiye ile birlikte vicdani vicdan reddin bir hak olarak tanınmadığı 2 ülkeden birisidir. Zorunlu askerlik süresi 18 aydır. Üniversite mezunları için 12 aydır. Azerbaycan’da vicdanî reddin tanınması için 2004 yılında bir taslak hazırlanmış ve Anayasa’ya vicdani retle ilgili bir düzenleme yapılmasının önünü açan bir ibare eklenmişse de günümüzde Azerbaycan’da vicdani ret, pozitif bir hak olarak tanınmamaktadır.

Beyaz Rusya: Beyaz Rusya Cumhuriyeti’nde askerlik süresi 18 aydır. Üniversite mezunları için bu süre 12 ay olarak öngörülmüştür. Askerlik hizmetini yerine getirmek, küçük çocuk sahibi olmak, ailesinin geçimini sağlıyor olmak gibi sosyal nedenlerle ertelenebilmektedir. Vicdani retle ilgili hukuki bir düzenleme bulunmamaktadır.

Bu ülkeler dışında, İran, Suriye, Mısır, Kuzey Kore, Kolombiya, Fildişi Sahilleri, Eritre, Tayvan, Irak, Küba, Kazakistan gibi ülkelerde de zorunlu askerlik hizmeti bulunmakta ve vicdani ret yasal olarak kabul edilmemiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihsel süreç içinde batı kültürü ve Hristiyan inanışlarından kaynağını almış olan vicdani ret, özellikle son yıllarda yükselişe geçen bir toplumsal hareket haline gelmiştir. Vicdani ret taleplerine karşı birçok ülke, zorunlu askerlik hizmeti yerine geçen alternatif hizmetler öngörmüş ve hukuki olarak düzenlemiştir.

Ülkemizde gerek iç hukuk belgelerinde, gerekse taraf olunan bağlayıcı uluslararası hukuk metinlerinde vicdani ret bir hak olarak düzenlenmemiştir. Ülkemizde vicdani reddin bir hak olarak tanınmamasını, stratejik ve konjonktürel gerçeklerle açıklamak mümkün olsa da, bunların AIHS bağlamında meşrulaştırılması olanaklı görünmemektedir. Dolayısıyla Türkiye’de vicdani reddi yasal bir hak olarak tanımadığı sürece, vicdani ret nedeniyle askerlik yapmaktan kaçınanlar çeşitli cezalara çarptırılmaya devam edecektir. Cezaya çarptırılanlar da söz konusu cezaların sözleşme’de güvenceye alınan kimi hakları ihlal ettiği gerekçesiyle mahkeme ’ye gitmeye devam edeceklerdir. Bunun sonucunda da Türkiye sürekli olarak tazminata mahkûm edilecektir. Bu kısır döngüyü aşmanın yolu, Avrupa Konseyi üyesi devletlerdeki düzenlemeleri ve bu konudaki olası gelişmeleri de dikkate alarak, herhangi bir nedenle askerlikten kaçınanlara, onun yerine, aynı veya daha uzun bir süre için, başka bir kamu hizmetinin önerilmesidir. Böylece askerlik/vatan hizmetinin karma bir sistemle yerine getirilmesi sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKIN, İ., F., **Temel Hak ve Özgürlükler**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1971
- AKYÜREK, S., **Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu**, Bilgesam Yayınları, Rapor no:24, Ankara, 2010
- ALTINAY, A., G., “**Militarizm’den Mili Gösteri’ye Türkiye’de Anti-militarizmin Yeni Yüzleri**”, Birikim Dergisi, Vicdani Red, Anti-militarizm, sayı 207, Temmuz 2006, s. 68-75
- ANAYURT Ö., “**Avrupa’da Vicdani Ret Sorunu: İstemden Normatif Düzenleme**”, Mülkiye Dergisi, Bahar 2007, Sayı:254, s. 35-43
- BRETT, R., “Askerlik Hizmetinin Vicdanen Reddi ve Alternatif Hizmette Uluslararası Standartlar”, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, Derleyen: Çınar, H. Ö. ve Üsterci, C. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008
- BRÖCKLİN, Ü., 21. Yüzyılın Başında Vicdani Ret, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, Derleyen: Çınar, H. Ö. ve Üsterci, C. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008
- ÇINAR, Ö. H., “**Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Avrupa Birliği’nde ve Türkiye’de Vicdanî Ret**”, Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Sayı: 72, 2007, s. 56-67
- ÇINAR, Ö. H. (2008). Avrupa Konseyi Ülkelerinden Vicdani Red Hakkına Genel Bir Bakış. **Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, Derleyen: Çınar, H. Ö. ve Üsterci, C. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008
- DEMİR, H. S., “**Vicdani Ret Hakkı**” Ankara Barosu Dergisi, 2011/4, s. 241-283
- GÖZÜBÜYÜK, Ş. – GÖLCÜKLÜ, F., **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, Turhan Kitabevi, Ankara, 2007
- HABERMAS, J., **Sivil İtaatsizlik: Demokratik Hukuk Devletinin Denektaşı, Almanya’da Otoriter Legalizm Karşıtlığı**, Kamu Vicdanına Çağrı Sivil İtaatsizlik. Derleyen: Üsterci C., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2001
- KABOĞLU, İ., Ö., **Özgürlükler Hukuku**, İmge Kitabevi, Ankara, 2002
- KAPANİ, M., **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996
- KARDAŞ, Ü. (2006 Temmuz). **Modern Devlet, Ordu ve Vicdani Ret İtirazı**. Birikim Dergisi, 2006 (207), s. 36–41.
- KAYA, E. “**Vicdani Ret Uygulaması ve Türkiye**”, Stratejik Araştırmalar Dergisi, Eylül 2006, s. 35–43.
- LIPPMAN, M. “**The Recognition of Conscientious Objection to Military Service As An International Human Right**”, California Western International Law Journal, vol.21, Number 31, 1990-1991.
- MAJOR, M., F. “**Conscientious Objection to Military Service: The European Commission on Human Rights and The Human Rights Committee**”, California Western International Law Journal, vol.32, Fall 2001, Number 1, 2001-2002.
- MARCUS, E., N., “**Conscientious Objection As An Emerging Human Right**”, Virginia Journal Of International Law, vol.38, 1997-1998.
- MIZRAK, D., “**Zorunlu Askerlik Hizmetine Karşı Vicdani Ret**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008

ÖKÇESİZ, H., **Sivil İtaatsizlik**, Alfa Yay., İstanbul, 1994

Quaker Council of European Affairs, **“The Right To Conscientious Objection in Europe: A Review of The Current Situation”**, April 2005.

SELEK, P. – SÖNMEZ, O., **“Antimilitarizm”**, Kavram Sözlüğü II: Söylem ve Gerçek, Ed. Fikret Başkaya, Özgür Üniversite Kitaplığı, Maki Basın Yayın, Ankara, 2006

SEMİZ, Y., **Türk Hukuku'nda ve Karşılaştırmalı Hukukta Vicdani Ret**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2010

Speck, A., **“Savaş Karşıtı Uluslararası Hareket İçinde Ret”**, Birikim Dergisi, Temmuz 2006 (207), s. 42–55.

Sevinç, M., **Türkiye’de ve Batı Demokrasilerinde Vicdani Ret, Zorunlu Askerlik ve Kamu Hizmeti Seçeneği**. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 2006 (61/1), s. 297–322.

TOKER, N., Vicdanî Red, Sivil İtaatsizlik ve Antimilitarizm: İtaat Etmeme ve Direnme, **Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, Derleyen: Çınar, H. Ö. ve Üsterci, C. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008

ZÜRCHER, E. J. . Hizmet Etmeyi Başka Biçimlerde Reddetmek: Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Asker Kaçakçılığı. **Çarklardaki Kum: Vicdani Red Düşünsel Kaynaklar ve Deneyimler**, Derleyen: Çınar, H. Ö. ve Üsterci, C. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008

KURUMSAL KAYNAK PLANLAMASI UYGULAMALARININ KRİTİK BAŞARI FAKTÖRLERİ - İMKB ŞİRKETLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

CRITICAL SUCCES FACTORS OF ENTERPRISE RESOURCE PLANNING APPLIANCES - A RESEARCH ON İMKB COMPANIES

Prof. Dr. Serkan BAYRAKTAROĞLU,

Süleyman Şah Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi
sbayraktaroglu@hotmail.com.

Doç. Dr. Kemal DEMİRCİ

Dumlupınar Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
mkdemirci26@hotmail.com.

Yrd. Doç. Dr. Metin ULUKÖY

Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya Sosyal Bilimler MYO. Yönetim Organizasyon Bölümü
mulukoy@hotmail.com.

ÖZET

Kurumsal kaynak planlaması (KKP) sistemleri geleneksel sistemlerden daha farklı ve karmaşıktır. KKP sistemlerinin karmaşık olması uygulamada önemli riskler taşımaya neden olmaktadır. Bu riskler örgütün bütününde, KKP sistemleri uygulamalarında ve iş süreçlerinde görülmektedir. KKP'nin yüksek riskli sistemler olması bu sistemlerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. KKP önemli yatırım, kaynak ve zaman maliyetlerini ortaya çıkarmasına rağmen başarıyı garanti etmez. Çalışmamızın amacı, KKP yazılımlarının başarılı bir biçimde uygulanması için dikkate alınması gereken faktörleri belirlemek ve bu faktörlerin KKP uygulama başarısı üzerindeki etkisini analiz ederek önerilerde bulunmaktır. Çalışmamız Türkiye'de faaliyette bulunan ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) hisseleri işlem gören işletmeler üzerine yapılan bir uygulamayla açıklanmıştır.

Anahtar Sözcük: Kurumsal Kaynak Planlaması, Başarı faktörleri

ABSTRACT

Enterprise resource planning systems are more different and complex than traditional systems. Complexity of ERP systems causes many risks in practice. These risks are seen in entire organization, ERP system applications and business processes. Being a system with high risks makes ERP systems difficult to apply. Eventhough great amount of investment, resource and time costs ERP does not guarantee success. The aim of the study is to specify the factors which are needed to be applied for the success of enterprise resource planning systems, to analyze the effect of these factors over enterprise resource planning systems and to make suggestions. The study is explained with an application about companies operating in Turkey and traded in İstanbul Stock Exchange (ISE).

Keyword: Enterprise resource planning, Performance factors

GİRİŞ

Günümüzde değişim her şeyi ve herkesi olabildiğince etkilemektedir. Özellikle küreselleşme bağlamında sınırların ortadan kalkması, artan rekabet ve bilgi ve teknolojilerin hızlı gelişimi beraberinde beklenti ve ihtiyaçları da değiştirmektedir. Gerek işletmeler gerekse de müşteriler bu değişimden olabildiğince etkilenmektedirler. Bu değişim sonucunda verimliliğini, kalitesini, müşteri memnuniyetini artırmak ve maliyetlerini düşürmek isteyen işletmeler için KKP yazılımları bir ihtiyaç ve zorunluluk haline gelmiştir. İşletmeler özellikle iş süreçlerini iyileştirmek ve işletme faaliyetlerini kontrol altına almak amacı ile KKP sistemlerine yönelmektedir.

İşletmelerde bilgi teknolojilerinin kullanımına yönelik en önemli gelişmelerden biri, kurumsal kaynak planlaması sistemlerinin ortaya çıkmasıdır. Bu sistem satın almadan üretime, satış/dağıtımdan finansa, malzeme yönetiminden muhasebeye tüm süreçlerini kontrol altına alan entegre bir yapı sunar. Bu durum işletmelere birçok avantaj sağlamaktadır. Bu avantajlardan bazıları, İşletme süreçlerini yeniden yapılandırması, daha hızlı ve doğru karar vermeye yardımcı olması, süreçler arasında koordinasyon sağlaması, müşteri memnuniyetini arttırması, maliyet avantajı sağlaması, verimliliği arttırması ve etkili ve planlama ve kontrol sağlamasıdır.

Özellikle son dönemlerde ERP sistemlere olan ilgi gittikçe artmaktadır. İşletmeler müşteri memnuniyetini artırmak ve rekabet avantajı elde etmek için kurumsal sistemleri etkin kullanmak istemektedir. Ancak kurumsal sistemleri uygulamak karmaşık, yüksek maliyetli ve zaman gerektiren bir süreçtir. Maalesef işletmeler KKP uygulamaları ile önemli etkinlikler elde ederken çoğu zaman da başarısız uygulamalar gerçekleştirmektedir.

LİTERATÜR

KKP sistemleri, 1990'larda bilgi teknolojileri kullanımındaki en önemli gelişme olarak tanımlanmıştır (Davenport, 1998: 122). Ancak kurumsal sistemleri uygulamak karmaşık ve maliyetli bir işidir. KKP sistemlerinin karmaşık olması uygulamada önemli riskler taşımasına neden olmaktadır (Bagchi ve diğ., 2003: 142; Salmeron ve Lopez 2010: 1942; Wu ve diğ., 2008: 1041). Bu riskler örgütün bütününde, KKP sistemleri uygulamalarında ve iş süreçlerinde görülmektedir. KKP'nin yüksek riskli sistemler olması bu sistemlerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır. KKP önemli yatırım, kaynak ve zaman maliyetlerini ortaya çıkarmasına rağmen başarıyı garanti etmez (Davenport 1998: 126). Bazı şirketler KKP ile önemli etkinlik elde ederken, diğerleri ise başarısız uygulama, bütçe aşımı ve hayal kırıklığı ile karşılaşmıştır (Bradford ve Marianne, 2003: 206).

KKP yazılımları yüksek bütçeli sistemler olmasına rağmen başarısızlık oranları yüksektir (Kings and Burgerss, 2006: 60). Lanwanwater yaptığı çalışmada, KKP sistemlerindeki başarısızlık oranının %40 ile %60 arasında değişkenlik gösterdiğini ifade ederken, Ptak ve Scragenheim'in yaptığı çalışmada ise başarısızlık oranının %60 ile %90 arasında değişkenlik gösterdiğini ifade etmişlerdir (Erkan, 2008: 155). Yapılan araştırmalar

uygulama başarı oranının, batılı ülkelerde çok daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu sonuç IEMC 2002 raporuyla da desteklenmektedir. Bu rapor göre gelişmiş ülkelerde KKP yazılımlarının birçoğu teknik olarak geliştirilmiştir. Dolayısıyla gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde bu gelişim oldukça yüksektir (Grabot ve Genoulaz, 2005: 514).

KKP uygulamaları sonunda başarı ve başarısızlık için kritik faktörler her zaman literatüre konu olmuştur (Grabot ve Genoulaz, 2005: 514). Bu sebeple başarı ve başarısızlık, bilgi sistemleri literatüründe sıklıkla incelenmiştir (Kings ve Burgerss, 2006: 60).

Araştırmacılar KKP sistemi üzerinde yaptıkları araştırmalarda birçok faktör belirlemişlerdir (Al-Mudimigh, 2007: 867; Ulrich, 2007: 545; Soja, 2006: 647; Finney ve Corbett, 2007: 340; Woo, 2007: 435; Ehie ve Madsen, 2005: 553; Akkermans ve Helden, 2002: 36; Upadhyay ve Dan, 2009:5; Dawson ve Owens, 2008: 13; Plant ve Willcocks, 2007: 64; Liu ve Seddon, 2009: 721; Zbject ve Kovaçic, 2009: 592-593; Dezdar ve Sulainman, 2009: 1045). KKP başarısını etkileyen bu faktörler üzerinde genel bir fikir birliğine varılamamıştır (Doom vd., 2010: 379). Carson'un yaptığı literatür çalışmasında kırk iki başarı faktörü sıralanmıştır (Carson, 2005: 27). Soja'nın yaptığı çalışmada ise kritik öneme sahip yirmi iki başarı faktörü ile karşılaşılmaktadır. Araştırmacı çalışmasında CIO'lar tarafından en önemli beş faktörü üst yönetim desteği, proje yönetimi, değişim yönetimi, kültür ve KKP takım çalışması olarak belirlemiştir (Soja, 2006: 648). Ngai ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada ise on farklı ülke / bölge arasında KKP başarısını etkileyen faktörleri bir literatür taraması olarak sunmuşlardır. Bu çalışmada KKP başarısını etkileyen on sekiz başarı faktörü ve seksen altı alt faktör belirlemişlerdir (Ngai vd., 2008:548). Akkermans ve Helden'in çalışmasında ise KKP başarısını etkileyen yirmi bir faktör belirlenmiştir (Akkermans ve Helden, 2002: 36). Hong ve Kim'in yaptıkları çalışmada ise KKP uygulama başarısını etkileyen dört önemli faktör belirlemişlerdir. Bunlar maliyet, zaman, performans ve yarardır (Hong ve Kim, 2002: 28). Finney ve Corbett ise KKP başarısını etkileyen faktörleri; stratejik faktörler ve taktiksel faktörler olarak ikiye ayırmışlardır. Stratejik faktörler; üst yönetim kararlılığı ve desteği, değişim yönetimi, uygulama stratejisi ve zaman dilimi, vizyon ve planlama ve proje başarısıdır (Finney ve Corbett, 2007: 335). Sonuç olarak KKP başarısını etkileyen birçok faktör olduğu tespit edilmiştir.

Özellikle örgütsel faktörlerin KKP başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu birçok çalışmada ifade edilmiştir (Ngai ve Law, 2008: 555; Bradford ve Florin, 2003:209). İşletmenin örgüt yapısı, stratejisi, amaç ve hedefleri ve örgüt kültürüne bağlı faktörlerin KKP başarısı üzerinde etkiye sahip olduğu görülmektedir. Araştırmacılar KKP sistemi üzerinde yaptıkları çalışmalarda birçok örgütsel faktör belirtmişlerdir.

Somers ve Nelson 2001 yılında yaptıkları çalışmada, Amerikalı yöneticilerin, KKP başarısını etkileyen faktörleri önem sırasına göre belirtmelerini istemiştir. Yazarlar ortaya çıkan sonuçları ortalama puana göre sırlayarak listelemişlerdir. Bu kapsamda KKP başarısını etkileyen en önemli beş faktör belirlenmiştir. Bu listeye göre sırlama üst yönetim desteği, proje takımı uzmanlığı, bölümler arası işbirliği, açıkça tanımlanmış amaçlar ve proje yönetimidir (Kings ve Burgerss, 2006: 60).

Yapılan bir başka çalışmada kurumsal sistem uygulamaları başarısına etki eden faktörler: üst yönetim desteği, iş planı ve vizyon, etkili iletişim, proje yönetimi, iş süreçlerinin değişimi, değişim yönetimi ve kültür olarak belirtilmiştir (Nah et al., 2001: 291-295).

Dezdar ve Sulaiman çalışmalarında başarılı bir KKP uygulamasına etki eden faktörleri sınıflandırmışlardır. Çalışmada örgütsel faktörler; üst yönetim desteği, iş planı ve vizyon, etkili iletişim, örgütsel kültür ve eski sistem yönetimi olarak belirtmişlerdir (Dezdar ve Sulaiman, 2009: 1046).

Bu kapsamda çalışmamızda KKP uygulama başarısına etki eden faktörleri ortaya koyarak çözüm önerileri geliştirilmiştir.

ARAŞTIRMANIN AMACI

KKP, yüksek maliyet ve yüksek başarısızlık oranı ile çok riskli olarak görülmektedir. Son yıllarda KKP'nin etkin kullanımı beraberinde başarı kriterini eleştirel hale getirmiştir. Dünya genelinde KKP uygulamalarında elde edilen başarı oranlarının oldukça düşük olması çalışmayı bu yöne kaydırmamıza neden olmuştur. Çalışmada KKP uygulama başarı oranlarının bu kadar düşük olmasının nedenleri irdelenerek çözüm önerileri geliştirilmektedir.

ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLILIKLARI

Çalışmanın kapsamı Türkiye'de faaliyette bulunan ve İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) hisseleri işlem gören işletmeler olarak belirlenmiştir. Çalışmada Haziran-Aralık 2011 döneminde İMKB'de işlem gören 371 işletmeye anket formu gönderilmiştir. Ancak bu anketlerden 132 adetinin geri dönüş sağlanabilmiştir. 132 adet anket formundan 119 adet analize elverişli olduğu belirlenmiştir. Anket geri dönüş oranının 32,7 olduğu görülmüştür. Bu oran literatürdeki diğer çalışmalar incelendiğinde yeterli bir oran olarak kabul edilmektedir.

Araştırma sürecinde üst düzey yöneticilere ulaşılmasının güçlüğü araştırmanın ilk sınırlılığı olarak belirlenmiştir. Diğer bir sınırlılığımız ise Ana kütleyi oluşturan 371 işletmenin tamamına anket uygulanamamış olmasıdır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Çalışmada öncelikle KKP'ye yönelik kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmadaki anket formu yerli ve yabancı literatür taranarak oluşturulmuştur. Sonuçların analizinde SPSS16.0 programı kullanılmıştır. Çalışmada KKP uygulama başarısı ile KKP uygulama başarısına etki eden faktörler arasındaki ilişkiyi ölçmek için tek yönlü varyans (Anova) analizi kullanılmıştır.

Araştırma anketi, literatürde geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş sorulardan oluşmaktadır. Anket formundaki sorular işletmelerin demografik özellikleri ve KKP uygulamalarına

yönelik sorulardan oluşmaktadır. İşletmelerin demografik özelliklerine yönelik sorular çoktan seçmeli sorular, KKP uygulamalarına yönelik sorular ise önem düzeyine göre cevaplayıcılardan sıralamaları istenmiştir.

Araştırmaya Katılan Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmada son olarak katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim durumu, işletmedeki pozisyonu, pozisyonundaki çalışma süresi ve eğitim alanı gibi demografik özelliklerine ilişkin veriler aşağıdaki Tablo'da gösterilmiştir.

Örneklem Demografisi

CİNSİYET	Sıklık	%	YAŞ	Sıklık	%
Kadın	11	9,5	25-35	54	46,6
Erkek	105	90,5	36-45	39	33,6
Toplam	116	100	46-55	23	19,9
			Toplam	116	100,0

Eğitim	Sıklık	%	Eğitim alanı	Sıklık	%
Lise	6	5,2	Mühendislik	39	34,5
Ön Lisans	8	6,9	İİBF	62	54,9
Lisans	84	72,4	Diğer	15	10,6
Yüksek Lisans	16	13,8	Toplam	116	100
Doktora	2	1,7			
Toplam	116	100,0			

Pozisyon	Sıklık	%	Pozisyon Süresi	Sıklık	%
CEO	36	30,3	1-5 yıl arası	66	55,5
CIO	37	31,1	6-10 yıl arası	28	23,5
Departman müdürü	39	32,8	11-15 yıl arası	10	8,4
Diğer	7	5,9	16 ve üzeri yıl	15	12,6
Toplam	116	100	Total	119	100

Araştırmaya Katılan İşletmelerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan işletmelerin demografik özelliklerine yönelik verileri içermektedir. Bu kapsamda işletmelerin sektörel dağılımları, bağlı oldukları yapı, KKP projesi uygu-

lama düzeyi, uyguladıkları KKP yazılımı, KKP'ye geçiş yılı, KKP uygulama sürelerine ilişkin veriler aşağıdaki Tablo'da gösterilmiştir.

Örneklem Demografisi

Sektör	Sıklık	%	Yapı	Sıklık	%
İmalat	34	28,6	Holding	68	57,1
Metal-Kimya	26	21,8	Yabancı Ortaklı	17	14,3
Tekstil	10	8,4	Diğer	34	28,6
Gıda	20	16,8	Toplam	119	100
Otomotiv	8	6,7	KKP Uygulama Düzeyi	Sıklık	%
Finans	4	3,4	Evet	115	96,6
Diğer	17	14,2	Hayır	4	3,4
Toplam	119	100,0	Toplam	119	100,0

KKP Yazılımı	Sıklık	%	KKP Uygulama Süresi	Sıklık	%
Sap	52	43,7	1 yıl	51	59,3
Oracle	16	13,4	2 yıl	20	23,3
Ias	3	2,5	3 yıl	7	8,1
Baan	1	0,8	4 yıl	3	3,5
J.D. Edwards	1	0,8	5 yıl	5	5,8
LBS (Logo)	8	6,7	Toplam	86	100,0
Netsis	10	8,4	System	33	
Axapta	3	2,5	Toplam	119	100,0
Diğer	17	14,3	KKP Geçiş Yılı	Sıklık	%
Toplam	111	100,0	1985-1995	9	8,1
System	8		1996-2005	64	58,1
Toplam	119	100,0	2006-2011	34	33,6
			Toplam	110	100,0
			System	9	
			Toplam	119	100,0

Çalışmaya katılan işletmelerin demografik özelliklerine bakıldığında, çalışmaya farklı sektörlerden belirli oranlarda katılımcıların olması çalışmamızın homojenliğini ortaya koymaktadır. Çalışmamıza en yüksek katılım imalat sektörü olmuştur. Sektör bazında bir genelleme yapılacak olursa imalat sektörü en fazla KKP yazılımı kullanan sektör olduğunu söyleyebiliriz. Bulgulara göre çalışmaya katılan işletmelerin en fazla tercih ettikleri yazılım Microsoft'un ürettiği SAP yazılım olduğu görülmektedir. SAP yazılımın pazar payı

yüzde 50'ye yakın olduğu görülmektedir. Bu sonuçlara göre pazardaki her iki işletmeden birinin SAP yazılımı kullandığını göstermektedir. Elde edilen bulgulara göre KKP yazılım sektöründe ikinci sırada yüzde 14,4 ile Oracle yazılımı gelmektedir. Türkiye KKP pazarında yabancı yazılımcıların ciddi bir üstünlüğü görülmektedir. Türk yazılım işletmelerinin pazar payı ise yüzde 16,2 oranında olduğu görülmektedir. Bu oran ülkemiz KKP yazılımcıları açısından oldukça düşük olduğu ifade edilebilir.

Çalışmaya katılan işletmelerden 2000 yılına kadar KKP uygulayan işletme sayısı %20,8 iken 2000'den sonra ise bu oran %79,2 olmuştur. Bu sonuç KKP yazılım pazarının Türkiye'de geldiği durumu göstermesi açısından önemli olduğu görülmektedir. Bulgulara göre çalışmaya katılan işletmelerin yarısı KKP uygulamalarını 1 yıl içinde gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir. Bu oran ise dünya KKP uygulama ortalamalarının çok üstünde olduğu söylenebilir.

Kurumsal Kaynak Planlamasına Yönelik Betimleyici İstatistikler

Araştırmaya katılan örneklemin KKP başarısı ölçeğine ilişkin bazı betimleyici istatistiklerine Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3'de yer verilmiştir.

Tablo 1: KKP Sistem Seçiminde Dikkat Edilen Kriterler

	Ort.	Std.Sap.
Sistem seçiminde dikkat ettiğiniz işlevselliğin tam olması kriterinin önem derecesini belirtiniz?	2,980	2,089
Sistem seçiminde dikkat ettiğiniz düşük maliyet kriterinin önem derecesini belirtiniz?	3,140	1,897
Sistem seçiminde dikkat ettiğiniz fonksiyonel uygunluk kriterinin önem derecesini belirtiniz?	3,277	1,816
Sistem seçiminde dikkat ettiğiniz yenilik ve gelişmelere açık olması kriterinin önem derecesini belirtiniz?	4,080	1,972
Sistem seçiminde dikkat ettiğiniz yüksek sistem güvenilirliği kriterinin önem derecesini belirtiniz?	4,180	1,935
Sistem seçiminde dikkat ettiğiniz işlem kolaylığı kriterinin önem derecesini belirtiniz?	4,522	1,894
Sistem seçiminde dikkat ettiğiniz sistem esnekliği sağlaması kriterinin önem derecesini belirtiniz?	4,816	1,950

KKP sistem seçiminde dikkat edilen kriterlere ilişkin ortalama ve standart sapmalara ilişkin tablo incelendiğinde sonuçların kriterlere özgü standart sapma değerlerinin genel olarak ortalama etrafında dağıldığını göstermektedir. KKP sistem seçiminde dikkat edilmesi gereken kriterler, KKP başarısı için önem arz etmektedir. Bu kapsamda çalışmaya katılan

işletmeler KKP sistem seçiminde dikkat edilmesi gereken kriterleri önem derecesine göre sıralamaktadırlar. Çalışmaya katılan işletmeler tarafından işlevselliğin tam olması 2,98 ortalama değer ile sistem seçimindeki en önemli kriter olarak belirtmişlerdir. Bu durumun KKP sistem seçiminde işletme beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayacak yapıda olması beklendiğini göstermektedir. Çalışmaya katılan işletmeler tarafından sistem seçiminde dikkat edilmesi gereken ikinci kriter 3,14 ortalama değer ile düşük maliyet kriteridir. Bu kriterin önem düzeyine göre ikinci sırada olması sistem seçiminde dikkat edilmesi gereken diğer kriterlere nazaran dikkat çekicidir. Özellikle KKP, uygulamalarında etkinliği ve verimliliği artırmak isteyen işletmelerin KKP yazılımı seçiminde maliyetten daha önemli kriterlere odaklanması beklenmekteydi. Çünkü işletme açısından iş süreçlerine yönelik beklentilerin karşılanmasını sağlayacak kriterlerin maliyet kriterinden önce olması gerekmektedir. Dikkat çeken kriterlerden bir diğeri de araştırma öncesindeki beklentinin aksine, çalışmaya katılan işletmeler tarafından sistem esnekliğinin en az öneme sahip olan kriter (ort. 4,82) olarak algılandığı görülmüştür.

Tablo 2: KKP Sistemi Tercih Etme Nedenleri

	Ort.	Std.Sap.
KKP'yi tercih etmenize neden olan işletme süreçlerinin yeniden yapılandırılmasının önem derecesini belirtiniz?	3,266	2,620
KKP'yi tercih etmenize neden olan daha hızlı ve doğru karar vermeye yardımcı olmanın önem derecesini belirtiniz?	3,459	2,515
KKP'yi tercih etmenize neden olan daha hızlı bilgi paylaşımı sağlamanın önem derecesini belirtiniz?	4,590	3,000
KKP'yi tercih etmenize neden olan süreçler arasında koordinasyon sağlamanın önem derecesini belirtiniz?	4,965	2,992
KKP'yi tercih etmenize e neden olan etkili planlama ve kontrol sağlamanın önem derecesini belirtiniz?	5,439	2,984
KKP'yi tercih etmenize neden olan maliyet avantajı sağlamanın önem derecesini belirtiniz?	5,539	2,405
KKP'yi tercih etmenize neden olan verimliliği artırmanın önem derecesini belirtiniz?	5,581	2,773
KKP'yi tercih etmenize neden olan müşteri memnuniyetini artırmasının önem derecesini belirtiniz?	5,658	2,559
KKP'yi tercih etmenize neden olan karlılığı artırmasının önem derecesini belirtiniz?	5,769	2,530
KKP'yi tercih etmenize neden olan müşteriye hızlı cevap verme kabiliyeti sağlamanın önem derecesini belirtiniz?	6,169	2,715

Tablodaki sonuçlara göre araştırmaya katılan işletmelerin KKP sistemini tercih etme nedenlerine ilişkin dağılımlara göre işletme süreçlerinin yeniden yapılandırılması 3,266

ortalama değer en önemli neden olarak görülmektedir. Bilgi ve teknolojinin hızlı gelişimi firmaları bu gelişime doğru yönlendirmiş olabilir. Özellikle günümüzde firmalar bilgi ve teknoloji eksenli olarak tüm süreçlerini bilgi sistemlerini kullanarak yeniden yapılandırmak zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda KKP iş süreçlerini basitleştirerek, işletmelere gerekli olmayan faaliyetleri elemelerinde yardımcı olmakta ve daha iyi karar almalarını sağlamaktadır. Bu kapsamda katılımcılar işletme süreçlerinin yeniden yapılandırılmasını en önemli neden olarak görmektedirler. Tablodaki dağılımlara göre KKP sistemini tercih etme nedenlerine ilişkin kriterler sırasıyla 3,459 ortalama değer ile daha hızlı ve doğru karar vermeye yardımcı olma, 4,590 ortalama değer ile daha hızlı bilgi paylaşımı sağlaması, 4,965 ortalama değer ile süreçler arasında koordinasyon sağlaması, 5,439 ortalama değer ile etkili planlama ve kontrol sağlaması, 5,539 ortalama değer ile maliyet avantajı sağlaması, 5,581 ortalama değer ile verimliliği artırması, 5,658 ortalama değer ile müşteri memnuniyetini artırması, 5,769 ortalama değer ile karlılığı artırması ve 6,169 ortalama değer ile müşteriye hızlı cevap verme kabiliyeti sağlaması nedenleri takip etmektedir. Tablodaki standart sapma değerlerine ilişkin sonuçlar genel olarak ortalama etrafında dağıldığını görülmektedir.

Tablo 3: KKP Sistem Kurulumu Esnasında Karşılaşılan Problemler

	Ort.	Std.Sap.
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden yanlış yazılım seçiminin önem düzeyini belirtiniz?	3,3019	2,0809
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden yüksek maliyetin önem düzeyini belirtiniz?	4,0476	2,5300
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden değişime direncin önem düzeyini belirtiniz?	4,0635	2,4617
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden düşük üst yönetimin katılımı ve desteğinin önem düzeyini belirtiniz?	4,2800	2,2409
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden zaman aşımının önem düzeyini belirtiniz?	4,4909	2,1847
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden proje liderinin eksikliğinin önem düzeyini belirtiniz?	4,5366	2,7027
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden yetersiz danışmanlık desteğinin önem düzeyini belirtiniz?	4,5741	2,3440
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden yetersiz eğitimi önem düzeyini belirtiniz?	4,6512	2,5060
Kurulum esnasında karşılaştığınız problemlerden stratejik düşünme ve planlama eksikliğinin önem düzeyini belirtiniz?	6,037	2,6815
Kurulum esnasında karşılaştığınız diğer problemlerin önem düzeyini belirtiniz?	4,000	0,8165

Tablodaki sonuçlara göre araştırmaya katılan işletmelerin KKP kuruluşu esnasında karşılaştıkları problemlerin dağılımlarına göre yanlış yazılım seçimi 3,30 ortalama değer ile en önemli problem olarak görülmektedir. Aslında yanlış yazılım seçimi işletmeler için ciddi zaman ve maliyet kaybına neden olmaktadır. Bu durum aynı zamanda KKP sistemlerinin başarısız olmasına da neden olmaktadır. İşletmelerde uygulanacak yazılımın satın alma süreci gerçekleşmeden mutlaka işletme ihtiyaç ve beklentilerine yönelik test edilmelidir. Tablodaki dağılımlara göre KKP sistemi kuruluşu esnasında karşılaşılan diğer problemler 4,49 ortalama değer ile zaman aşımı, 4,05 ortalama değer ile yüksek maliyet, 4,06 ortalama değer ile değişime direnç, 4,57 ortalama değer ile yetersiz danışmanlık desteği, 4,28 ortalama değer ile düşük üst yönetimin katılımı ve desteği, 4,65 ortalama değer ile yetersiz eğitim, 4,54 ortalama değer ile proje liderinin eksikliği, stratejik düşünme ve planlama eksikliği, 4,00 ortalama değer ile diğer problemler takip etmektedir. Tablodaki standart sapma değerlerine ilişkin sonuçlar genel olarak ortalama etrafında dağıldığını göstermektedir.

Tablo. 4: KKP Başarısı ile ilgili Tek yönlü varyans (ANOVA) sonuçları tablosu.

KKP BAŞARISI		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
KKP Sistem Seçiminde dikkat edilmesi gereken kriterler	Gruplar arası	3,043	18	,169	,796	,700
	Grup içi	20,384	96	,212		
	Toplam	23,427	114			
KKP Sistemi Tercih Etme Nedenleri	Gruplar arası	9,319	18	,518	1,703	,050*
	Grup içi	30,104	99	,304		
	Toplam	39,424	117			
KKP Sistem Kurulumu Esnasında Karşılaşılan Problemler	Gruplar arası	3,073	18	,171	,958	,513
	Grup içi	17,631	99	,178		
	Toplam	20,703	117			

* $p < .05$

KKP başarısı ile belirlenen faktörler arasındaki anlamlı farkın tespiti için yapılan Anova analizi sonucunda aşağıdaki sonuçlar bulunmuştur.

KKP başarısı ile KKP sistem seçiminde dikkat edilmesi gereken kriterler arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır ($p = .796$). Firmaların KKP sistemine ilişkin farklı kriterlere sahip olsalar bile KKP'den bekledikleri veya elde ettikleri başarıları arasında farklılıklar oluşmamaktadır.

KKP başarısı ile KKP sistem kurulumu esnasında karşılaşılan problemler arasında anlamlı fark bulunmamıştır ($p= .513$). Firmaların KKP sisteminde karşılaştıkları problemler farklı olsa bile KKP sisteminden bekledikleri veya elde ettikleri başarıları arasında benzerlik görülmektedir.

KKP başarısı ile KKP sistemi tercih etme nedenleri arasında anlamlı fark bulunmuştur ($p=.05$). Firmalar farklı nedenlerle KKP sistemini tercih ederken KKP sisteminin başarısına ilişkin farklı algılara da sahip oldukları görülmektedir. Dolayısıyla özellikle işletme süreçlerinin yenilenmesi, hızlı ve doğru karar verilmesi ve hızlı bilgi paylaşımının sağlanabilmesi için tercih nedenlerinin firmalar tarafından yüksek oranda öneme sahip oldukları da düşünüldüğünde farkın nedeni tahmin edilebilmektedir. Bu durum verimlilik ve müşteri memnuniyetine odaklanmış firmalar ile değişim yönetimi hedefleyen firmalar arasındaki algı farkından kaynaklanan bir sonuç olarak görülebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada yöneticilere uygulama öncesi ile uygulama safhalarında KKP sistemi tercih etme nedenleri, KKP sistem kurulumu esnasında karşılaşılan problemler ve KKP sistem seçiminde dikkat edilen kriterler ile ilgili ifadeler yöneltildi. Bu ifadeler ile ilgili çıkan sonuç KKP uygulamalarına yönelik bakış açısını ortaya çıkarmaktadır.

Sistem seçiminde dikkat edilecek hususlarda en önemli nedenin öncelikle işlevsellik ve daha sonra da düşük maliyet olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, KKP sistemi ile işlevselliğin tam olması arasında, karşılıklı uyumun önemli bir seçim kriteri olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda düşük maliyet ve fonksiyonel uygunluk kriterleri de sistem seçiminde önemli bir etken olduğunu da göstermektedir. Daha önce yapılmış çalışmalarda sistem esnekliğinin önemli bir tercih nedeni olduğu (Ahn ve Choi, 2008; Ünal ve Güner, 2008; perçin, 2008; Wei ve Wang, 2005:52) ve beklenenin aksine bu çalışmada sistem esnekliği seçeneğinin en az önem sırasında olması oldukça dikkat çekicidir. Bunun nedeni de firmaların esneklikten ziyade işlevsellik ve düşük maliyet kriterlerine odaklanmaları olabilir.

Çalışmaya katılan işletmelerin KKP sistemini tercih etme nedenlerine ilişkin ifadelerine göre işletme süreçlerinin yeniden yapılandırılması en önemli neden olarak görülmektedir. İşletmeler için KKP sistemini tercih etme nedenlerine ilişkin en az öneme sahip olan kriter ise müşteriye hızlı cevap verme kabiliyeti sağlaması olarak görülmektedir. Firma başarısının ölçülmesinde kullanılan ve finansal olmayan firma performansı ölçütleri arasında yeterli kadar önemli görülen müşteriye hızlı cevap ve müşteri memnuniyeti gibi nedenlerin bu araştırmada düşük önem sırasında olması dikkat çekicidir. Araştırmaya katılan firmaların müşterilere yeterli kadar odaklanmadığı görülmektedir. Sonuç olarak da KKP sistemlerini tercih etme nedenleri işletmeden işletmeye farklılık göstermesine rağmen bu kriterlerin tamamına dikkat edilmesi gerektiğinin KKP başarısına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Bu çalışmadan elde edilen bir diğer sonuç da KKP kurulumu esnasında karşılaşılan problemler içerisinde en önemli sorunun yanlış yazılım seçimi olduğu görülmüştür. Araştır-

maya katılan işletmelerin beklenti ve ihtiyaçlarını karşılamayan yanlış bir yazılımın seçimi KKP uygulamalarının başarılı olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Yanlış yazılım seçimi KKP başarısına etki eden önemli bir faktör olması (Aloini ve diğ., 2007) nedeni ile işletme ihtiyaç ve beklentilerine uygun bir yazılım seçimi KKP başarısına katkı sağlayacaktır. Aslında yanlış yazılım seçimi işletmelere ciddi zaman ve maliyet kaybına neden olmaktadır. Bu kapsamda katılımcılar için yanlış yazılımın seçimi en önemli problem olarak görülmektedir. Katılımcılar için KKP kurulumu esnasında karşılaştıkları problemlerin dağılımlarına göre stratejik düşünme ve planlama eksikliği ise en az öneme sahip problem olarak görülmektedir. Sonuç olarak, KKP kurulumu esnasında işletmelerin karşılaştıkları problemlerin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Bu durum KKP başarısına olumlu katkı sağladığı düşünülmektedir.

Çalışma verilerine uygulanan Anova analizi sonucunda; KKP sistem seçiminde dikkat edilen kriterler ve KKP sistem kurulumu esnasında karşılaşılan problemlere ilişkin firma algıları ile KKP başarısına ilişkin algıları arasında anlamlı farklılıklar bulunmamıştır. Firmaların KKP sistemi seçimine ilişkin kriterleri farklı olsa bile KKP sistemi başarısına ilişkin algıları arasında farklılık oluşmamıştır. Buna karşılık firmaların KKP sistemi tercih etme nedenlerine ilişkin algıları ile KKP başarısına ilişkin algıları arasında anlamlı fark görülmüştür. Yani firmaların KKP sistemini tercih etme nedenleri değiştiğinde KKP başarısına ilişkin algılarında da değişiklik oluşmaktadır. Bu durumun KKP yazılım firmaları tarafından dikkate alınması önerilmektedir. Ayrıca firmaların özellikle, işletme süreçlerinin yeniden yapılandırılması ve daha hızlı ve daha doğru karar vermek için KKP yazılımlarını tercih ettiklerinden yazılım firmalarının mevcut yazılımlarını bu durumu dikkate alarak revize etmeleri ve daha fazla sistem esnekliği sağlayarak firmaların beklentilerini daha fazla karşılayabilir kanısındayız. Dolayısıyla sistemi uygulayan firmaların daha fazla beklentisi karşılanmış olacaktır.

Bu çalışmadan elde edilen genel sonuç: KKP uygulamalarından yüksek başarı elde edilmesi için, hızlı ve doğru karar vermeyi sağlayacak, bilgi paylaşımını hızlandırıp kolaylaştıracak ve işletme süreçlerini yeniden yapılandırmasına katkıda bulunacak yazılımların oluşturulması, bu yazılımların işlevsel ve düşük maliyetli olması ve firmaların doğru yazılım seçimi yapmalarına olanak sağlayacak yapıda olması gerekmektedir.

Çalışma KKP'nin mevcut durumunu ortaya koyarak gelişimine yönelik bu alanda gelecek çalışmalara ışık tutmak amacını gütmektedir. Aynı zamanda çalışma KKP sistemlerinin tasarımı ve başarılı bir şekilde uygulanmasına önemli katkılar sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AHN, B., ve CHOİ S., (2008), "ERP System Selection Using A Simulation-Based AHP Approach: A Case Of Korean Homeshopping Company", *Journal Of The Operational Research Society* ,59, 322-330.
- AKKERMANS, H., ve HELDEN, K. V. (2002). "Vicious And Virtuous Cycles in ERP Implementation: A Casestudy of Interrelations Between Critical Success Factors", *European Journal of Information Systems*, Vol.11, 35-46.
- AI-MUDIMIGH, S. A. (2007). "The Role And Impact of Business Process Management In Enterprise Systems Implementation", *Business Process Management Journal*, Vol.13 No.6, 866-874.
- ALOINI, D., DULMIN, R., ve MININNO, V. (2007), "Risk management in ERP Project Introduction: Reivew Of The Literatüre", *Information&Management*, Vol.44, pp. 547-567.
- BAGCHI, S., KANUNGA S., ve DOSGUPT S. (2003). "Modeling Use of Enterprise Resource Planning Systems: A path analitic study", *European Journal Information Systems*, Vol:12, No.2, 142-158.
- BRADFORD, M., ve FLORIN, J. (2003). "Examining The Role Of Innovation Diffusion Factors On The Implementation Success Of Enterprise Resource Planning Systems International", *Journal Of Accounting Information Systems*, Vol.4, 205-225
- Can UNAL,C., ve GUNER, M.G. (2009), Selection Of ERP Suppliers Using AHP Tools İn The Clothing Industry, *International Journal Of Clothing Science And Technolog*, Vol. 21 No. 4, 239-251.
- CARSON, A. W. (2005). "Successful Implementation Of Enterprise Resource Planning Software: A Delphi Study", *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Capella University, January.
- DAVENPORT H. T. (1998). 'Putting The Enterprise Into The Enterprise Systems', *Arward Business Review*, Vol.76, No.121
- DEZDAR, S., ve SULAIMAN, A. (2009). "Successful Enterprise Resource Planning Implementation: Taxonomy Of Criticai Factors", *Industrial Management & Data Systems*, Vol. 109, No. 8, 1037-1052.
- DOOM, C., MILIS, K., POELMANS, S., ve BLOEMEN, E. (2010). "Critical Success Factors For ERP Implementations in Belgian Smes", *Journal of Enterprise Information Management*, Vol.23, No.3, 378-406.
- EHIE, C. I., ve MADSEN, M. (2005). "Identifying Critical Issues in Enterprise Resource Planning (ERP) Implementation", *Computers in Industry*, Vol.56, No.6, 545-557.
- ERKAN, T. E. (2008), *ERP Kurumsal Kaynak Planlaması*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Birinci Baskı, Ankara.
- FINNEY, S., ve CORBETT M. (2007). "ERP Implementation: A Compilation And Analysis Of Critical Success Factors", *Business Process Management Journal*, Vol.13, No.3, 329-347.
- GRABOT, B., ve GENOULAZ, V. B. (2005). "Special Issue On Enterprise Resource Planning (Erp) Systems", *Computers in Industry*, Vol.56, No.507, 507-509.
- HONG, K. K., ve KİM, G. Y. (2002). "The Critical Succes Factors For ERP Implementation: An Organizational Fit Perspective", *Information& Management*, Vol.40, 25-40.
- KINGS F. S., ve BURGESS F.T. (2006). "Beyond Critical Success Factors: A Dynamic Model of Enterprise System Innovation", *International Journal of Information Management*, Vol, 26, 59-69.

LIU, A. Z., ve SEDDON B. P. (2009). "Understanding How Project Critical Success Factors Affect Organizational Benefits From Enterprise Systems", *Business Process Management Journal*, Vol. 15 No.5, pp.716-743.

NAH, F. F.H., JANET L. S. Lau ve KUANG, J. (2001). "Critical Factors For Successful Implementation of Enterprise Systems" *Business Process Management Journal*, Vol.7, No.3, 285-296.

NGAI, W.T. E., LAW, C. H. C. ve WAT, K.T, F. (2008). "Examining The Critical Success Factors in The Adoption Of Enterprise Resource Planning", *Computers in Industry*, Vol. 59, 548-564.

PERÇİN, S.(2008), Using The ANP Approach İn Selecting And Benchmarking ERP Systems, *Benchmarking: An International Journal* Vol. 15 No. 5, 630-649.

PLANT, R., ve WILLCOCKS, L. (2007). "Critical Success Factors in International ERP Implementations: A Case Research Approach", *The Journal of Computer Information Systems*, Vol. 47, No.3, 60-70.

SOJA, P., (2006). "Implementations: Lessons From Practice", *Journal of Enterprise Information Management*, Vol.19 No.6, 646-661.

ULRICH, R. (2007). "Critical Success Factors For Implementing Enterprise Portals: A Comparison With Erp Implementations", *Business Process Management Journal*, Vol.13 No.4, 538-552.

WOO, H. S. (2007). "Critical Success Factors For Implementing ERP: The Case of A Chinese Electronics Manufacturer", *Journal of Manufacturing Technology Management*, Vol.18, No.4, 431-442.

WEİ, C.C., Chen-Fu CHIEN,C.F ve WANG,M.J.J. (2005), An AHP-Based Approach To ERP System Selection , *Int. J. Production Economics* 96, 47-62.

WU, L. C., ONG, C. S., ve HSU, Y. W. (2008). "Active ERP Implementation Management: A Real Options Perspective", *The Journal of Systems and Software*, Vol.81, 1039-1050.

ZABJEK, D., KOVACIC A., ve STEMBERGER, I. M. (2009). "The Influence Of Business Process Management And Some Other Csfs On Successful ERP Implementation", *Business Process Management Journal*, Vol.15 No.4, 588-608.

G20 ÜLKELERİ İÇİN GELİR YAKINSAMA ANALİZİNİN PANEL BİRİM KÖK TESTLERİ İLE İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF THE INCOME CONVERGENCE FOR THE G20 COUNTRIES BY PANEL UNIT ROOT TESTS

Arş. Gör. Muhammed TIRAŞOĞLU

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü
muhammed.tirasoglu@istanbul.edu.tr

Özet

Solow tarafından 1956'da ortaya konan Neoklasik Büyüme Teorisinin temel çıkarımı olan yakınsama hipotezi, makro iktisat yazınında 1980'lerden itibaren en fazla ilgiyi gören konulardan bir tanesi haline gelmiştir. Bu çalışmada G20 ülkeleri için 1969-2011 dönemi ait kişi başına reel gelir kullanılarak yakınsama hipotezi panel birim kök testleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre incelenen dönem için G20 ülkelerinin reel kişi başına gelirlerinin G20 ülkelerinin ortalama kişi başına gelir düzeyine yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca, G20 ülkelerinin reel kişi başına gelirlerinin Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama kişi başına gelir düzeyine ve Amerika'nın kişi başına gelir düzeyine yakınsayıp yakınsamadığı incelenmiş ve elde edilen sonuçlara göre bu iki gelir düzeyine de yakınsamadığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Yakınsama, Gelir Yakınsaması, G20 ülkeleri, Panel Birim Kök.

Abstract

The convergence hypothesis, an extraction of the basic neoclassical growth theory put forward by Solow in 1956, has become one of the subjects which are of most interest macroeconomic literature since the 1980s. In this study, the convergence hypothesis are examined by panel unit root tests using per capita real income for the so called period 1969-2011 for G20 countries. According to the results, the real per capita income for the so called period under review is found not to be in convergence with the average per capita income level of the G20 countries. In addition, real per capita income level of average per capita income countries in the G20 countries was compared to that of European Union and the United States and it is concluded that it is not in convergence with either of these.

Key Words; Convergence, Income Convergence, G20 Countries, Panel Unit Root.

1. GİRİŞ

Dünyanın çeşitli yerlerinde hayat standardında muazzam farklılıklar bulunmaktadır. Birleşik Devletler, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin ortalama reel gelirleri, Bangladeş ve Kenya gibi ülkelerdeki ortalama gelirden yaklaşık 20 kat daha fazla olduğu görülmektedir. Dünya çapında büyüme gibi ülkeler arası gelir farklılıkları da değişmektedir. Herhangi bir ülkedeki büyüme dünya çapındaki ortalama büyümeden önemli ölçüde farklılık göstermektedir. Yani ülkelerin nisbi gelirlerinde büyük farklılıklar bulunmaktadır (Romer, 2006: 6).

Bir ekonomide belirli bir dönemde mal veya hizmet üretim kapasitesinde ortaya çıkan artış iktisadi büyüme olarak tanımlanmaktadır. Bütün ekonomilerin sahip oldukları kaynaklar ölçüsünde elde edebilecekleri bir büyüme düzeyi vardır. Ekonomide yer alan emek, sermaye ve toprak gibi üretim faktörlerinin bütünüyle üretim sürecine kanalize edilmesiyle elde edilecek üretim seviyesi potansiyel büyüme oranını vermektedir. Bir ülkenin reel GSYİH oranı, ekonominin büyüme hızının ne olduğu konusunda fikir vermektedir. Hayat standardı açısından kişi başına düşen reel GSYİH önemli bir göstergedir. Kişi başına düşen reel GSYİH, reel GSYİH'nın ülke nüfusuna bölünmesi ile elde edilmektedir. Ülkedeki hayat standardının artması için kişi başına düşen reel GSYİH büyüme oranının artması gerekmektedir (Orhan, Erdoğan, 2010: 311-312).

Büyüme modellerine önemli bir istisnai durum olarak verimlilik artışının yavaşlaması gösterilebilir. 1970'lerin başlarından 1990'ların ortalarına kadar Birleşik Devletlerde ve diğer endüstrileşmiş ülkelerde, üretimdeki kişi başına ortalama yıllık artış daha önceki seviyelerden daha düşüktür (Romer, 2006: 5).

Yapılan çalışmanın ilk bölümünde yakınsama analizi hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümünde son dönemde gelişen panel veri analizi tekniklerinden Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi, Harris ve Tzavalis (1999) panel birim kök testi, Hadri (2000) panel birim kök testi, Im, Peseran ve Shin (2003) panel birim kök testi ve Peseran (2007) panel birim kök testlerinin yapıları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin G20 ülkeleri ortalama kişi başına gelir düzeyine, Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama kişi başına gelir düzeyine ve Amerika'nın kişi başına gelir düzeyine yakınsayıp yakınsamadığı belirtilen birim kök testleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar yakınsama analizi çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. YAKINSAMA HİPOTEZİ

Solow (1956) tarafından ekonomi literatürene kazandırılan Neoklasik Büyüme Kuramının temel çıkarımlarından birisi de yakınsama hipotezidir. Ekonomilerin uzun dönemdeki büyümesini teknoloji gibi tamamen model dışında belirlenen dışsal bir faktöre indirgeyen Neo-Klasik Büyüme Kuramının, görece olarak yoksul ekonomilerin (ülkeler ya da bölgeler), daha zengin olanlara göre daha yüksek bir büyüme oranına ulaşarak uzun dönemde her iki ekonominin kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yakınsayacağını öngörmektedir.

Bu durum nispi olarak zengin ekonomiler ile yoksul ekonomiler arasındaki farkın azalarak birbirine yakınlaşacağını ifade etmektedir. Bu öngörü “yakınsama hipotezi” olarak adlandırılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeleri yakalamaları ise “yakalama süreci” olarak adlandırılmaktadır. Yakınsama hipotezine göre, büyüme hızlarının dışsal teknolojik gelişmelere bağlanmasının sonucu olarak uzun dönemde, ekonomilerin kişi başına sermaye ve gelir seviyeleri birbirine yakınlaşacaktır (Arısoy, Yamak, 2009: 1).

Yapılan çalışmalarda yakınsama hipotezinin üç ana kaynağı olduğu ileri sürülmektedir. Bu kaynaklar; teknolojik yayılım, Neoklasik büyüme modeli ve küreselleşmenin rolüdür (Rassekh, 1998: 86).

Literatürde yakınsama hipotezinin gelişmesine katkıda bulunan birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmaların başlıcaları; Romer (1986), De Long (1998) King ve Rebelo (1989), Domrick ve Nguyen (1989), Barro (1991), Mankiw, Romer ve Weil (1992), Barro ve Sala-i Martin (1992), Bernard ve Durlauf (1996), Evans ve Karras (1996), Rassekh (1998), Murthy ve Ukpalo (1999), Nahar ve Inder (2002), Islam (2003) ile Jan ve Chaudhary (2011) olarak gösterilebilir.

Yakınsama hipotezi, aynı durağan durum ile karşı karşıya olan ülkelere fakir olanların zengin olanlardan daha hızlı büyüyeceklerini içermektedir (Ünsal, 2007; 605). Yakınsama konusunda yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere farklı yakınsama türleri mevcuttur. Rassekh (1998)’e göre yakınsama türleri; mikro yakınsama ve marko yakınsama, β yakınsaması ve σ yakınsaması olarak sınıflandırılmaktadır. Diğer bir ayrıma göre daha geniş sınıflandırma Islam (2003) tarafından yapılmaktadır. Islam (2003)’e göre yakınsama türleri: ekonomi içi yakınsamaya karşı ekonomiler arası yakınsama, büyüme oranına göre yakınsamaya karşı gelir düzeyine göre yakınsama, β yakınsamaya karşı σ yakınsama, koşullu yakınsamaya karşı koşulsuz (mutlak) yakınsama, global yakınsamaya karşı lokal ya da klüp yakınsaması, gelir yakınsamasına karşı toplam faktör verimliliği yakınsaması ve deterministik yakınsamaya karşı stokastik yakınsama olarak sınıflandırılmaktadır.

Yakınsama üzerine yapılan çalışmalarda, yakınsama kavramı genellikle β (Beta) yakınsama ve σ (Sigma) yakınsama olarak iki şekilde ele alınmaktadır. Neoklasik Teori’nin yakınsama anlayışına göre, yoksul ülkeler zengin ülkelere göre daha hızlı büyüme eğiliminde ise, yani yoksul ülke zengin ülkeyi kişi başına gelir ve üretim düzeyinde yakalama eğiliminde ise yakınsama vardır ve bu yakınsama β yakınsaması olarak adlandırılmaktadır. Bu konuda çalışan Sala-i Martin (1996)’e göre kişi başına gelirin büyüme oranı ile başlangıçtaki gelir düzeyi arasında negatif ilişkinin varlığı durumunda β yakınsamasından söz edilmektedir. β yakınsaması kendi içinde, koşulsuz (mutlak) β yakınsaması ve koşullu β yakınsaması olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Koşulsuz β yakınsamasının saptanabilmesi için aşağıdaki regresyon denklemi tahmin edilmektedir;

$$\frac{1}{T} \log \left(\frac{Y_{i,t+T}}{Y_{i,t}} \right) = \alpha + \beta \log(Y_{i,t}) + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Denklem 1’de yer alan $Y_{i,t}$: bir grup ülke ya da bölgeye ilişkin kişi başına GSYİH’yı, $Y_{i,t,t+T} = \log(Y_{i,t+T} / Y_{i,t}) / T$: t ile $t + T$ zamanları arasında GSYİH’nın yıllık büyüme oranını ve $Y_{i,t}$: t zamanda i. ekonomi için kişi başına GSYİH’yı göstermekte ve $\beta > 0$ ise, ilgili serinin mutlak β yakınsaması gösterdiği belirtilmektedir (Sala-i Martin, 1996: 1020).

Karşılaştırılan ekonomiler arasında reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla düzeylerinin aynı olmaya başladığı gözleniyorsa, nispi yoksul ekonomilerin daha hızlı büyüdüğü söylenebilecektir (Ateş, 1996: 1). Bu durumda bir diğer yakınsama türü olan σ (sigma) yakınsaması kavramı ön plana çıkmaktadır. Eğer bir ekonomi grubunun kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasıla düzeyleri zaman içerisinde azalma eğiliminde ise, bu ekonomiler yakınsamakta ve bu yakınsama da σ (sigma) yakınsaması olarak adlandırılmaktadır.

$$\sigma_{t+T} < \sigma_t \quad (2)$$

Denklemde σ_t ile t zamanda $\log(Y_{i,t})$ ’nin standart sapması ifade edilmektedir (Sala-i Martin, 1996: 1020).

Yakınsama analizinde kullanılan β yakınsaması daha çok makroekonomistler tarafından kullanılırken, σ yakınsaması daha çok bölgesel analizlerde ve iktisadi coğrafya literatüründe kullanılmaktadır (Rey, Montouri, 1998: 144).

Mutlak yakınsama hipotezini 1960-1990 dönemleri için inceleyen ampirik çalışmalar, fakir ülkelerle zengin ülkeler arasındaki farkın zaman içinde giderek kapanmadığını farklı yöntemlerle test etmişlerdir (Ünsal, 2007; 606).

Zaman serisi analizinde yakınsamanın sınanmasında: her bir ülke için, kişi başına gelirin tüm ülkelerin ortalamasına oranının doğal logaritması kullanılmaktadır ve şu şekilde tanımlanmaktadır:

$$RI_{i,t} = \ln \left(\frac{Y_{i,t}}{\frac{1}{n} \sum_{j=1}^n Y_{j,t}} \right) \quad i = 1, \dots, n \quad (3)$$

Denklemde $Y_{i,t}$ ile her bir ülke için kişi başına düşen gelir ve n ile analize dahil edilen ülke sayısı gösterilmektedir (Darne, Diebolt, 2005: 187).

Araştırmacıların, yakınsama hipotezinin araştırılmasında ekonometrik zaman serisi yöntemlerini kullanması ile deterministik ve stokastik yakınsama kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Stokastik yakınsamanın testi için, kişi başına gelirin grup ortalamasına oranının logaritmasına birim kök testlerinin uygulanması gerekmektedir. (Dawson, Sen, 2007: 200). Yapılan birim kök testi sonucunda, birim kök temel hipotezinin reddedilememesi ıraksama durumunu, reddedilmesi ise yakınsama durumunu ifade etmektedir. Li ve Papell (1999) yakınsamanın daha güçlü bir kavramı olan deterministik yakınsamayı önermişler

ve nispi gelirin logaritmasının düzey durağan olması halinde deterministik yakınsamanın söz konusu olacağını belirtmişlerdir.

Yakınsama hipotezinin sınanmasında panel regresyon ve panel birim kök testleri de kullanılmaktadır. Panel birim kök testleri asimtotik dağılımlara sahiptirler ve klasik birim kök testleri ile karşılaştırıldığında testin gücü artmaktadır (Saraçoğlu, Doğan, 2005: 3).

Çalışmada G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin G20 ülkeleri ortalama kişi başına gelir düzeyine, Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama kişi başına gelir düzeyine ve Amerika'nın kişi başına gelir düzeyine yakınsayıp yakınsamadığı birinci ve ikinci kuşak panel birim kök testleri ile incelenecektir. Belirtilen panel birim kök testleri ekonometrik metodoloji kısmında incelenmiştir.

3. EKONOMETRİK METHODOLOJİ

Yapılan ekonometrik araştırmalarda panel veri kullanımı son yıllarda artış göstermiştir. Ekonometrik analizlerde panel veri kullanımı yatay kesit ve zaman serisi verileri kullanmanın avantajlarına ilave olarak bir çok avantaj sağlamaktadır. Panel veri uygulamalarında zaman serisi ve yatay kesit veri gözlemlerinin eş zamanlı olarak yer alması sebebiyle, daha fazla veri ile çalışma imkanı vermektedir. Bu durumda, gözlem sayısı ve dolayısıyla serbestlik derecesi artmaktadır. Böylece, açıklayıcı değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantının derecesi azalmakta ve ekonometrik tahminlerin etkinliği ve güvenilirliği artmaktadır. Bunun yanı sıra panel veri kullanımı, sadece yatay kesit veri ya da zaman serisi verileri ile çözülemeyecek iktisadi sorunların analiz edilmesine de olanak tanımaktadır (Tatoğlu, 2012a: 9-10).

Literatürde yapılan çalışmalarda birimler arası korelasyon olup olmama durumuna göre panel birim kök testleri, birinci kuşak testler ve ikinci kuşak testler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Başlıca birinci kuşak testler; Harris ve Tzavalis (1999), Maddala ve Wu (1999), Breitung (2000), Hadri (2000), Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testleridir. İkinci kuşak panel birim kök testlerinin başlıcaları; Philips ve Sul (2003), Moon ve Perron (2004), Pesaran (2007) ve Bai ve Ng (2004)'dür.

G20 ülkelerinin kişi başına reel gelir yakınsamasının inceleneceği bu çalışmada yukarıda belirtilen avantajlardan dolayı panel veri analizi yapılacaktır. Bu amaçla çalışmada kullanılacak Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi, Harris ve Tzavalis (1999) panel birim kök testi, Hadri (2000) panel birim kök testi, Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testi ve Pesaran (2007) panel birim kök testleri sırasıyla aşağıda ayrıntılı şekilde incelenecektir.

Levin, Lin ve Chu (2002) Panel Birim Kök Testi

Birinci kuşak panel birim kök testleri ρ 'nun birimden birime değişmeme ve değişme durumuna göre birinci grup testler ve ikinci grup testler olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

Birinci grupta yer alan Levin, Lin ve Chu (2002) testi bireysel sabitler ve zaman trendlerini göz önüne almaktadır. Bu testte birimler arası hata varyansı ve daha yüksek sıradan seri korelasyonun serbest değişmesine izin verilmiştir.

Levin, Lin Chu (2002) geliştirdikleri bu testi üç farklı model üzerine kurmuşlardır;

$$\text{Model 1: } \Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + u_{it} \quad (4)$$

$$\text{Model 2: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \delta y_{it-1} + u_{it} \quad (5)$$

$$\text{Model 3: } \Delta y_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_{1i}t + \delta y_{it-1} + u_{it} \quad (6)$$

Bu üç model sırasıyla sabitsiz, sabitli ve sabitli trendli modeli ifade etmektedir. Burada u_{it} ile gösterilen hata süreci, durağan çevrilebilir ARMA sürecini takip etmekte ve birimler boyunca korelasyonludur.

$$u_{it} = \sum_{j=1}^{\infty} \theta_{ij} u_{it-j} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad \text{ve} \quad t = 1, \dots, T \quad (7)$$

Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testinde ana hipotez, model 2 dikkate alınarak genelleştirilirse;

$$\Delta y_{it} = \delta y_{it-1} + \sum_{L=1}^{P_L} \theta_{iL} \Delta y_{it-L} + \alpha_{mi} d_{mt} + \varepsilon_{it}, \quad m = 1, 2, 3. \quad (8)$$

Denklem 8'de d_m ile deterministik değişkenlerin vektörü belirtilirken, α_m ile bunların parametreleri gösterilmektedir (Levin, Lin ve Chu, 2002: 4-6). Denklemde L optimal gecikme uzunluğudur ve herhangi bir bilgi kriteri kullanılarak belirlenmektedir.

$H_0 : \delta_i = \delta = 1$ (Seride genel bir birim kök vardır)

$H_1 : \delta_i = \delta < 1$ (Seride genel bir birim kök yoktur)

Bu testte hipotezler yukarıda belirtildiği gibidir (Tatoğlu, 2012b: 200).

Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testinde yatay kesit veride uzun dönem standart sapmanın kısa dönem standard sapmasına oranlanması ile standard sapma hesaplanmaktadır. Hesaplanan standard sapmalar düzeltilmiş t istatistiklerinin hesaplanmasında kullanılmaktadır. Düzeltilmiş t istatistiğine ait formülasyon denklem 9'da ifade edilmektedir.

$$t_{\delta}^* = \frac{t_{\delta} - N\hat{T}\hat{S}_N \hat{\sigma}_{\varepsilon}^{-2} STD(\hat{\delta}) \mu_{m\tilde{T}}^*}{\sigma_{m\tilde{T}}^*} \quad (9)$$

Burada ortalama düzeltme $\mu_{m\tilde{T}}^*$ ve standard sapma $\mu_{m\tilde{T}}^*$ değerleri, çalışmada yer alan ortalama ve standart sapma düzeltilmeleri tablosunda yer almaktadır (Levin, Lin ve Chu, 2002: 7-8). Buradan elde edilen t test istatistikleri ile tablo kritik değerleri karşılaştırılarak H_0 hipotezinin kabulü veya reddine yani incelenen serilerin birim kök içerip içermediğine karar verilmektedir.

Harris ve Tzavalis (1999) Panel Birim Kök Testi

Birinci kuşak birinci grupta yer alan bir diğer test Harris ve Tzavalis (1999) panel birim kök testidir. Bu birim kök testinde birimlerin aynı otoregresif parametreye sahip olduğu varsayılmaktadır ve bir önceki panel birim kök testinde belirtildiği gibi sabitsiz, sabitli ve sabitli trendli 3 farklı modelden bahsedilmektedir.

Harris ve Tzavallis (1999) panel birim kök testinde hipotezler aşağıdaki gibidir;

$$H_0 : \varphi = 1$$

$$H_1 : \hat{\varphi} < 1$$

Bu testte φ denklem 10'da gösterilen formülasyon ile hesaplanmaktadır;

$$\hat{\varphi} - 1 = \left[\sum_{i=1}^N y'_{i,-1} \square_T y_{i,-1} \right]^{-1} \cdot \left[\sum_{i=1}^N y'_{i,-1} \square_T v_i \right] \quad (10)$$

Burada $y'_{i,-1} = (y_{i0}, \dots, y_{iT-1})$ ve $v'_i = (v_{i1}, \dots, y_{iT})$ şeklinde ifade edilmektedir. Denklemden $\square_T$ ile (TxT) 'ye uygun dönüşüm matrisi gösterilmektedir (Harris, Tzavalis, 1999: 203-205). Bu testte " $|\varphi| < 1$ " olduğu durumda tutarsızdır ve bu asimptotik sapma *Nickell sapması* olarak adlandırılmaktadır. Harris ve Tzavalis (1999) grup içi tahmincisi-ki bu asimptotik sapmanın $\varphi = 1$ iken $-3/(T+1)$ 'e eşit olduğunu belirtmişlerdir. Model 2 için standartlaştırılmış birim kök test istatistiği aşağıdaki formülasyon ile hesaplanmaktadır;

$$\hat{t} = C^{-1/2} \sqrt{N} \left(\sum_{i=1}^N \hat{\varphi}_{GDEKK} - 1 + \frac{3}{T+1} \right) \quad (11)$$

Denklemden $\hat{\varphi}_{GDEKK}$ ile, $\hat{\varphi}$ 'nın Gölge Değişkenli En Küçük Kareler Tahmincisi ifade edilmektedir (Tatoğlu, 2012b: 204).

Hadri (2000) Panel Birim Kök Testi

Hadri (2000) panel birim kök testi Lagrange Çarpanı (LM) dayanan ve kalıntı temelli bir testtir. Bu testte her bir i için serilerin deterministik bir trend etrafında durağan olduğu temel hipotezine karşı, alternatif hipotezinde bir birim köke sahip olduğu ifade edilmiştir. Bu farklılık nedeniyle Hadri (2000) testi hipotezleri diğer testlerden ayrılmaktadır. Bu yönüyle zaman serisi bağlamında geliştirilen KPSS durağanlık testinin genişletilmiş şeklidir.

Hadri (2000) panel birim kök testinde sabit etkilerle trendsiz ve sabit etkili trendli olmak üzere iki model ifade edilmektedir;

$$y_{it} = r_{it} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

$$y_{it} = r_{it} + \beta_i t + \varepsilon_{it} \quad (13)$$

Burada r_{it} rassal yürüyüş sürecini göstermek üzere;

$$r_{it} = r_{it-1} + u_{it} \quad (14)$$

şeklinde. Yukarıdaki denklemlerde y_{it} , $t = 1, \dots, T$ ve $i = 1, \dots, N$ ifade edilmek üzere $\mathcal{E}_{it}$ ve u_{it} bağımsızdır.

$$\begin{aligned} y_{it} &= r_{i0} + \sum_{t=1}^t u_{it} + \mathcal{E}_{it} \\ &= r_{i0} + e_{it} \end{aligned} \quad (15)$$

Denklemden dikkat edilmesi gereken, eğer $\sigma_u^2 = 0$ ise $\mathcal{E}_{it} \equiv e_{it}$ 'dir ve durağandır. Aksi durumda $\sigma_u^2 \neq 0$ ise e_{it} durağan değildir yani r_{it} rassal yürüyüş sürecidir.

Hadri (2000) panel birim kök testinde hipotezler için $\lambda = \frac{\sigma_u^2}{\sigma_\varepsilon^2}$ şeklinde hesaplanmaktadır. Bu test için hipotez testleri aşağıdaki gibidir;

$$H_0 : \lambda = 0$$

$$H_1 : \lambda > 0$$

Çalışmada belirtilen Lagrange Çarpanı (LM) test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır;

$$LM = \frac{\frac{1}{N} \sum_i \frac{1}{T^2} \sum_{t=1}^T S_{it}^2}{\hat{\sigma}_\varepsilon^2} \quad (16)$$

Burada S_{it}^2 kalıntıların kısmi toplamını belirtmektedir. Duranlığı gösteren temel hipotez altında Z_m test istatistiği aşağıdaki gibi ifade edilmiştir;

$$Z_\mu = \frac{\sqrt{N}(LM_\mu - \xi_\mu)}{\zeta_\mu} \Rightarrow N(0,1) \quad (17)$$

Denklemden $\zeta_\mu^2 = \text{var}(\int V^2)$ şeklinde ifade edilmektedir (Hadri, 2000: 150-153).

Im, Pesaran ve Shin (2003) Panel Birim Kök Testi

Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testi birinci kuşak birinci grup panel birim kök testlerine alternatif olarak geliştirilen ikinci grup panel birim kök testlerindendir. İkinci grup birim kök testlerinde birinci grubun aksine ortak bir otokorelasyon yerine her bir

birim için kendi otokorelasyon katsayısı kullanılması uygun görülmüştür. Im Pesaran ve Shin (2003) testinde Levin, Lin ve Chu (2002) testinden farklı olarak paneldeki birimler (örneğin ülkeler) arasında hetorejenliğe izin vermektedir (Şimşek, 2008: 231).

Testte y_{it} birinci derece otoregresif süreç için üretilmiş olsun;

$$y_{it} = (1 - \phi_i)\mu_i + \phi_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \quad \text{ve} \quad t = 1, \dots, T \quad (18)$$

$$\Delta y_{it} = \alpha_i + \beta_i y_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \quad (19)$$

Bu test için hipotez testleri aşağıdaki gibi kurulmaktadır;

$$H_0 : \beta_i = 0$$

$$H_1 : \beta_i < 0$$

Im, Pesaran ve Shin (2003) testinde t istatistiği denklem 20'deki gibi kurulmaktadır;

$$\tilde{t} - \bar{bar}_{NT} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \tilde{t}_{iT} \quad (20)$$

Elde edilen standartlaştırılmış $\tilde{t} - \bar{bar}$ istatistiğine karşılık Im, Pesaran ve Shin (2003) testinde W_{ibar} aşağıdaki gibi;

$$W_{ibar} = \frac{\sqrt{N} \left\{ \tilde{t} - \bar{bar}_{NT} - \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N E[t_{iT}(p_i, 0) | \beta_i = 0] \right\}}{\sqrt{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^N Var[t_{iT}(p_i, 0) | \beta_i = 0]}} \Rightarrow N(0, 1) \quad (21)$$

hesaplanmaktadır.

Pesaran (2007) Panel Birim Kök Testi

İkinci kuşak panel birim kök testleri, birinci kuşaklar testlerine göre daha az kısıtlayıcı özelliklere sahiptir. Bu testler birimler arası korelasyonu dikkate almaktadır. Pesaran (2007) birim kök testinde, faktör yüklemelerini tahmin etmek yerine birimler arası korelasyonu yok etmek için basit bir yöntem önermiştir. ADF regresyonun gecikmeli yatay kesit ortalamaları ile genişletilmiş halini kullanmakta ve bu regresyonun birinci farkı birimler arası korelasyonu yok etmektedir. Bu da yatay kesit genelleştirilmiş Dickey Fuller (CADF) olarak adlandırılmaktadır (Tatoğlu, 2012b: 223). Bu regresyon aşağıdaki gibidir;

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i y_{t-1} + d_i \Delta y_t + e_{it} \quad (22)$$

t oranı $t_i(N, T)$ tarafından gösterilmek istenirse;

$$t_i(N, T) = \frac{\Delta y'_i M_w y_{i,-1}}{\hat{\sigma}_i (y'_{i,-1} \bar{M}_w y_{i,-1})^{1/2}} \quad (23)$$

şeklinde ifade edilmektedir (Pesaran, 2007: 269).

Pesaran (2007) panel birim kök testinde hata teriminde ya da faktörde otekorelasyon durumunda regresyon genişletilmektedir. $AR(p)$ hata belirleme için EKK t-oranı' nı veren CADF istatistiği yatay kesit/zaman serileri için genişletilen regresyon;

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + \sum_{j=1}^p d_{ij} \Delta \bar{y}_{t-j} + \sum_{j=1}^p \delta_{ij} \Delta y_{i,t-j} e_{it} \quad (24)$$

ile gösterilmektedir (Pesaran, 2007: 283). Bu birim kök testindeki genişletme derecesi, bir bilgi kriteri ile ya da ardışık testlerle seçilebilmektedir. CADF regresyonu tahmin edildikten sonra CIPS istatistiğini elde etmek için gecikmeli değişkenlerin t istatistiklerinin ortalamaları ($CADF_i$) alınmaktadır.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (CADF_i) \quad (25)$$

Denklemden CIPS istatistiğinin birleşik asimptotik limiti standart değildir ve bu testte kritik değerler çeşitli T ve N değerleri için hesaplanmıştır (Tatoğlu, 2012b: 224).

4. VERİLER ve UYGULAMA

Çalışmanın bu kısmında G20 ülkeleri için gelir yakınsaması analizi yukarıda ifade edilen birinci ve ikinci kuşak panel birim kök testleri yardımıyla incelenecektir. G20 (20'ler grubu), 25 Eylül 1999 tarihinde Washington'da G-7 ülkeleri Maliye Bakanlarının toplantısında kurulmuştur. G20 topluluğu; ABD, Japonya, İtalya, Çin, Almanya, Fransa, Brezilya, Türkiye, Hindistan, Rusya, Suudi Arabistan, Meksika, Güney Kore, Kanada, Endonezya, Avustralya, Arjantin, Güney Afrika, Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği Dönem Başkanı ile Avrupa Merkez Bankası Başkanından oluşmaktadır.

Çalışmada G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin G20 ülkeleri ortalama kişi başına gelir düzeyine, Avrupa Birliği ülkelerinin ortalama kişi başına gelir düzeyine ve Amerika'nın kişi başına gelir düzeyine yakınsayıp yakınsamadığını test etmek amacıyla 1969-2011 dönemi yıllık veriler kullanılmıştır. Analizde kullanılan veriler Amerika Tarım Bakanlığı internet sitesi Ekonomik Araştırmalar Servisi "United States Department of Agriculture Economic Research Service" veri tabanından elde edilmiştir. Kişi başına GSYİH verileri doğal logaritmik yapıda, 2005 temel yıllı ve ABD doları cinsinden analizde kullanılmıştır.

G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin kendi ortalamalarına, Avrupa Birliği ülkelerinin ortalamalarına ve Amerika'nın reel gelirine yakınsayıp yakınsamadığı, beş panel birim kök yardımıyla, üç farklı tabloda gösterilmiştir. Yakınsama analizinde, Levin, Lin ve Chu (2002) panel birim kök testi, Harris ve Tzavalis (1999) panel birim kök testi, Im, Pesaran ve Shin (2003) panel birim kök testi ve Pesaran (2007) panel birim kök testlerinde temel

hipotez panel birim kök varsayımına karşılık alternatif hipotezde panel birim kökün olmadığı sınanmaya çalışılmıştır. Hadri (2000) panel birim kök testinde ise temel ve alternatif hipotezlerin yerleri değiştirilmiştir.

Tablo 1: G20 Ülkeleri Kişi Başına Reel Gelirlerinin Grup Ortalamalarına Yakınsamaları

Panel Birim Kök Testi	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Levin, Lin ve Chu	1.6802	0.9535
Harris ve Tzavalis	1.0016	1.0000
Hadri	106.4713	0.0000
Im, Pesaran ve Shin	2.3076	0.9875
Pesaran	-1.632	0.739

Not: Pesaran panel birim kök testinde verilen istatistiki değer t-bar değeridir. t-bar değeri için kritik değerler %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla -2.110, -2.200, -2.360'dır. Pesaran testinde olasılık değeri Z[t-bar] değerini göstermektedir. Levin, Lin ve Chu testinde ve Im, Pesaran ve Shin testinde AIC bilgi kriteri kullanılmıştır.

G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin G20 ülkelerinin ortalama kişi başına reel gelirlerine yakınsama analizi Tablo 1'de gösterilmiştir. Birinci kuşakta yer alan panel birim kök testlerinin (hem birinci grup hem de ikinci) ve ikinci kuşakta yer alan panel birim kök testleri sonucunda Levin, Lin ve Chu, Harris ve Tzavalis, Im, Pesaran ve Shin ile Pesaran testlerinde birim kökün varlığını ifade eden temel hipotez reddedilememiştir. Hadri panel birim kök testinde ise elde edilen sonuçlara göre durağanlığı gösteren temel hipotez reddedilmiş yani birim kökün varlığı tespit edilmiştir. Yapılan tüm panel birim kök testleri sonucunda G20 ülkelerinin grup ortalamalarına yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2: G20 Ülkeleri Kişi Başına Reel Gelirlerinin Avrupa Birliği Ülkelerine Yakınsamaları

Panel Birim Kök Testi	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Levin, Lin ve Chu	1.9900	0.9767
Harris ve Tzavalis	1.0008	1.0000
Hadri	105.3904	0.0000
Im, Pesaran ve Shin	2.1298	0.9834
Pesaran	-1.529	0.868

Not: Pesaran panel birim kök testinde verilen istatistiki değer t-bar değeridir. t-bar değeri için kritik değerler %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla -2.110, -2.200, -2.360'dır. Pesaran testinde olasılık değeri Z[t-bar] değerini göstermektedir. Levin, Lin ve Chu testinde ve Im, Pesaran ve Shin testinde AIC bilgi kriteri kullanılmıştır.

Tablo 2’de G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin Avrupa Birliği ülkelerinin kişi başına ortalama gelir düzeyine yakınsayıp yakınsamadığı incelenmiştir. Levin, Lin ve Chu, Harris ve Tzavalis, Im, Pesaran ve Shin ile Pesaran panel birim kök testleri sonucunda birim kökün varlığını ifade eden temel hipotez reddedilememiştir. Hadri panel birim kök testinde ise durağanlığı gösteren temel hipotez reddedilmiş yani birim kökün varlığı tespit edilmiştir. Panel birim kök testleri sonucunda G20 ülkelerinin reel gelirlerinin Avrupa Birliği ülkeleri gelir düzeyine yakınsamadığı sonucu elde edilmiştir.

Tablo 3: G20 Ülkeleri Kişi Başına Reel Gelirlerinin Amerika’ya Yakınsamaları

Panel Birim Kök Testi	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Levin, Lin ve Chu	2.0604	0.9803
Harris ve Tzavalis	0.9979	1.0000
Hadri	100.9402	0.0000
Im, Pesaran ve Shin	2.1375	0.9837
Pesaran	-1.126	0.998

Not: Pesaran panel birim kök testinde verilen istatistiki değer t-bar değeridir. t-bar değeri için kritik değerler %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde sırasıyla -2.110, -2.200, -2.360’dır. Pesaran testinde olasılık değeri Z[t-bar] değerini göstermektedir. Levin, Lin ve Chu testinde ve Im, Pesaran ve Shin testinde AIC bilgi kriteri kullanılmıştır.

G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin Amerika’nın kişi başına gelir düzeyine yakınsayıp yakınsamadığı Tablo 3’de gösterilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Levin, Lin ve Chu, Harris ve Tzavalis, Im, Pesaran ve Shin ile Pesaran panel birim kök testleri sonucunda birim kökün varlığını ifade eden temel hipotez reddedilememiştir. Hadri panel birim kök testinde ise durağanlığı gösteren temel hipotez reddedilmiş, birim kökün varlığı tespit edilmiştir. Buna göre panel birim kök testleri sonucunda G20 ülkelerinin reel gelirlerinin Amerika’nın kişi başına reel gelir düzeyine yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda gösterilen üç tabloda G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin yakınsama analizi bazı panel birim kök testleri yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen bilgilere göre G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin hem kendi grup ortalamalarına, hem Avrupa Birliği ülkelerinin kişi başına reel gelirlerine hem de Amerika’nın kişi başına gelir düzeyine yakınsamadığı sonucuna varılmıştır.

5. SONUÇ

İktisadi büyüme literatürünün önemli konularından biri olan yakınsama hipotezi Neoklasik Büyüme Teorisinin temel çıkarımlarından bir tanesidir. Bu hipotezin kaynağında, ekonomilerin uzun dönemdeki büyümesini teknoloji gibi tamamen model dışında belir-

lenen dışsal bir faktöre indirgeyen Neo-Klasik Büyüme Teorisi, nispi olarak yoksul ekonomilerin (ülkeler ya da bölgeler), daha zengin olanlara göre daha yüksek bir büyüme oranına ulaşarak uzun dönemde her iki ekonominin kişi başına gelir düzeylerinin birbirine yakınsayacağını öngörmektedir.

Bu amaçla G20 ülkelerinin kişi başına reel gelirlerinin kendi grup ortalamalarına, Avrupa ülkeleri kişi başına reel gelir düzeyine ve Amerika'nın kişi başına reel gelir düzeyine yakınsaması 1989-2010 dönemi için panel birim kök testleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre hem kendi grup ortalamalarına hem Avrupa Birliği ülkelerinin kişi başına reel gelirine hem de Amerika'nın kişi başına reel gelir düzeyine yakınsamadığı belirlenmiştir.

G20 ülkeleri yapısı gereği reel kişi başına gelirleri arasında ciddi farklar olan ülkelere oluşmaktadır. Bunların başında incelenen dönem açısından düşük gelir seviyesine sahip Çin, Hindistan, Güney Afrika ve Endonezya gelmektedir. 2010 yılı için bakıldığında gelir seviyesi 1000-3000 dolar civarında olan ülkeler ile gelir seviyesi 37000 hatta 42000 olan ülkelere bu grupta yer almaktadır. Özellikle son yıllarda Amerika, Avustralya, Kanada ve Almanya gibi ülkelerin kişi başına reel gelirlerinde hızlı bir artışın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla incelenen dönem için ülkelerin ortalama gelirleri grup ortalamalarına, gelir seviyesi yüksek Avrupa Birliği ve Amerika'nın gelir seviyesine yakınsamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- Arisoy, İbrahim, Yamak, Rahmi (2009), “Türkiye’de Bölgesel Yakınsama Üzerine Ekonometrik Bir Yaklaşım”, **10. Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Ateş, Şanlı (1996), “Ekonomik Büyümeye Yaklaşımlar ve Yakınsama Sorunu”, **Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakülte Dergisi**, Cilt: 6, Sayı:1, s.1-16.
- Bai, Jushan, Ng, Serena (2004), “A Panic Attack on Unit Roots and Cointegration”, **Econometrica**, Vol:72, No:4, pp. 1127-1177.
- Barro, Robert J. (1991), “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, **Quarterly Journal of Economics**, Vol:106, No:2, pp.407-443.
- Barro, Robert J., Sala-i Martin, Xavier (1992), “Convergence”, **Journal of Political Economy**, Vol:100, No:2, pp.223-251.
- Bernard, Andrew B., Durlauf, Steven N. (1996), “Interpreting Test of the Convergence Hypothesis”, **Journal of Econometrics**, Vol: 71, pp. 161-173.
- Breitung, Jörg (2000), “The Local Power of Some Unit Root Tests for Panel Data” **Advances in Econometrics**, Vol:15: Nonstationary Panels, Panel Cointegration, and Dynamics Panels, Ed. B.H. Baltagi, Amsterdam, JAI Press, pp.161-178.
- Darne, Oliver, Biebolt, Claude (2005), “Non-Stationarity Tests in Macroeconomics Time Series”, **New Trends in Macroeconomics**, Ed. Claude Diebolt, Catherine Kyrtsoy, Berlin, Springer Berlin Heidelberg.
- Dawson, John W., Sen, Amit (2007) “New Evidence on the Convergence of International Income From A Group of 29 Countries”, **Empirical Economics**, Vol:33, No:2, pp. 199-230.
- De Long, Bradford J. (1998), “Productivity Growth, Convergence, and Welfare: A Comment”, **The American Economic Review**, Vol:78, No:5, pp.1138-1154.
- Dowrick, S., Nguyen, D. (1989), “OECD Comparative Economic Growth 1950-1985: Catch-Up and Convergence”, **The American Economic Review**, Vol:79, No:5, pp. 1010-1030.
- Evans, Paul, Karras, Georgios (1996) “Do Economies Converge? Evidence from a Panel of U.S. States”, **The Review of Economics and Statistics**, Vol:78, No:3, pp.384-388.
- Hadri, Kaddour (2000), “Testing for Stationarity in Heterogeneous Panel Data”, **Econometrics Journal**, Vol:3, pp.148-161.
- Haris, Richard D.F., Tzavalis, Elias (1999), “Inference for Unit Roots in Dynamic Panels Where the Time Dimension is Fixed”, **Journal of Econometrics**, Vol:91, pp.201-226.
- Im, Kyung So, Pesaran, M. Hashem, Shin, Yongcheol (2003), “Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels”, **Journal of Econometrics**, Vol:115, pp.53-74.
- Islam, Nazrul (2003) “What Have We Learnt From The Convergence Debate?”, **Journal of Economic Surveys**, Vol. 17, No. 3, , pp. 309-362.
- Jan, Sajjad Ahmad, Chaudhary, A.R. (2011), “Testing the Conditional Convergence Hypothesis for Pakistan”, **Pak. J. Commer. Soc. Sci.**, Vol:5, No:1, pp.117-128.
- King, Robert G., Rebelo, SergioT. (1983), “Transitional Dynamics and Economic Growth in the Neoclassical Model”, **The American Economic Review**, Vol:83, No:4, pp.908-931.

- Levin, Andrew, Lin, Chien-Fu, Chu, Chia-Shang James (2002), "Unit Roots Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties", **Journal of Econometrics**, Vol:108, pp.1-24.
- Li, Qing, Papell, David (1999), "Convergence of International Output Time Series Evidence for 16 OECD Countries", **International Review of Economics and Finance**, Vol:8, pp.267-280.
- Maddala, G.S., Wu, S. (1999), "A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and New Simple Test", **Oxford Bulletin of Economics and Statistics**, Vol:61, pp.631-652.
- Mankiw, N. Gregory, Romer, David, Weil, David N. (1992) "A Contribution to the Empirics of Economic Growth" **Quarterly Journal of Economics**, Vol:107, No:2, pp.407-437.
- Moon, Hyungsik Roger, Perron Benoit (2004), "Testing for a Unit Root in Panels with Dynamic Factors" **Journal of Econometrics**, Vol:122, pp.81-126.
- Murthy, N. R. Vasudeva, Ukpolo, Victor (1999), "A Test of Conditional Convergence Hypothesis: Econometric Evidence from African Countries", **Economics Letter**, Vol:65, No:2, pp.249-253.
- Nahar, S., Inder, B. (2002), "Testing Convergence in Economic Growth for OECD Countries", **Applied Economics**, Vol:34, pp.2011-2022.
- Orhan, Osman Z., Erdoğan, Seyfettin (2010), **Genel Ekonomi**, Umuttepe Yayınları, İkinci Baskı, Koçaeli.
- Pesaran, M. Hashem (2007), "A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence", **Journal of Applied Econometrics**, Vol:22, pp.265-312.
- Philips, Peter C.B., Sul, Donggyu (2003), "Dynamic Panel Estimation and Homogeneity Testing under Cross Section Dependence", **The Econometrics Journal**, Vol:6, pp.217-259.
- Rassekh, Farhad (1998) "The Convergence Hypothesis: History, Theory, and Evidence", **Open Economics Review**, Vol: 9, No: 1, pp.85-105.
- Rey, Sergio J., Montouri, Brett D. (1998), "US Regional Income Convergence: A Spatial Econometric Perspective", **Regional Studies**, Vol:33, No:2, pp.143-156.
- Romer, Paul M. (1986), "Increasing Returns and Long-run Growth", **The Journal of Political Economy**, Vol:94, No:5, pp.1002-1037.
- Romer, David (2006), **Advanced Macroeconomics**, McGraw-Hill Irwin, Third Edition, New York-ABD.
- Sala-i-Martin, Xavier X. (1996), "The Classical Approach to Convergence Analysis", **The Economic Journal**, Vol:106, pp.1019-1036.
- Saraçoğlu, Bedriye, Doğan, Nikhet (2005), "Avrupa Birliği Ülkeleri ve Aday Ülkelerin Yakınsama Analizi", **VII. Ulusal Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu**, İstanbul, s.1-9.
- Solow, Robert M. (1956), "A Contribution to the Theory of Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol: 70 No:1, pp. 65-94.
- Şimsek, Nevzat (2008), **Türkiye'nin Endüstri İçi Dış Ticaretinin Analizi**, Beta Basım Yayım, İstanbul.
- Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2012a), **Panel Veri Ekonometrisi - Stata Uygulamalı**, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Tatoğlu, Ferda Yerdelen (2012b), **İleri Panel Veri Analizi- Stata Uygulamalı**, Beta Basım Yayım, İstanbul.

Ünsal, Erdal M. (2007), **Makro İktisat**, İmaj Yayıncılık, Yedinci Baksı, Ankara.

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE DUYGUSAL BECERİLERİN GELİŞTİRİLMESİ

ENHANCING EMOTIONAL SKILLS IN PRESCHOOL YEAR

Yrd.Doç.Dr. Neslihan D SALTALI

Mevlana Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Okulöncesi Eğitimi Anabilim Dalı
ndsaltali@mevlana.edu.tr

Özet

Okul öncesi eğitim kurumlarının önemli görevlerinden birisi de çocuğun duygusal gelişimini desteklemektir. Duygusal gelişimin desteklenmesi çocuğa günlük hayatta insan ilişkileri için önemli olan duygusal becerileri kazandırarak bireyin sosyal bir varlık olarak toplum içerisinde yerini almasını sağlar. Bu anlamda duygusal beceriler sosyal gelişimde önemli bir yere sahiptir. Çünkü birçok sosyal becerinin gelişmesi ve davranış problemlerinin önlenmesi için çocuğun duygusal becerilerinin geliştirilmesi ile mümkündür. Özellikle ilk ve orta çocukluk döneminde görülen davranış problemlerinin temelinde duygusal becerilerin kazanılmasındaki eksiklikler rol oynamaktadır. Okul öncesi dönemden itibaren çocuklara duygusal becerilerin kazandırılması ve duygusal beceri eğitiminin ilerleyen yıllarda da devam ettirilmesi çocuğun öğrenme hayatına ve sosyalleşmesine katkı sağlayacaktır. Bu çalışmanın okul öncesi dönemdeki çocukların duygusal becerilerini destekleme konusunda yapılacak çalışmalar ve günlük yaşam uygulamaları konusunda özellikle öğretmenler ve ailelere temel oluşturacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda makalede okul öncesi dönemdeki çocukların duygusal becerilerinin geliştirilmesi konusunda yapılabilecek uygulamaların üzerinde durularak konu ile ilgili öğretmenlere ve ailelere önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Duygusal beceriler, duygusal gelişim, duygusal beceri eğitimi

Abstract

One of the important tasks of preschool education institutions is to support children's emotional development. Supporting emotional development enables the individual to have place in society as a social being by helping child acquire emotional skills important for everyday life human relationships. In this aspect, emotional skills have important role in social development. Since, development of many social skills and prevention of behavior problems depend on strengthening of the child's emotional development. Insufficient acquisition of emotional skills lays a foundation for behavior problems observed especially during first and middle childhood periods. Helping children acquire emotional skills starting from preschool years and maintaining emotional skill education in following years will make a great contribution to child's learning life and socialization. It is believed that this study will provide a basis for future studies focusing on children's emotional skill development and for families' and teachers' daily life practices. For this reason, in this study, practices for developing preschool children's emotional skills were focused and suggestions were made for teachers and families regarding the issue.

Keywords: Emotional skills, emotional development, emotional skill education

Giriş

Çocukluk yılları gelişim ve öğrenmenin en hızlı olduğu yıllardır ve bu dönemde edinilen deneyimler bireyin gelecek yaşantısının temelini oluşturmaktadır. Bu bakımdan çocuğun gelişim alanlarının desteklenmesi içinde en uygun dönem okul öncesi dönemdir. Bu dönemde gelişim alanlarının uygun eğitim programlarıyla desteklenmemesi çocuklarda yaşamın ilerleyen yıllarında telafisi mümkün olmayan gecikmeler oluşmasına neden olmaktadır (Kartal, 2007; Senemoğlu, 2004).

Sosyal bir varlık olan birey dünyaya geldiği andan itibaren geçirdiği yaşantılar ile değişik duygu durumları içerisinde kendini bulmaktadır. Birey hayata uyum sürecinde duygularını anlama, kontrol altına alma, duygularını uygun şekilde ifade etme, aynı zamanda da başkalarının duygularını tanıyabilmeyi gerektiren birçok durumla karşı karşıya kalmaktadır (Başal, 2004). Bu durumları başarı ile yönetebilmek okul öncesi dönemden itibaren çocuğun duygusal becerilerinin uygun eğitimsel ve ailesel yaşantılarla desteklenerek geliştirilmesi ile mümkündür. Bireyin duygusal becerilerinin yeterince gelişmemiş olması hem kendi psikolojik sağlığı için hem de sosyal ilişkileri anlamında olumsuz etkiler yaratabilecek bir durumdur (Hyson, 2004; Mecklem, 2008).

Okul öncesi dönemin gelişim aşamalarının birçoğu için kritik görevler içermesi, bireyin ilerleyen yıllardaki sosyal-duygusal ve davranışsal gelişimine temel oluşturması göz önünde bulundurulduğunda duygusal becerilerin geliştirilmesi için de okul yıllarının beklenerek geç kalınmaması, okul öncesi dönemden itibaren gerek ev içerisinde aile, gerekse okul ortamında öğretmeni tarafından çocuğa duygusal becerileri geliştirici destekler sağlanması çok önemlidir. Bu bakımdan öğretmenlerin ve ailelerin duygusal becerileri geliştirmek için yapabileceklerinin ortaya koyulması önemli bir konu olarak görülerek bu çalışmada ele alınmıştır.

Okul Öncesi Dönemde Temel Duygusal Beceriler

Duygusal beceriler bireyin duyguları tanıması, kendisinin ve başkalarının duygularını anlaması, ifade etmesi, duygularını düzenlemesi ve ortama uygun hale getirmesi gibi yetenekleri kapsamaktadır (Mayer ve Cobb, 2000). Aşağıda temel duygusal beceriler ayrı ayrı ele alınmıştır.

Duyguları Tanıma Becerisi: Duygusal becerilerin içerisinde yer alan duyguları tanıma becerisi duygusal yüz ifadelerini ve ipuçlarını değerlendirerek karşıdaki bireyin hissettiği duyguyu fark edebilme yeteneğidir (Gallese, 2003). Duygular çoğunlukla yüz ifadelerine yansıyan süreçlerdir. Duygusal mesajların iletilmesinde yüz ifadeleri önemli bir rol oynamaktadır. İnsanların duygularını yüz ifadeleriyle iletme konusunda biyolojik olarak hazır bir yapıya sahip oldukları ileri sürülmektedir (Çelik, Tuğrul ve Yalçın, 2002). Başkalarının duygu dışavurumlarını doğru olarak tanıyabilme yetisi sözel olmayan iletişim sisteminin önemli bir bileşenidir; ortama uyum sağlamak ve ortamı düzenlemek için gerekli bir yetidir. Kişilerarası ilişkilerde doyurucu ve başarılı bağlar kurmak, duygu dışavurumu ile ilgili

ipuçlarının doğru yorumlanmasıyla ilgilidir (Erol, Ünal, Gülpek ve Mete, 2009). Örneğin duygusal bir konuşma sırasında gözlerin dolması, kızgınlık durumunda kaşların çatılması karşıya üzüntü ve kızgınlık duygusunun yaşandığı ile ilgili mesaj veren ipuçlarıdır. Bireyin bu duygusal ipuçlarını tanıma konusundaki yetersizlikleri sosyal ilişkileri olumsuz etkileyebilecek durumlar yaratır.

Duyguları Anlama Becerisi: Duyguları anlama becerisi bireyin duyguların altında yatan nedenleri görmesi, birkaç duyguyu aynı anda yaşayabileceğini ve bir duygunun nasıl ilerleyeceğini fark etmesidir. Duyguları anlama aynı zamanda bireyin duyguları arasındaki geçişleri ve değişimleri anlayabilmesi yeteneğidir (Mayer, Salovey ve Caruso, 2004). Çocuğun sosyal ilişki içerisinde bulunduğu arkadaşlarının duygularını anlayabilmesi, bu ilişkinin devamı açısından çok önemlidir (Greenberg, 1997). Çünkü arkadaş ilişkilerinde karşıdaki bireyin hissettiği duyguyu anlamamak, yanlış anlamak ya da bir davranışın karşıdaki kişide hangi duyguyu uyandıracakını tahmin edememek o kişiye verilecek tepkiyi büyük ölçüde belirleyeceğinden ilişkinin sağlıklı bir biçimde sürdürülmesi açısından çok önemlidir. Örneğin; çocuk üzgün olan bir arkadaşının yaşadığı duyguyu yanlış anlayıp onun konuşmamasına kızgınlıkla tepki verirse bu aralarındaki ilişkiyi olumsuz etkiler (Dunn ve Hughes, 1998).

Duyguları İfade Etme Becerisi: Duyguları ifade etme becerisi duygusal becerilerin ve bireyin sosyal ilişkilerinin merkezinde yer alan bir yetenektir. Çünkü duyguların doğru şekilde ifade edilmesi bir iletişimi geliştirebilirken, yanlış ifade edilmesi iletişimin hatalı ilerlemesine hatta bozulmasına neden olabilir (Nissen ve Hawkins, 2010). Örneğin; mutluluk gibi olumlu duyguların doğru şekilde ifade edilmesi bireyin sosyal ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlayabileceği gibi, öfke gibi olumsuz duyguların doğru ifade edilememesi de sosyal ilişkilerin zedelenmesine neden olabilir (Denham et al., 2003). Aynı zamanda olumlu veya olumsuz duygularını açığa çıkaramayan insanlar, birçok fiziksel ve psikolojik sorun açısından tehdit altındadırlar (Yavuzer, 2001). Duyguların yanlış ifade edilmesi, ifade edilememesi ya da yok sayılması duygusal enerjinin boşaltılamamasına bu da bireyin sağlığında ve insanlarla iletişimde bozulmalara yol açar (Kocayörük, 2004). Sağlıklı bir iletişim için sorun çözme yöntemleri olarak kaçmak ya da karşıdaki bireye zarar vermek yerine, uzlaşmacı yöntemleri kullanmak gereklidir. Bunun için bireyin duygularını karşıdaki kişiye ifade edebilmesi önemlidir. Duygularını ifade edebilme becerisi yetersiz olan bireyler ise, kişilerarası ilişkilerinde birtakım sorunlar yaşayabilirler. Çulha ve Dereli (1987) de, iletişim sorunları arasında; duygu ve düşüncelerini açıkça söyleyememek, rahat konuşamamak, yaş ve sosyal statü olarak daha büyüklerle rahat konuşamamak, bir arkadaş grubuna girememek, karşı cinsle arkadaş olamamak şeklinde ifade etmektedirler. Bu problemlerin ortadan kaldırılabilmesi için de bireyin duyguları ifade etme becerisinin geliştirilmesi gerekmektedir (Akt. Baydan, 2010).

Duyguları Düzenleme Becerisi: Duyguları düzenleme becerisi bir olay karşısında amaca ulaşabilmek için duygularını arttırma, azaltma veya aynı düzeyde devam ettirme yeteneğidir (Cicchetti, Ganiban ve Barnett, 1991). Bir başka tanıma göre “çocukların kendilerini ve duygularını düzenlemeleri ve bu düzenleme sürecinde duyguları ile başa çıkma stratejileri geliştirmeleri” dir (Santrock, 2004). Araştırmacılar duygusal düzenleme becerilerinin

zaman içinde gelişiminin beynin olgunlaşması, sosyalleşme, çevre, bireysel özellikler ve daha pek çok etkenle ilgili olduğunu düşünmektedir (Friedlmeier & Trommsdorff, 1999). Bir çocuğun farklı duygulanımlar yaşaması, bir durumun yarattığı duygunun yoğunluğunu azaltıp artırabilmesi, duygu yoğunluğunun yaşandığı süreyi kontrol edebilmesi, bir duygudan başka bir duyguya geçebilmesi duyguları düzenleme becerileri ile ilgili durumlardır. Bireyin duyguları düzenleme becerisinin gelişimi sosyal ilişki kurabilmesi ve mevcut ilişkilerini devam ettirebilmesi açısından büyük öneme sahiptir. Duyguları düzenleme becerileri gelişmemiş çocuklar okul ortamında davranış ve akademik başarı anlamında problem yaşarlar ve içsel ve dışsal davranış problemleri gelişimi açısından risk taşırlar (Calkins & Howse, 2004; Kopp & Neufeld, 2003). Duyguları düzenleme becerisinin gelişmesi için çocuğun öncelikle kendi duygularını anlama ve içinde bulunduğu ortama uygun biçimde duygularını ifade edebilme becerilerinin de gelişmesi gerekir (Mecklem, 2008).

Duygusal becerilerin önemi

Çocuk gelişimi ve eğitimi alanında yapılan araştırmalar duygusal gelişim ve duygusal becerilerin sosyal gelişim, akranlarla iletişim, davranış gelişimi, okul olgunluğu ve bilişsel becerilerle yakından ilişkili olduğunu göstermektedir (Knitzer & Lefkowitz, 2005). Duygusal beceriler yeterli düzeyde gelişmediği takdirde çocukların okul hayatına uyum sağlamada sorunlar yaşadıkları, akranlarıyla sağlıklı ilişkiler kuramadıkları ve akademik başarılarının da düşük olduğu sonucuna araştırma bulgularında sıklıkla rastlanmaktadır (Bracken & Fischel, 2007; Hyson, 2004). Özellikle okul öncesi dönemde duygusal becerileri gelişmemiş çocukların akranları ile ilişkileri zayıftır ve sosyal ilişkilerinde karşıdaki akran ya da yetişkine öfke, saldırganlık, kızgınlık tepkilerini kullanma eğilimindedirler (Eisenberg & Fabes, 1995). Erken çocukluk dönemi çocuğa duygusal becerilerin kazandırılması konusunda yardımcı olunması gereken en uygun dönemdir. Bu dönemde uygun eğitimsel düzenlemelerle çocuklara duygusal becerilerin kazandırılmaması çocuğun gelişim süreci içerisinde sosyal, akademik, duygusal ve davranışsal problemler açısından riskli konuma gelmesine neden olur (Novick, 2004; Antidote, 2003). Okul öncesi eğitim sınıflarında çocuk merkezli bir eğitim yürütülmesi sınıf içi duygusal atmosferi olumlu hale getirir ve öğrenmeyi artırır (Keough, 2003). Duygusal beceri eğitimlerinin okul başarısına, öğrenmek için güdülenmeye, öğrencinin ilgisini okula çekmeye, akran ilişkilerini artırmaya da etkisi vardır (Zins, 2001). Okula başlarken gerekli bir takım sosyal ve duygusal yeteneklere sahip olmayan çocuklar okulun beklentilerini yerine getirememekte, arkadaşlık kurma ve başkalarıyla uyum içerisinde bir arada yaşama becerilerini gösterememektedir (Walker ve Golly, 1999).

Zihinsel işlevlerin yapı taşı olan duygusal beceriler gündelik yaşamın da ayrılmaz bir parçasıdır. Davranış, düşünce, inanç ve karar verme süreçleriyle etkileşim halinde olup davranışlara rehberlik ederler ve bireyin çevresine uyumunu sağlarlar. Duygusal beceriler, bireyin yalnızca kendi davranışlarını yönlendirmekle kalmaz, başkalarının zihinsel süreçlerini algılamasına da yardımcı olur, sosyal ilişkileri şekillendirir (Salah, 2006).

Okul Öncesi Dönemde Duygusal Becerilerin Geliştirilmesi ve Desteklenmesi

Sosyal ve duygusal gelişim ile ilgili araştırmalara göre çocukların davranış örüntülerini kazanmasında öğretmenler, akranlar ve aileler büyük etkiye sahiptir (Farrer, 2004). Duygusal becerilerin geliştirilmesinde öncelikle öğretmen, aile ve çocuğun çevresindeki yetişkinler çocuğun dikkate alınma, kabul edilme, takdir edilme, teşvik edilme, sevgi ve şefkat, saygı, destek, güven ve gerekli durumlarda teselli edilme gibi temel duygusal ihtiyaçlarına duyarlı olmalı ve bu ihtiyaçlarını karşılayabilmelidir (Bowlby, 1997). Ayrıca öğrencilere sosyal ve duygusal becerilerin kazandırılması için ne kadar erken dönemde eğitim vermeye başlanırsa, eğitim o kadar etkili olmaktadır (Farrer, 2004). Bu süreçte okul öncesi eğitim dönemindeki çocukların duygusal becerilerinin desteklenmesi konusunda öğretmenin ve ailelerin üzerine düşen birtakım görevler bulunmaktadır.

Duygusal Becerilerin Desteklenmesinde Öğretmenin Rolü

Okul öncesi eğitim sınıflarında çocukların duygusal becerilerinin geliştirilmesi konusunda öğretmenlere birçok görev düşmektedir. Bu görevler alt başlıklar halinde aşağıda açıklanmaya çalışılmıştır.

Öğretmenin ilişki kurucu olması;

Sınıf içerisinde öğretmen *ilişki kurucu* olarak görev yapmalıdır. Özellikle bağlanma teorisi göz önünde bulundurulduğunda okul öncesi dönemde olan çocuğun öğretmeniyle olan ilişkisi çocuğun duygusal becerilerinin geliştirilmesine önemli katkılar sağlayabilecek bir ilişkidir (Nissen ve Hawkins, 2010). Öğretmenlerin çocukların kendilerine özgü ihtiyaçlarına duyarlılık gösterdikleri ilişkiler çocukların sosyal, duygusal ve davranışsal gelişimlerine katkıda bulunur. Öğretmeniyle arasında güvene dayalı bir ilişkinin olması çocuğun sınıf içi etkinliklere daha kolay katılmasını sağlar ve merak ettiği şeyleri keşfetme girişimlerini destekler (Shonkoff & Phillips, 2001). Ancak öğretmenle çocuk arasında bağımlılık ve çatışmaya dayalı bir ilişkinin varlığı çocuğun okul etkinliklerine katılımını, öğrenmeyi ve akademik başarıyı olumsuz etkiler (Coplan & Prakash, 2003). Öğretmenle arasındaki güvene dayalı bireysel ilişki çocuğa duygularını ifade etmeyi deneyimleyebileceği bir alan sunar, aynı zamanda öğretmene de çocuğun duygusal iyi olma hali hakkında bilgi sağlar. Bu güven ortamında öğretmen çocuğun kişisel olarak duygularını nasıl ifade ettiğini ve sınıf içi olaylar sırasında duygularını nasıl düzenlediğini gözlemleyebilir. Öğretmenin çocuğun duygusal becerilerinin farkında olması öğretmene çocuğun ihtiyaç duyduğu desteği planlama olanağı verir (Nissen ve Hawkins, 2010).

Öğretmenler her çocuk farklı bir bireydir ilkesinden yola çıkarak çocuğun özelliğini, ilgisini ve ihtiyaçlarını de göz önünde bulundurarak her çocukla ona özel ve ayrı bir ilişki kurmalıdır. Örneğin sınıf ortamında bazı çocuklar bir etkinliğe katılmadan önce diğer çocukları biraz gözlemleyip etkinlik hakkında fikir sahibi olduktan sonra o etkinliğe katılır-

lar. Öğretmen böyle bir durumda çocuğun özelliğini bilerek çocuğa saygı göstermezse ve çocuğu etkinliğe katılmaya zorlarsa bu çocukta stres yaratarak çocuğun olumsuz duygular yaşamasına ve kendini yanlış ifade etmesine neden olur (Hyson, 2004).

Öğretmenin iyi bir gözlemci olması;

Ayrıca öğretmen ***iyi bir gözlemci olmalı***, çocuğun hayatında meydana gelen değişiklikleri fark edebilmelidir. Bunun için de çocuğu iyi tanımalı ve çocuktaki değişiklikleri fark edebilmelidir. Böyle durumlarda, çocuğa yanında olduğunu hissettirmeli, yaşanan durumları çocuğun yaşına uygun ifadelerle açıklamalı, çocuğa güvende olduğunu, anlaşıldığını ve değerli olduğunu hissettirebilmelidir. Öğretmen sınıf ortamında çocukla öğretim sürecindeki etkileşimleri sırasında çocuğun değerlerini, içinde bulunduğu duygusal durumu ve güvenlik açısından kendisini güvende hissedip hissetmediğini dikkate almalıdır. Çünkü bu faktörler çocuğu olumsuz etkileyerek öğretimin başarısız olmasına neden olur (Keogh, 2003; Hyson, 2004; Webster-Stratton, 1999; Nissen ve Hawkins, 2010).

Öğretmenin olumlu davranışları pekiştirmesi;

Öğretmen sınıf içerisinde çocukların sadece olumsuz davranışlarını görüp düzelten bir kişi olmamalıdır. ***Olumlu davranışların fark edilerek pekiştirilmesi*** duygusal becerilerin desteklenmesinde çok önemli bir yere sahiptir. Bunun için öğretmen sınıfındaki bir öğrencinin olumlu davranışını mutlaka övgüyle ödüllendirmeli, arkadaşlarının da bu davranışı fark etmelerini sağlamalıdır. Böylece hem olumlu davranan çocuğun benlik saygısına katkı sağlayacak, hem de diğer çocukları da olumlu davranışlar sergileme konusunda teşvik etmiş olacaktır (Fox & Harper Lentini, 2006).

Öğretmenin çocuğu yönlendirmesi ve model olması;

Öğretmenin çocuğun duygusal becerilerini destekleme konusundaki görevlerinden biriside çocuğa ***çocuğu yönlendirme ve model olması***. Okul öncesi eğitim öğretmenin önemli görevlerinden biriside etkinlikler sırasında çocuğu ve davranışlarını gözlemek, olaylar karşısındaki tepkilerini değerlendirmektir. Böylece öğretmen çocuğun duygusal beceri profili hakkında bilgi sahibi olarak ona göre yönlendirme yapabilecektir. Öğretmen aynı zamanda çocuğa hayal kırıklığına uğradığı, üzüldüğü kızdığı zamanlarda yaşadığı duyguyu tanıyabilmesi, isimlendirebilmesi, duygularını uygun bir şekilde ifade edebilmesi konusunda da yönlendirici ve model olmalıdır. Örneğin çocuğa hatalı bir davranış sergilediğinde özür dilemesi gerektiği ve nasıl özür dileyeceği konusunda yönlendirici ve model olmalıdır. Öğretmen model olma konusunda kendi davranışlarını kullanabileceği gibi kukla gösterileriyle de çocuğa kazandırmak istediği bir davranış hakkında model oluşturabilir (Webster-Stratton, 1999; Webster-Stratton & Reid, 2004; Katz & McClellan 1997).

Öğretmenin sınıfta sağlıklı bir ortam yaratması;

Öğretmenin çocuğun duygusal becerilerini geliştirme konusunda bir diğer görevi ise **sınıf içerisinde sağlıklı bir ortam yaratmaktır**. Böyle bir ortam için sınıfı stresten uzak huzur ve güven verici her bireyin birbirine saygılı olduğu, bir ortam haline getirmelidir. Her çocuğun başarabileceğine inanmalı, sınıf içi etkinlikleri çocuğun önceden tahmin edebileceği belirli rutinler şeklinde yürütmelidir. Her çocuğa sorumluluk verecek şekilde öğrenme etkinliklerini planlamalı, çocukların özellikleri ve gereksinimlerini göz önünde bulunduran, serbest oyun zamanını belirli süreler dâhilinde kullanan, çocuğa sınıf içerisinde fırsat eğitimine uygun seçenekler ve problem çözme tecrübe edebileceği zorluklar yaratan bir eğitim ortamı yaratmalıdır (Nissen ve Hawkins, 2010; Hyson, 2004).

Öğretmenin fırsat eğitiminden yararlanması;

Duygusal becerilerin geliştirilmesinde planlı etkinliklerden çok öğretmenin sınıf ortamında yaşanan günlük olayları değerlendirerek gerçekleştirdiği **fırsat eğitimleri** kullanılmaktadır. Örneğin bloklarla oynarken bloklar yıkıldığında üzülen ya da başka bir arkadaşı bloklarını yıktığı için kızan bir öğrencinin duygusal durumunu fark eden bir öğretmen çocuğun bu duygusal süreci uygun şekilde yönetebilmesi için çocuğa rehberlik edebilir (Hemmeter ve Otrosky, 2006; Domitrovich, Cortes, & Greenberg, 2007).

Öğretmenin uygun etkinlik ve materyal seçmesi;

Sınıf ortamında çocukların duygusal becerilerini desteklemek isteyen bir öğretmenin dikkat etmesi gereken en önemli noktalardan birisi **etkinlik seçimi ve materyal kullanımı**dır. Eğitim programlarına etkinlik seçiminde öğretmenin rastgele etkinlikler yerine çocukların duygularını ifade etmeleri için uygun etkinlikler seçmek duygusal becerilerin desteklenmesinde önemli rol oynar (Ashiabi, 2000). Öğretmenler ayrıca seçtikleri etkinliklerde kullandıkları materyallerle de çocukların duygusal becerilerinin gelişimine katkı sağlayabilir.

Bütün bu ilkeleri benimseyerek sınıf ortamında duygusal becerileri destekleyici etkinlikler içeren ve araştırma sonuçlarıyla uluslararası etkililiği kanıtlanmış birçok eğitim programı bulunmaktadır. Bu programlardan bazıları **“Second Step, PATHS, Dina Dinosaur School, SCERTS, Strong Kids/Strong Teens, Making Choices: Social Problem Solving for Children A New Project, I Can Problem Solve (ICPS)”** isimli programlardır (Mecklem, 2008). Bu programlarda kuklalar, maske ve başlıklar, duygusal yüz ifadesi kartları, video gösterileri kullanılmıştır. Ayrıca duvarlara asmak için tasarlanmış, sınıf kurallarını, duygu kontrol basamaklarını, arkadaşlık ilişkilerini, problem çözme becerilerini gösteren poster ve afişlere, çocukların olumlu davranışlarını pekiştirmek için özel hazırlanmış mühürlere, magnetlere, duygusal becerileri destekleyici hikâyelere, şarkılara ve oyunlara sıklıkla yer verilmiştir. Programa katılan çocukların ailelerine de sınıf içerisinde yapılan etkinlikler ve evde duygusal becerileri desteklemek için yapabileceği etkinlik örneklerini içeren aile mektupları gönderilmektedir. Bu programlar genel olarak yıl boyunca günlük eğitim programına ilave etkinlikler biçiminde uygulanarak duygusal beceri gelişimini desteklemeyi amaçlamaktadır (Webster-Stratton, 1999; Webster-Stratton & Reid, 2004; Greenberg, 1997; Kusche, & Greenberg, 1994).

Öğretmenler ve sınıf içerisinde uygulanan eğitim programlarının yanı sıra duygusal becerileri destekleme konusunda ailelere de önemli görevler düşmektedir.

Duygusal becerilerin desteklenmesinde Ailenin rolü

Çocukların duygusal becerilerinin geliştirilmesinde ailelerin yapması gerekenler konu ile ilgili literatür taranarak ve araştırmalar incelenerek aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır:

- Aileler çocuğa karşı tutum ve davranışlarında mümkün olduğunca tutarlı ve kararlı olmalıdır.
- Çocuğun hissettiği duygulara karşı duyarlı olunmalı, bedensel ipuçları ya da davranışlarından çocuğun bir duygu yaşadığı anlaşılıyorsa çocukla bu duygu hakkında konuşulmalıdır. Üzgün görünüyorsun, bu konuda konuşmak ister misiz? gibi
- Çocukla beraber izlenen bir çizgi film, okunan bir hikâye sonrası kahramanların duyguları ve duyguların sonucu olarak sergiledikleri davranışlar hakkında konuşulmalıdır.
- Çocuğu tanımak için çaba sarf edilmelidir. Çocuğun nelerden hoşlandığı, neleri sevmediği bilinerek bunlar dikkate alınmalıdır. Örneğin; başkalarının yanında övülmekten hoşlanmayan bir çocuğu iyi bir davranışından dolayı insanların içinde övmek çocuk için olumlu etki yerine olumsuz etkiler yaratır. Oysa **çocuğa uygun** yöntemlerin kullanımı hem ailenin amacına ulaşmasını hem de çocuğun kendisini değerli hissetmesini sağlar.
- Çocuk bir konuda konuşma ihtiyacı içerisinde olduğunda mutlaka dikkatle dinlenmelidir. Dinleme işi başka bir işin yanında ek bir etkinlik olarak yapılmamalı, çocuk özel olarak dinlenmeli ve çocuğa da bu hissettirilmelidir. Dinleme etkinliği sırasında da yaşadığı duyguların anlaşıldığı çocuğa sözel olarak ifade edilmelidir.
- Çocukla birlikte oyun oynamak için fırsatlar yaratılmalıdır. Oyun çocuğun duygularını en rahat ifade edebileceği alan olduğundan oyunun bu özelliğinden yararlanılarak çocuğa duygularını yansıtmaya fırsatı sağlanmalıdır.
- Aile içi kararlarda çocuğa da söz hakkı verilmeli, bir karar alırken çocuğun fikri ve konuyla ilgili duyguları da dikkate alınmalıdır.
- Çocukların her biri ile ayrı, özel olarak vakit geçirilmelidir. Bu özel paylaşım anları çocuğun anne-babayla ilişkisinin ve iletişiminin güçlenmesini, kendisini daha rahat ifade edebilmesini sağlayacaktır.
- Çocuğun duyguları önemsenmeli ve kabul edilmelidir. Çocuk duyguları hakkında konuşması konusunda cesaretlendirilmelidir.

- Anne-babalar da kendi yaşadıkları duyguları ifade ederek, gerektiğinde düzenleyerek çocuklarına örnek olmalıdır.
- Çocuk olumsuz bir davranış sergilediğinde kendi kendisine yüksek sesle yaşadığı durumu ifade edebilmesi çocuğa öğretilmelidir. Örneğin; hatalı bir davranışından sonra: “Ben hatalı davrandım. Böyle davranmamalıyım” gibi kendi kendisine davranışlarını gözden geçirebilmesi öğretilmelidir.
- Yoğun ve olumsuz bir duygulanım yaşadığında durumla ilgili bir davranış sergilemeden önce derin nefes alıp düşünerek, problemi ve ne yapması gerektiğini düşünmesi öğretilmelidir (Kaplumbağa tekniği). Ayrıca olumsuz bir duygu yaşaması durumunda çocuğa destek olunmalıdır. Örneğin aile oyun etkinliğinde oyunu kaybeden ve bundan çok etkilendiğini fark ettiğinde çocuğuna: “Oyun boyunca çok iyi oynadığın halde oyunu kaybetmen beni de hayal kırıklığına uğrattı. Kaybettiğin için gerçekten üzgünüm. Ama önemli olan oyun boyunca bu kadar güzel oynamandı. Sen oyunda yapabileceğinin en iyisini yaptın ve çok iyi bir takım üyesi olarak arkadaşlarınla da işbirliği içinde çalıştın. Seninle gurur duyuyorum. Belki de bir sonraki sefer sen kazanırsın” şeklinde bir yaklaşım sergilerse hem çocuğu anladığını hissettirir hem çocuğa değerli olduğu mesajı verir hem de kendi duygularını ifade ederken model olur.
- Çocuğun olumlu davranışları fark edilmeli ve çocuk bu davranışlarından dolayı övülmelidir.
- Çocuğun televizyon ve bilgisayarda izlediği programların içeriğinden haberdar olunmalı, olumsuz duygu ifade etme biçimlerini (şiddet içerikli gibi) teşvik eden programları izlememesi sağlanmalıdır (Webster-Stratton & Reid, 2004; Webster-Stratton, 1999; Eren Yavuz, 2005; Hyson, 2004; Kusche, & Greenberg, 1994; Domitrovich, Cortes, & Greenberg, 2007).

Sonuç ve Öneriler

Yaşamın ilk yılları sosyal ve duygusal gelişim açısından kritik bir dönemdir. Bu dönemde çocuk üzerinde en etkili olan bireyler aileleridir. Son yıllarda okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması ile eğitim programları ve öğretmenler de çocuğun gelişimsel anlamda desteklenmesi konusunda yaşamsal öneme sahip konuma gelmiştir. Sosyal ve duygusal becerilerin geliştirilmesi bakımından da aileler ve öğretmenlere büyük görevler düşmektedir.

Bu bağlamda dikkate alınması gereken noktalar şöyle açıklanabilir:

- Çocuğun duygusal becerilerinin geliştirilmesi okul dönemine yaşlara bırakılmamalı okul öncesi dönemden itibaren uygulanacak düzenli eğitimlerle desteklenmelidir.

- Çocuğun duygusal becerilerinin geliştirilmesi konusunda öğretmenlere düşen görevler göz ardı edilmemeli, öğretmenler düzenlenecek hizmet içi eğitimlerle duygusal beceriler, önemi ve sınıf ortamında nasıl desteklenebileceği konusunda bilgilendirilmelidir.
- Çocuğun duygusal becerilerinin desteklenmesi konusunda ailelere yönelik ve aileleri konu hakkında bilgilendirici aile eğitim programları düzenlenmelidir.
- Duygusal becerileri gelişmiş anne babalar çocuklarının duygusal becerilerini desteklemek konusunda olumlu bir model olabilirler. Dolayısıyla anne-baba olmaya karar veren kişilerin anne babalığa hazırlık kurslarına katılımları sağlanmalı, bu kurslarda anne babaların ebeveynliğe hazırlıkla ilgili eğitimlerin yanı sıra kendi duygusal becerilerini destekleyecek eğitimler almaları da sağlanmalıdır.
- Kitle iletişim araçlarında çocuklara yönelik programların içeriği duygusal beceriler, özellikle de duygu ifade edilişi anlamında olumlu örnek teşkil edecek şekilde düzenlenmeli ve yayınlara bu şekliyle yer verilmelidir. Bunun için çocuk ve medya alanında çalışan uzman eğitimciler, çocuk psikologları ve yayın organları işbirliği halinde olmalıdır.

KAYNAKLAR

- Antidote. (2003). The emotional literacy handbook – promoting whole-school strategies. London: David Fulton.
- Ashiabi, G. S. (2000). Promoting the emotional development of preschoolers. *Early Childhood Education Journal*, 28 (2), 79-84.
- Başal, H. A. (2004). *Gelişim ve Psikoloji: Nasıl Mutlu Bir Çocuk Yetiştirebiliriz?*, 2. Baskı, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Baydan, Y. (2010). Sosyal-duygusal beceri algısı ölçeği'nin geliştirilmesi ve sosyal-duygusal beceri programının etkililiği. Doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Bowlby, J. (1997). *Attachment and loss*, Vol. I. Attachment, Australia: Pimlico.
- Bracken, St. S., & Fischel, J. E. (2007). Relationships between social skills, behavioral problems, and school readiness for Head Start children. *NHSA Dialog*, 10, 109-126.
- Calkins, S. D., & Howse, R. B. (2004). Individual differences in self-regulation: Implications for childhood adjustment. In P. Philippot & R. S. Feldman (Eds.), *The regulation of emotion* (pp. 307-332). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Cicchetti, D., Ganiban, J. & Barnett, D. (1991). Contributions from the study of high risk populations to understanding the development of emotion regulation. In: J. Garber & K. A. Dodge (Editör), *The Development of Emotion Regulation and Dysregulation*, UK: Cambridge University Pres, Cambridge, 15-48.
- Coplan, R. J., & Prakash, K. (2003). Spending time with teacher: Characteristics of preschoolers who frequently elicit versus initiate interactions with teachers. *Early Childhood Research Quarterly*, 18, 143-158.
- Çelik, E., Tuğrul, B. & Yalçın, S.S. (2002). Dört-altı yaşlar arasındaki anaokulu çocuklarının duygusal yüz ifadesiyle kendilerini, anne-babalarını ve öğretmenlerini algılaması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 29-39.
- Denham, S. A., Blair, K. A., DeMulder, E., Levitas, J., Sawyer, K. & Auerbach-Major, S. (2003). Preschool emotional competence: pathway to social competence?. *Child Development*, 74, 238-256.
- Domitrovich, C. E., Cortes, R. & Greenberg, M. T. (2007). Improving young children's social and emotional competence: a randomized trial of the preschool "PATHS" curriculum. *The Journal of Primary Prevention*, 28(2), 67-91.
- Dunn, J. & Hughes, C. (1998). Young children's understanding of emotions within close relationships. *Cognition and Emotion*, 12, 171-190.
- Eisenberg, N. & Fabes, R. (1995). The relation of young children's vicarious emotional responding to social competence, regulation, and emotionality. *Cognition and Emotion*, 9 (2/3), 203- 226.
- Eren Yavuz, K. (2002). *Duygusal zeka gelişimi*. Ankara: Özel Ceceli Okulları Yayınları.
- Erol, A., Ünal, E. K. Gülpek, D. & Mete, L. (2009). Yüzde dışavuran duyguların tanınması ve ayırt edilmesi testlerinin türk toplumunda güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 10, 116-123.
- Farrer, S. (2004). School-based program promotes positive behaviour, reduces risk factors for drug use other problems. *Nida Notes*. National Institute on Drug Abuse, 18 (6), 1-6.

Fox, N. & Harper Lentini, R. (2006). You Got It!” Teaching social and emotional skills. *Journal of the National Association for the Education of Young Children, NAEYC*.

Friedlmeier, W. & Trommsdorff, G. (1999). Emotion regulation in early childhood: a cross-cultural comparison between German and Japanese toddlers. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 30 (6), 684-711.

Gallese, V. (2003). The roots of empathy: the shared manifold hypothesis and the neutral basis of inter-subjectivity. *Psychopathology*, 36, 171-180.

Greenberg, M. T. (1997). Promoting social and emotional competence: The PATHS Curriculum and the CASEL Network. *Reaching Today’s Youth*, 49-52.

Hemmeter, M. L. & Ostrosky, M. (2006). Social and emotional foundations for early learning: A conceptual model for intervention. *School Psychology Review*, 35, 583-601.

Hyson, M. (2004). The emotional development of young children: building an emotion-centered curriculum. 2. Baskı, New York: Teachers College Press.

Kartal, H. (2007). The effect of mother-child education program which is one of the early childhood education programs on cognitive development of six age children. *Elementary Education Online*, 6(2), 234-248.

Katz, L. G. & McClellan, D. E. (1997). Fostering children’s social competence: The teacher’s role. Washington, DC: NAEYC.

Keogh, B. K. (2003). Temperament in the classroom. Baltimore: Brookes Publishing.

Knitzer, J., & Lefkowitz, J. (2005). Resources to promote social and emotional health and school readiness in young children and families. New York: National Center for Children in Poverty.

Kocayörük, A. (2004). Duygusal zeka eğitiminde drama etkinlikleri. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Kopp, C. B., & Neufeld, S. J. (2003). Emotional development during infancy. In R. J. Davidson, K. R. Scherer, & H. H. Goldsmith (Eds.), *Handbook of affective sciences* (pp. 347-374). New York: Oxford University Press.

Kusche, C. A. & Greenberg, M. T. (1994). The PATHS Curriculum. Seattle: Developmental Research and Programs.

Mayer, J. D. & Cobb, C. D. (2000). Educational policy on emotional intelligence: Does it make sense?. *Educational Psychology Review*, 12(2), 163-183.

Mayer, J. D., Salovey, P., & Caruso, D. (2004). Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*, 15, 197-215.

Mecklem, G. L. (2008). Practitioner’s guide to emotion regulation in school-aged children. Springer Science+Business Media, New York, USA: Springer edition

Nissen, H. & Hawkins, C. J. (2010). Promoting emotional competence in the preschool classroom. *Childhood Education*, 86 (4). <http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=5043373210>.

Novick, R. (2004). Early years are learning years. NAEYC.

Salah, A. A. (2006). İnsan ve Bilgisayarda Yüz Tanıma, Uluslararası Kognitif Nörobilim Sempozyumu, Mayıs 2006, Marmaris, Turkey.

- Santrock, J. W. (1997). Life-span development. 6. Baskı, Dubuque: Iowa: Wm. C. Brown.
- Senemoğlu, N. (2004). Gelişim öğrenme ve öğretim / Kuramdan uygulamaya. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Shonkoff, J. P., & Phillips, D. (Eds.). (2001). From neurons to neighborhoods: The science of early child development. Washington, DC: National Academy Press.
- Walker, H.M. & Golly, A.M. (1999). Developing behavioral alternative for antisocial children at the point of school entry. The Clearing House, 73(2), 104-106.
- Webster-Stratton, C. & Reid, M. J. (2004). Strengthening social and emotional competence in young children the foundation for early school readiness and success. Infants and Young Children, 17 (2), 96-113.
- Webster-Stratton, C. (1999). How to promote children's social and emotional competence. London: Paul Chapman.
- Yavuzer, H. (2001). Çocuk psikolojisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Zins, J. E. (2001). Social-emotional learning and social success. The Ceic Review. 10, 1-6.

KAVRAM TARTIŞMALARI ETRAFINDA 21 MAYIS 1864 ÇERKES SÜRGÜNÜ

Gökhan BOLAT

İstanbul Çerkes Derneği Yönetim Kurulu Üyesi
gokhanbolat60@gmail.com

Özet

Kafkasya'nın otokton halkları olan Çerkesler 19. yüzyılda insanlık tarihinin en büyük trajedilerinden birini yaşamıştır. 21 Mayıs 1864 tarihi ile sembolleşen Çerkesler'in Çarlık Rusya'sına karşı verdikleri bağımsızlık mücadeleleri 300 yıla yakın sürmüştür. 1864 yılında sona eren bu asimetrik savaş dünyada az bilinen sıra dışı bir mücadeledir. Çerkesler'in yenilgileri ile sona eren Kafkas-Rus savaşlarının sonunda Çerkesler'in büyük kısmı hayatını yitirmiştir. Kalanların da çok az kısmı hariç başta Osmanlı Devleti olmak üzere ana vatanlarından dünyanın çeşitli yerlerine sürülmüşlerdir. Tarihe 'Çerkes göçü' olarak geçen bu trajediler zinciri, yalnızca 'göç' olarak değerlendirilemeyecek boyutlar içermektedir. Bu makalede konuya 'sürgün' ve 'soykırım' kavramları da dâhil edilerek yaşananlar etraflıca değerlendirilmeye ve tanımlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çerkes, Soykırım, Sürgün, Göç.

Summary

The autochthonous people in Caucasus called Circassians were experienced one of the most brutal tragedies of the humankind in the 19th century. Circassians' independence struggles in 19th century against Tsarist Russia took 300 years and the date of May 21, 1864 has been the symbol of this struggle since then. This asymmetric war that ended in 1864 is an extraordinary struggle that hasn't been demystified globally, yet. The wars between Caucasus and Russia, Circassians ended up with defeat of Circassians and majority of Circassians lost their lives. Except for a small minority the rest of Circassians was expelled from their homelands to various parts of the world including The Ottoman Empire. This chain of tragedies noted down in history as "Circassian Migration" includes the dimensions which can not be approached only as "migration". In this article, experienced events were evaluated and described in detail including the concepts of "exile" and "genocide".

Key Words: Circassian, Genocide, Exile, Migration.

Giriş

Kafkaslar, Karadeniz'in doğu kıyısından kabaca 38°-50° kuzey enlemleri ile 37°-50° doğu boylamları arasında yer alır. Kafkasya, üç eski kıtanın (Avrupa, Afrika, Asya) birleştiği, 5000 km boyunca uzanan, Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi, Boğazlar, Karadeniz, Azak Denizi gibi iç denizlerin meydana getirdiği bir su koridorunun doğu ucunda bulunur. Doğu-batı, Kuzey - Güney yollarının kesiştiği yer olup dünyanın her yeriyle kolaylıkla münasebette bulunmaya müsait stratejik bir coğrafyadır.¹ Bugünkü tanımı ile Kafkasya'nın sınırları, batıda Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirleri ile kuzeyde Don nehri ağzı ile çok sayıda gölün yer aldığı Maniç bataklığı ve Kuma nehrinin ağzı olarak kabul edilir.² Günümüzde pratik olarak coğrafi ve siyasi olarak ele alındığında Kafkasya, Kuzey ve Güney Kafkasya olarak iki ana bölgeden oluşmaktadır. Küçük Kafkas Dağları, Rioni ve Kura Çöküntülerinin oluşturduğu Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ın yer aldığı bölge "Güney Kafkasya"yı veya Transkafkasya'yı oluşturmaktadır.

Kuzey Kafkasya; güneyde Azerbaycan ve Gürcistan, batıda Karadeniz ve Azak gölü, doğuda ise Hazar Denizi ile çevrili 340.000 km² büyüklüğündeki bölgedir.³ Kuzey-batı Kafkasya diğer bir tabirle Çerkezistan, batıda Karadeniz sahili, güneyde Gürcistan ve kuzey kesimi Kuban nehri ile sınır olup, doğu kısmı ise Terek nehrinin baş mecrasında Çeçenistan'la sınır teşkil eder.⁴ Kuzey Kafkasya bir bakışta keşfedilemeyecek kadar karışık bir etnik ve sosyokültürel yapıya sahip, tarih boyunca medeniyetlerin uğrak yeri olan ve siyasal nüfuz alanına dönüştürerek pek çok kavimin kültürel mirasını günümüze taşıyan, birbirinden farklı dilleri konuşan kırtan fazla halkın bir arada yaşadığı, dünyanın en karmaşık bölgelerinden biridir.⁵ Göç güzergâhları ve yerleşim yerleri üzerine yaptığı araştırmalarla bilinen Yunan tarihçi Strabon, Kafkasya'da 300 kadar dil konuşulduğu ve Romalıların oradaki işlerini 130 tercümanla sürdürdüğünü yazmaktadır.⁶

İlk kez, Papa IV. Innocentius tarafından Moğol hanına gönderilen Giovanni Da Pion Del Carpire'nin eserinde kullanıldığı belirtilen⁷ Sirkas (Çerkes) kelimesinin etimolojik kökeni hakkında birçok rivayet vardır. Bu terim konusunda sayısız teori ve açıklama içerisinde dayanakları diğerlerine göre daha sağlam olan üç kuram vardır: Grek (Gereko-Latin), İran ve Türk (Tatar-Türk) yorumu.⁸ Bu kuramlar içinde kanaatimize göre en dikkat çekici olanı

1 İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s.2.

2 M. Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2005, s.13.

3 I. Erhorn'danakt. Münire Ergin, *Kuzey Kafkasya Dergisi*, Sayı 18, cilt 3, Eko Matbaası, İstanbul 1973, s.11.

4 Mirza Bala, "Çerkesler", *İslam Ansiklopedisi*, c.3, MEB Yay., İstanbul 1993, s.376.

5 Cahit Aslan, *Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü*, ASAM Yay. s.2.

6 John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil* (Çev. Sedat Özden), Kerem Matbaası, İstanbul 1995., S.22.

7 Aytek Namtok, *Çerkeslerin Kökeni 1. Kitap*, (Çev: Aysel Çeviker) Kafdav Yayıncılık, Ankara 2009, s.87.

8 Daha geniş bilgi için bkz: Arsen Avagyan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, Ludmillan Denisenko (ter.)-Yasemin Gedik (haz.), (İstanbul: Belge Yayınları, 2004) s.9-21.

Antik Yunan yazarlarının eserlerinde Kuzey-Batı Karadeniz kıyılarının sakinleri tanımlanırken bunların yerel dilde ‘Kerket’ olarak adlandırıldığı ve bu adlandırmanın günümüze değin değişerek geldiği ve Çerkes şeklini aldığı görüşüdür. Günümüz Türkiye’sinde ise ortak bir isim haline gelse de 18. ve 19 yüzyıllarda ‘Çerkes’ adı altında genel olarak belirli bir halk kastedilmiş olup, Abazalar Karaçay-Balkarlar ve Nogaylar birçok kaynaktan ‘Çerkes’ten ayrılır.² ‘Çerkes’ terimi, Osmanlı Devleti’ne sürgün edilme sürecinde ve sonrasında akrabalık düzeyleri dikkate alınmaksızın bütün Kuzey Kafkasyalıları kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu makalede de ‘Çerkes’ terimi soykırıma ve sürgüne maruz kalan tüm Kuzey Kafkasya halklarını kapsamaktadır.

Kafkasya bölgesi eski çağlardan beri insanların yaşadığı ve varlıklarını devam ettirdiği bir yerdir. Çerkesler’in bu bölgenin otokton halklarından olduğu bilinmektedir. Taş devrinden beri eski çağlardan başlayarak Adıgeler’in atalarının Kuzeybatı Kafkasya’da oturduklarına dair tez kesinlik kazanmıştır.³ Bölgede yapılan arkeolojik kazılarda poleolitik devir ve yeni taş devrine ait eşyalar bulunmuştur.⁴ Tüm bunlara rağmen Kuzey Kafkasya’da yapılan arkeolojik ve tarihi çalışmalar henüz bölgenin tüm yönleri ile aydınlatılması ve bilinmesi için yeterli düzeyde değildir. Ancak M.Ö. VI. yüzyıldan sonraki devirlerde bölgede yaşayan bazı topluluklar hakkında birtakım bilgiler mevcuttur. Karadeniz’in Kuzey kısımlarında Taman yarımadası başta olmak üzere dilleri birbirinden ayrı olan Meoti, Sindi, Kerketi gibi isimleri taşıyan toplulukların olduğu ve Çerkesler’in de bu topluluklardan bağımsız olmayıp devamı olduğuna dair rivayetler yoğunudur.⁵ Tarih boyunca sürekli bir mücadele alanı olarak bilinen Kafkasya bölgesinde yaşayan bu kavimler varlıklarını bir şekilde devam ettirmişler ve günümüzde de şu anda bilinen adıyla Çerkes veya Adıge olarak varlıklarını sürdürmektedirler. Öte yandan dilbilimciler ve bazı arkeologlar Kafkasya ile Akdeniz dünyasının bağlantılı olduğuna işaret ederek, Adıge-Abhaz dili ile 4-5 bin yıl önce Anadolu’da oturan Hattilerin dilleri arasında sıkı bağlar olduğunu ifade etmektedirler. Bu yönüyle de Çerkesler’in Hititler ile de ilişkili oldukları dile getirilmektedir. M.Ö. 4000 yıllarında Kafkas kökenli Hattiler Anadolu’da devlet kurmuşlardır.⁶

Sonuç olarak Çerkesler’in Kafkasya Bölgesi’nin yerli halkları olduğuna dair tezler ağırlıktadır. 1700’lü yılların sonlarında başlayarak 1864 yılına kadar devam eden Kafkas-Rus savaşları bu bölgede yapılmıştır. Yani Çerkesler’in yerleşik olduğu bu bölgede yapılan mücadelelerin coğrafi sınırlarına baktığımızda, Rusların her dönem ‘işgal eden’ konumunda oldukları görülmektedir. Bu gün bölgede yaşanan trajik olaylar bazı kavramlar etrafında değerlendirilmekte olup, dünya kamuoyunda henüz net bir şekilde tanımlanmamıştır.

1 Avagyan, a.g.e. , s.9.

2 Ayhan Kaya, *Türkiye’de Çerkesler - Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.75.

3 Tamara V. Polovinkina, *Çerkesya-Gönül Yaram*, (Çev: Orhan Uruvelli), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2007, s.14.

4 Vasfi Güsar, Cevdet Yıldız, Rahmi Tuna, İzzet Aydemir, Orhan Alparslan, Kafkasya Üzerine Beş Konferans, *Kafkas Kültür Derneği Yayınları*, İstanbul 1977, s.155.

5 Güsar, Yıldız ... s.156.

6 Nihat Berzeg, *Çerkesler -Kafkas Sürgünü: Vatansız Bırakılan Bir Halk*, ChiviyazılarıYay. , İstanbul 2006, s.35.

Bu tartışmalarda tarihsel süreçte yaşanan olayların gerçek yönlerinden ziyade, günümüz şartlarındaki ideolojik düşünceler hâkim durumda görünmektedir. Dolayısıyla öncelikle bu vakianın etrafında tartışılan kavramların ele alınarak, doğru bir şekilde tanımlanması gerekmektedir.

Göç, Sürgün ve Soykırım Kavramları

Göç

Göç denince akla öncelikle iki mekân arasında gerçekleştirilen coğrafi bir yer değişikliği gelmektedir. Nüfusun bir bölgeden başka bir bölgeye coğrafi bir yer değiştirme hareketinden çok daha fazlasını ifade eden göç kavramı, insanlık tarihinin her döneminde kaşımıza çıkan bir olgudur. O, sebep ve sonuçları itibarıyla çok daha köklü ve geniş bir muhtevaya sahiptir.¹

Göç olgusunun sahip olduğu bu muhteva ve etki alanı onun tanımlanmasında da kendisi göstermiş, genellikle onu ortaya çıkaran koşulları açıklamaya yönelik², hakkında birbirinden farklı birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar disiplin alanlarının yaklaşımlarına göre de değişmektedir. Kimi yaklaşımlar göçü öncelikle ‘yer değiştirme’ olayı olarak görürken kimi yaklaşımlar iki mekân arasındaki durumun niteliğine göre yapılmıştır. Yine gidilen yerde geçici-kalıcı olmak ve bu olgunun nedenleri, iradi- gayri iradi olma durumu göç tanımlarının farklılaştığı hususlardan biridir.

Göç, “bireylerin ya da grupların sembolik veya siyasal sınırların ötesine yeni yerleşim alanlarına ve toplumlara doğru kalıcı hareketlerini içerir.”³ Marshall’ın bu tanımında göç olgusunun kalıcı nitelikte olması dikkatimizi çekmektedir.

Ozankaya göçü “bireylerin ya da toplumsal kümelerin yerleşmek üzere bir yerden başka bir yere girmeleridir”⁴ şeklinde tanımlar. Benzer bir şekilde Akkayan da göçü tanımlarken “kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen veya geçici bir süre için bir mekândan diğerine yerleşmek kaydıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirme olayıdır”⁵ der. Ozankaya ve Akkayan’ın bu tanımları 19. yüzyılda Kafkasya bölgesinden başta Osmanlı Devleti olmak üzere dünyanın değişik yerlerine yapılan yer değiştirme olaylarını açıklamakta oldukça yetersiz kalmaktadır.

Tekeli göç olgusunu tanımlarken onun ‘iradi’ olması gerektiğinin altını çizer. Ona göre göç “belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanlardan, kendi ira-

1 Gökhan Bolat, “Türkiye’de Göç ve Din”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri 2012, s.11.

2 Cemal Yalçın, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004, s.11.

3 Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev.: Osman Akınbay- Derya Kömürçü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999, s.685.

4 Özer Ozankaya, *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Cem yayınevi. İstanbul 1995, s.62.

5 Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., No: 2573, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979, s.21.

deleriyle, yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanların sayısıdır.”¹ Bu tanım daha ziyade modern insan toplumları için yapılmış bir tanımdır. Ancak konu edindiğimiz Kafkasya bölgesinden dünyanın çeşitli yerlerine doğru gerçekleşen nüfus hareketleri tamamen gayri iradi olarak gerçekleştirilmiştir. Nitekim göç denince öncelikle daha müreffeh bir yaşam sürmek gibi ekonomik sebeplerle daha gelişmiş bir ülke ya da bölgeye giden insanlar akla gelse de, yoksulluk, çatışma, baskı ve zulüm gibi nedenler günümüzde göçün diğer gerekçeleridir.²

Ele aldığımız konu bağlamında göçleri mekân değişikliği açısından, ‘iç göç’ ve ‘dış göç’ olarak tasnif etmemiz uygun olacaktır. İç göç bir ülke sınırları içinde gerçekleştirilen yer değiştirme olaylarını ifade ederken dış göçte ülke sınırların aşan bir yer değiştirme durumu söz konusudur. Kafkasya’dan Anadolu ve sonrasında diğer coğrafyalara yönelik gerçekleştirilen yer değiştirme olayları dış göç kapsamındadır. Dış göçler de kendi içerisinde çeşitli kategorilere tabi tutulmaktadır.

Peterson’un³ dile getirdiği bir başka göç çeşidi zorlama ile yapılan göçlerdir. Zorlama göçlerde, daha çok sosyal ve siyasal yapı belirleyici olmaktadır. Bu göç tipi iki gruba ayrılabilir. Birincisinde, göçe tabii topluluk göç etme konusunda az çok kontrolü elinde tutabilirken, ikinci grupta bu kontrol, tamamen topluluğun elinden alınmıştır. Buna örnek Nazi Almanyası’ndan verilebilir. İlk dönem uygulanan politikalarla Yahudiler, göçe özendirilmek istenmiş, sonrasında ise zorla, hayvan taşınan trenlere doldurularak toplama kamplarına taşınmışlardır. İlk grupta yer alan göçerlerin yaşam tarzları gittikleri yerde fazla değişmezken, ikinci grupta yer alan göçerlerin yaşam tarzları değişebilmektedir. Kafkasya’dan Anadolu’ya yapılan göçler de kısmen nitelik olarak bu tanıma verilebilecek örneklerden biridir. Zorla dolduruldukları gemilerden meçhul yolculuklara sevk edilen Çerkesler’in hayatta kalabilenleri yine gittikleri yerlerde farklı hayat şartları ile tanışmışlar ve kendi öz yaşam formlarından giderek uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Nitekim bir defa sürece maruz kalan kişi ya da topluluk, sosyokültürel çevresini değiştirdiği gibi, yerleştiği yeni yerinde de kimlik ve aidiyet tanımlamalarını değiştirmektedir.⁴

Bilindiği üzere Kafkasya’yı terk ederek zorunlu olarak göç etmek durumunda kalan Çerkesler’in öncelikle gittikleri yer Osmanlı Devleti olmuştur. Kafkaslarda yaşayan insanların çoğunluğu, hükümdarını halife olarak kabul ettikleri ve din kardeşi olarak gördükleri Osmanlı Devleti’ne göç etmeyi, kurtuluş için tek çare olarak görmüşlerdir.⁵ Bunun öncesinde Türkler ile Çerkesler arasındaki ilişkiler 1060’lı yıllarda Melikşah döneminde Selçuklular’ın Dağıstan’a yerleşmeleri ile başlar. Bu durum Selçuklular’ın Çerkesler ile ilişki

1 İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.48.

2 Nafiz Tok, Recep Korkut, “Küreselleşme Ve Yerinden Olma Sorununun Çevresel Güvensizliklere Bağlı Değişen Tabiatı Bağlamında İklim Mültecileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı 32, Eylül-Ekim 2012, s.2.

3 Peterson’dan akt. Yalçın, a.g.e., s.13.

4 Adem Sağır, “Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi: Rusya Örneği” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, I/1 (2012), (355-391) s.366.

5 Selma Yel, Ahmet Gündüz, “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası’nın Çerkesleri sürgün Etmesi ve Uzun-ayla’ya Yerleştirilmeleri (1860– 1865)” s.959.

kurdukları anlamına gelebileceği gibi Türklerin Osmanlı dönemi de dâhil tarih boyunca Çerkeslerin tamamına nüfuz ettiklerine dair bir bilgi mevcut değildir.

Devletin iskân politikasından bağımsız olmayan Osmanlı Devleti ile Çerkesler arasındaki ilişkinin temelinde öncesinde Osmanlı Devleti'nin Kafkasya bölgesini tampon bölge haline getirmek istemesi ve sonrasında başta askeri alanda olmak üzere insan ihtiyacını giderme isteği vardır. İlişkilerin en önemli safhası Ahmet Cevdet Paşa zamanında gelişmiştir. Bölgeye özellikle dini açıdan nüfuz ederek kendine bağlamak isteyen Osmanlı Devleti İslamiyet'in yayılması için çalışmıştır. Bu noktada Ahmet Cevdet Paşa'nın şu ifadeleri durumu daha açık bir şekilde izah etmektedir. "*Kırım hanlığı istiklâl suretiyle Devlet-i Âliyye'den munfasıl oldukça led'el-icâbte vâif-i Çerâkise'den asker celb ve istihdam etmek üzere Devlet-i Âliyye nazar-ı ihtimâmını Çerkezistan'ı aihâle etmeğe mecbur olduğundan ahâlisine din-i İslâm telkin olunup refeterefte bu tarafların kâffe-i ahâlisi putpereslikten geçerek kavi Müslüman olmuşlardır.*"¹ Ancak 1829 Edirne Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliği giderek zayıflamıştır. Kırım savaşı sonrası ise iyice belirginleşen kırılmaların ardından Kafkasya'dan Anadolu'ya kitlesel insan akımları hızlanarak devam etmiştir. Son olarak İmam Şamil'in 1859'da savaşı kaybedip esir düşmesinin ardından Rusya'nın da uyguladığı baskıların etkisiyle insanların Kafkasya bölgesini terk edişleri doruk seviyeye ulaşmıştır. Edirne Antlaşması'ndan sonra başlayıp 1860'larda artan ve toplu olarak 1864 yılına denk düşen Kafkasya'dan Anadolu'ya Çerkes sürgününde vatanlarını terk etmek zorunda kalanların sayıları milyonlarla ifade edilmektedir.

1864 yılı ile sembolleşen Kafkas halklarının ana vatanlarını terk ederek başka yerlere gitmeleri 'zorunlu göç' bağlamında göç olgusunu da içermekle birlikte 'göç' kavramı ile karşılanamayacak bir vakıadır. O dönem içerisinde yaşananlar çok daha vahim ve karmaşık olayları içerisinde barındırmaktadır. 'Göç' kavramının, daha ziyade yaşanan talihsiz olayları itibarsızlaştırmaya yönelik olarak özellikle kullanılması ise bizi gerçeklere ulaştırmayacağı gibi tarihi tüm yönleri ile ortaya çıkarmamızın önünde engel de teşkil etmek suretiyle bilimin ideolojik bir enstrümana dönüşmesine de neden olacaktır. Dolayısıyla özellikle 1860'lı yılların başları olmak üzere yaklaşık 150 yıllık süreçte yaşanan olayların tanımlanması için başka kavramlara da ihtiyaç duymaktayız.

Sürgün

Sürgün ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse² anlamına gelmektedir. Başka bir tanımlamada "kendi ülkesinden, malından, mülkünden, kültüründen, sosyal yaşantısından, ailesinden ve mensup olduğu toplumdan koparılmış"³ şeklinde ifade edilmektedir. Bu anlamda sürgün, 'İnsanlığa Karşı Suçlar' kapsamında yer alıp, Nuremberg, Eski Yugoslavya ve Ruanda Uluslararası Ceza Mahkemelerinde suç olarak

1 Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir 1-12, Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991, s.95.

2 T.D.K. Sözlük: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 08.03.13)

3 Sefa M. Yürükel, *Batı Tarihinde İnsanlık Suçları*, İstanbul 2004, s.11.

kabul edilmiştir.¹ Ülke içinde gerçekleştirilen zorunlu yer değiştirme olaylarının sürgün kapsamında sayılıp sayılamayacağı hususu hukuki olarak tartışmalı konumdur.

İnsanların çeşitli nedenlerden dolayı baskı ve zulümden kaçarak veya sürgün edilerek diğer egemen güçlere sığınmak zorunda kalmaları çok eski tarihlerden beri süregelmektedir.² “*Dünya mültecilerinin durumu* başlıklı raporda verilen betimlemede sürgün tarihinde sömürücü ve otoriter devletlerin sürekli kullandığı bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.”³

1864 yılı ve sonrasında yaşananların ardından Çerkes toplumsal hafızasına kazınan kavramlardan biri ‘sürgün’dür. İçerisinde baskı, zorlama ve cezalandırma gibi istenmeyen durumları barındıran ve gayri iradi olarak gerçekleşen sürgün, hukuki anlamda ‘göç’ten farklılıklar arz etmektedir. 21 Mayıs 1864 tarihinin, insanların “yanlış” bir yerde yaşadığı kabulüne ve bu durumu onaylamayan bir tavrı anlatan “sürgün” kavramıyla adlandırılması, gerek sürgün kavramının içerdiği “cezalandırma” anlamı, gerekse anavatanlarından zorla gönderilmiş olmaları bakımından doğrudur.⁴ Kafkasya’da yapılan göçler, tamıyla XIX. yüzyıl boyunca Rusya’nın, Kuzey Kafkasya’ya hükmetme amacına yönelik saldırısına direnme süreci sonunda meydana gelmiş ve bizzat Rusya eliyle desteklenmiş bir sürgündür.⁵ Ancak ‘zorlama’ ve ‘cezalandırma’ gibi durumları içerse de ‘sürgün’ kavramı da Çerkesler’in 19. Yüzyılın ortalarında yaşadıklarını tanımlamakta yetersiz kalan bir ifadedir.

‘Sürgün’ kavramı 1. Dünya Savaşı’ndan sonra çokça karşılaşılan ve kullanılan ‘tehcir’ ‘yerinden edilme’ ve ‘mültecilik’ gibi kavramlarla karıştırılmamalıdır. Dünyada şu veya bu şekilde yerinden edilenlerin sayısı bir hayli fazladır.⁶ Yaşadıkları yerlerden zorla çıkartılan insanlar veya toplumlar için uluslar arası yasa hükümleri mevcuttur. 20. Yüzyılın ilk yarısından itibaren yerinden edilmişlerin sorunlarına ve korunmasına yönelik çözüm arayışları, 1. Dünya Savaşı ve ardından vuku bulan 2. Dünya Savaşı’ndan sonra meydana gelen büyük yıkımlardan sonra hızlanmış ve Milletler Cemiyeti yerine kurulan Birleşmiş Milletler ile bu yönde en önemli adım atılmıştır. Daha sonra 1948 yılında imzalanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile “sığınma hakkı” temel bir insani hak olarak tanınmıştır.⁷ Bunu halen yürürlükte olan BM Mülteciler Statüsüne ilişkin oluşturulan Cenevre Sözleşmesi izlemiştir. Ancak 1800’lü yıllarda vatanlarını terke zorlanan Kafkasya halklarının durumu bunlardan farklılıklar arz etmektedir.

- 1 Ezeli Azarkan “Uluslar arası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar” Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 52, sayı 3, Ankara 2003, s.293.
- 2 S.Gülfer İhlamur-Öner, N.Aslı Şirin Öner, *Küreselleşme Çağında Göç*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.185.
- 3 Sağır, a.g.e., s.359.
- 4 Lale Çeviker, *Şiddet ve Toplumsal Hafıza (Yayınlanmamış yüksek Lisans Tezi)*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.76
- 5 Yel ve Gündüz, a.g.e., s.956.
- 6 UNHCR’in 2009 yılında yayınlanan ve şu an en güncel rapor olan ‘2008 Global Trends’e göre, 2008 yılı sonunda dünyada yerlerinden zorla uzaklaştırılmış 42 milyon insan yaşamaktadır.
- 7 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Madde 14.

Soykırım:

Soykırım (genosit) kavramının tanımlanması Polonyalı hukukçu Raphael Lemkin tarafından eski Yunancada *genos* (ırk aşiret klan...) ve Latince *decide* (öldürme katletme yok etme...) kelimelerinin birleşmesinden yapılmıştır.¹ Hitler'in Yahudileri imhaya yönelik eylemlerinden sonra oluşan ve semantik bir anlam kazanan ve oldukça yeni sayılabilecek bu kavramın ikinci kelimesinden (cide) türetilen birçok adlandırmanın çok eskiden beri kullanıldığı bilinmektedir. Mesela; tarihi ve etimolojik Oxford sözlüğünde, "adam öldürme" anlamında "homicide"ın Ortaçağ şairi Chaucer'da geçtiği anlaşıyor. "Kardeşini öldürme anlamında" "fratricide" 1450'den, "annesini öldürme" (matricide) 1594'den, "babasını öldürme" (parricide) 1554'den ve "kralı öldürme" (regicide) 1548'den beri İngilizcede kullanılmıştır.² Nitekim öldürme ve toplu öldürme olayları çok eski zamanlardan beri değişik isimlendirmelerle (kitlesel öldürme - masskilling, kıyım, massacre) dile getirilen ve görülen bir olgudur. Ancak, özellikle 1944 yılına kadar tanımı yapılmayan soykırım kavramının oluşturulması; kitlesel öldürme ve katliamdan farklılık arz eden bir durumu belirtme ihtiyacından doğmuştur. Bu itibarla, Lemkin tarafından ortaya atılan 'genocide' kelimesi ile anlamını kazanan soykırım kavramı; toplu öldürme, katliam, öldürme fiillerinden farklı bir durumu ortaya koymak üzere, hukuksal olarak tanınan ve belli özellikleri olan bir takım insan topluluklarının, bir plan çerçevesinde ve özel bir kastla yok edilmeleri anlamına gelir.³ Yine 'soykırım' kavramının 'savaş suçları' ile karıştırılmaması gerekmektedir.

Sosyolog, psikolog, antropolog, etnograf, siyasal bilimci ve tarihçilerin soykırım kavramına yaklaşımları farklı olsa da 'Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde (SSECS) soykırımın hukuki bir tanımı bulunmaktadır. Bu sözleşme Türkiye tarafından 23 Mart 1950'de onaylanmıştır.

Sözleşmenin 2. Maddesine göre soykırım "ulusal, etnik, ırksal ve dinsel bir grubun bütününe ya da bir bölümünün yok edilmesi niyetiyle girişilen şu hareketlerden herhangi biridir:

Grubun üyelerinin öldürülmesi;

Grubun üyelerine ciddi bedensel ya da zihinsel hasar verilmesi;

Grubun yaşam koşullarının bunun grubun bütününe ya da bir kısmına getireceği fiziksel yıkım hesaplanarak kasti olarak bozulması;

Grup içinde doğumları engelleyecek yöntemlerin uygulanması ve çocukların zorla bir gruptan alınıp bir diğerine verilmesi."⁴

1 Lemkin'den akt.: Sefa M. Yürükel *Soykırımlar Tarihi I – Batı'nın İnsanlık Suçları*, Ner Easet Publishing Yayınevi, Mersin 2010 s.1.

2 Murat Belge, "Genocide Kavramı", *Radikal Gazetesi*, 2 Haziran 1998, <http://www.radikal.com.tr/1998/06/02/yazarlar/murbel.html> (Erişim Tarihi 24.12.02)

3 Halil Murat Berberer, *Soykırım Suçu*, Çağ Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2007, s.4.

4 <http://www2.ohchr.org/english/law/genocide.htm> (Erişim Tarihi: 23.12.12)

Yine Türkiye Cumhuriyeti 26.09.2004 tarihinde kabul edilen 5237 sayılı Tük Ceza Kanununun¹ 76 ve 77. maddelerine göre soykırım ve insanlığa karşı işlenen suçlar aşağıdaki şekillerde tarif edilmektedir.

MADDE 76. –

(1) Bir plânın icrası suretiyle, millî, etnik, ırkî veya dinî bir grubun tamamen veya kısmen yok edilmesi amacıyla, bu grupların üyelerine karşı aşağıdaki fiillerden birinin işlenmesi, soykırım suçunu oluşturur:

- a) Kasten öldürme.
- b) Kişilerin bedensel veya ruhsal bütünlüklerine ağır zarar verme.
- c) Grubun, tamamen veya kısmen yok edilmesi sonucunu doğuracak koşullarda yaşamaya zorlanması.
- d) Grup içinde doğumlara engel olmaya yönelik tedbirlerin alınması.
- e) Gruba ait çocukların bir başka gruba zorla nakledilmesi.

(2) Soykırım suçu failine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası verilir. Ancak, soykırım kapsamında işlenen kasten öldürme ve kasten yaralama suçları açısından, belirlenen mağdur sayısınınca gerçek içtima hükümleri uygulanır.

(3) Bu suçlardan dolayı tüzel kişiler hakkında da güvenlik tedbirine hükmolunur.

(4) Bu suçlardan dolayı zamanaşımı işlemez.

21 Mayıs Çerkes Sürgünü daha ziyade ‘soykırım’ bağlamında tartışılmaktadır. 21 Mayıs’ın nasıl tanımlanması gerektiği hususunda Türkiye’den ve dünyanın çeşitli yerlerinden bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

‘Bu bir soykırım mıydı?’ diye soran Shenfield bu süreçte her bir Çerkes’i tek tek yok etmek gibi bir niyet olmasa da zaman geçirmeden onlardan tamamen kurtulmak gibi bir kararlılığın olduğunu ifade eder. Ve sonuç olarak Çerkesler büyük oranda yok olmanın eşiğine geldiğini, dolayısıyla yaşananların bir ‘etnik temizlik’ olarak tanımlanabileceğini söyler. Devamında bu sonucun oluşmasında yetkililerin sorumluluktan uzakta, oldukça rahat davrandığını, Kont Yevdokimov’un Trakho’dan naklettiği bir anekdotta Kont Sumarokov’a yolları kaplayan donmuş cesetleri neden her raporda hatırlattığı sorulduğunda bunu bilerek tekrarladığını ve alaycı bir tavırla ‘kim bu felakete geri dönebilir ki?’ diyerek cevap verdiğini ifade etmektedir.²

1 TBMM 2004 <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (Erişim Tarihi: 22.12.12)

2 Stephen D. Shenfield, “The Circassian - A forgotten Genocide”, *The Massacre in History*, s.157. http://books.google.com.tr/books?id=XrOT0cczclkC&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

Yine yaşananları ‘kanlı temizlik’ olarak adlandıran Michael Mann, modernleşmek adına sistemli bir mücadele başlatan Kurmay Başkanı Miliotune’nin 1862’den sonra üç yıl içinde Çerkes köylerine saldırdığını ve onları yaktığını söyler. Ona göre direnen herkes öldürülerek nüfusu kaçmaya zorlanmıştır. Rus birlikleri köyleri ve mahsulleri yakmış, çoğunun öleceği bilinerek insanları yollara dökmüşlerdir. Ve bu uygulama bir ‘imha’ değil ‘sürgün’ olarak beyan edilmiştir.¹

Rus komutan ve askeri tarihçisi olan Fadayev’e göre Rus imparatorluğunun niyetinin Çerkesler’i etnik grup olarak yok etmek olduğuna dair herhangi bir kanıt bulunmamaktadır, durum daha çok imparatorluğu onların varlıklarından temizlemek ya da en azından etnik Rusların çıkarları için daha az değerli topraklara göndermek olarak görülmektedir.²

21 Mayıs tarihi ile sembolleşen olaylar Türkiye’de de zaman zaman tartışılmaktadır. Halaçoğlu ve Kut, süreçte büyük kıyımlar ve katliamlar yaşansa da bunun bir ‘soykırım’ olarak değerlendirilemeyeceğini ifade ederler. Halaçoğlu’na göre bir ‘soykırım’ın söz konusu olması için planlı bir imha planının olması gerekir. Kut yaşananların bir ‘sürgün’ olarak tanımlanabileceğini söylerken, Kentel’e göre ise yaşananlar sürgün görünümüne sahip bir ‘soykırım’dır.³

Bize göre ise Kafkasya bölgesinde 1864 yılına kadar yaşananlara bakıldığında göç ve sürgün kavramlarını da içerisinde barındırmakla beraber bu kavramlar yaşananları tanımlamakta yetersiz kaldığını ifade etmiştik. Halaçoğlu sistemli bir hareket olmadığını ifade etse de süreç detaylı olarak incelendiğinde oldukça sistematik ve planlı bir uygulama icra edilmiştir. Aşağıda detaylı olarak ele alacağımız üzere 19. yüzyılda bu bölgede meydana gelen olaylara bakıldığında ‘Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi’nde 2. Maddede belirtilen soykırımı oluşturan eylemlerin tamamını içerdiği görülecektir. Yaşanılan olayları izah etmeye, göç bir kenara, sürgün kavramının da zayıf kalacağı gibi ancak soykırım, katliam bu olayın karşılığı olabilir.⁴ Dolayısıyla hukuki süreç buna göre yürütülmeli sonlandırılmalıdır.

21 Mayıs 1864 Trajedisinin Tarihsel Arka Planı

Kafkasya, zengin yer altı kaynakları ve önemli jeopolitik konumu nedeniyle eski çağlardan günümüze kadar stratejik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda hareket eden büyük devletlerin en yoğun mücadele alanlarından biri olmuştur. Söz konusu bu mücadelelerdeki baş aktörlerin başında şüphesiz Rusya gelmektedir. Rusya ile birlikte İngiltere Fransa ve

1 Michael Mann, “The Darkside of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing”, Cambridge University Press, 2005, s. 98-100.

2 Fadayev’den akt. Walter Richmond, B.A. Arizona State University, M.A., Ph.D. University of Southern California “The Northwest Caucasus: Past, Present, Future” (Chapter 4) http://www.circasianworld.com/new/history/war-and-exile/1129-defeat-and-deportation-richmond.html#_edn-ref18

3 Yusuf Halaçoğlu, Şule Kut, Ferhat Kentel, “Soykırım Tartışması” *Habertürk Gazetesi*, 21 Mayıs 2012. <http://www.haberturk.com/polemik/haber/743884-soykirim-tartismasi>

4 Kemal Karpat, “21 Mayıs Sürgünü”, *Nart Dergisi*, Sayı 21, (Mayıs-Haziran, 2004), s.14.

Osmanlı Devleti de çıkarları gereği bölgeye kayıtsız kalamayan devletlerdi. Böylece 19. Yüzyılda Adıgeler kendilerini dünyanın en güçlü devletlerinin siyasi oyunlarının içinde buldular ve bu devletlerin her biri kendi çıkarlarına yönelik politikaları doğrultusunda Çerkes kartını kullanmaya çalışıyor yıllarca süren Kafkasya savaşından yarar sağlamak istiyordu.¹ Bir süre sonra dönemin egemen güçleri Çerkes meselesinin Rusya'nın bir iç meselesi olduğunu kabul ederek Çerkesleri Çarlık Rusya'sına karşı yalnız bırakmışlardır.

1500'lü yıllardan itibaren Rusların Kafkasya'ya zaman zaman saldırılar düzenlediği bilinmektedir. Rusya'nın Kafkasya'ya doğrudan ilk inışı ise 1720'li yıllara denk gelmektedir. 1763-1793 yılları arasında Kafkasları boydan boya kat eden bir istihkâm hattının inşasını tamamlamıştır. 19. yüzyıl baslarından itibaren de Kafkasya'ya tam olarak yerleşmeye başlamıştır.

Avagyan² yoğun olarak yaşandığı dönemleri dikkate alarak Kafkas – Rus savaşlarının üç döneme ayrılabilceğini ifade eder.

- 1- İlk dönem 1816-1846 yıllarını kapsamaktadır. Bu dönemde Rusların bölgeyi ele geçirip elde tutmak gibi bir gayeleri olmamış bölgeden gelebilecek tehdit ve tehlikelere karşı önlemler almak için asker göndermişlerdir.
- 2- 1846-1856 yıllarını kapsayan ikinci dönemde Ruslar yavaş ilerleyerek ele geçirdikleri yerleri zapt etmeye başlamışlardır.
- 3- 1856 yılından 1864 yılına kadar olan üçüncü dönem ise tüm Kuzey Kafkasya'nın boyunduruk altına alınmaya hazırlandığı ve bunun uygulandığı dönem olmuştur. Bu dönemde bölge halkları yığınsal olarak sürgün edildiler 'Ruslaştırma'ya tabi tutuldular ve bölge halklarının sürüldüğü topraklara Ruslar yerleştirildiler.

Rusya'nın Kafkasya bölgesini ele geçirerek sıcak denizlere inme ve güneyde kalıcı olma politikaları tarihten günümüze bilinen ve değişmeyen bir olgudur. Rusya'nın bu yayılma politikaları Rus topraklarına komşu olan toplulukları da yakından ilgilendirmiştir. Rusya'nın güneye doğru ilerlemesinin ön koşulu ise Kafkasya bölgesini ele geçirmektir. Emperyalist politikalar güden Rusya için, stratejik önem arz eden ve zengin kaynaklara sahip olan Kafkasya'yı ele geçirmek tarihte öncelikli amaçlardan olmuştur. Rusya, 1700'lü yıllardan itibaren ile 1800'lü yılların ikinci yarısına kadar Kafkasya'ya yönelik düşüncelerini uygulamaya koymuş ve en şiddetli yöntemlerle bölgede uzun yıllar süren savaşlar yaşanmıştır. Ancak jenosit olarak adlandırılabilir yöntemlerle devam eden Kafkas-Rus savaşları olarak bilinen ve her 10 kişiden 9'unun yok edildiği mücadeleler, bölge insanlarının Osmanlı Devleti başta olmak üzere çeşitli yerlere sürgün edilmeleri ile son bulmuştur.

1700'lü yıllarda Çar İvan ve Çar 1. Petro dönemlerinde Kafkasya bölgesini işgale yönelik hazırlıklar yapılmıştır. Çar 1. Petro 1711 yılında Astrahan valisi Araksin'e Çerkesya'yı işgal etmesine emretmesinin ardından Araksin komutasındaki 30 bin kişilik bir Rus ordusu

1 Polovinkina, a.g.e., s.168.

2 Avagyan,s. a.g.e., 21-22.

26 Ağustos 1711’de Çerkesya’ya girdi. Önerine çıkan her köyü yakıp yıkarak, geçtikleri yolda canlı bırakmayarak Karadeniz’e doğru ilerleyerek Kuban limanlarını ele geçirdiler ve yağmaladılar. Çerkesler 7000 atıyla bu orduyu durdurmaya çalıştılsa da, topları olmadığı için başaramadılar. Sadece bu işgal sırasında tarihi kayıtlara göre, Ruslar 43.247 Çerkes kadın ve erkeği öldürdüler. 39.200 at, 190.000 büyükbaş, 227.000 küçükbaş hayvanı çalarak beraberlerinde götürdüler.¹

1761 yılında tahta çıkan II. Katerina, Petro’nun temelini attığı planları hayata geçirmeye başladı. Çeşitli görüşmelerin ardından Rusların burada kalıcı olmak istediklerini anlayan Kabardeylerin 1763 yılında Ruslara karşı saldırılara girişmeleriyle birlikte kesin şekilde Rus-Çerkes savaşı da başladı. Tarihe “21 Mayıs 1864 sürgünü ve soykırımı” olarak geçen olayların başlangıcı bu tarihlerdir. Artık ‘Hazırlık Savaşları’ tamamlanmış ve gerçek Kafkas-Rus savaşlarının başlangıç aşamasına geçilecektir.²

1774 yılında Osmanlının, Rusya ile giriştiği savaştan yenik çıkması sonucunda Küçük Kaynarca Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile birlikte Kırım Osmanlı himayesinden çıkartılarak bağımsız hale getirildi. Bu antlaşma kırılma noktalarından biri oldu. Daha sonra 1783 tarihinde Rusya tarafından işgal edilen Kırım 1792 tarihinde imzalanan Yaş Antlaşması ile tamamen Rusya’nın hâkimiyetine girdi. Kırım’ın Rusya tarafından işgal edilmesi Kafkasya açısından önemliydi. 1783 tarihinde Kırım’ın Rusya’nın işgaline girmesi, Kuzey Kafkasya’nın 1864’teki sonunun da başlangıcı olmuştur.³ Kırım’ın Osmanlı’nın elinden çıkması ile Osmanlı doğrudan Kafkasya’ya yöneldi. Rusya da işgali altındaki Kırım üzerinden doğrudan Kafkasya’ya yöneldi ve Taman ve Kuban boylarını işgal etti. Kafkasya’yı tamamen ele geçirmek üzerine kurulu plan irili ufaklı askeri harekâtlar ile devam etti.

1828-1829 yıllarında Osmanlı-Rus savaşı sonunda Osmanlı savaştan yenik çıktı. Rusların Anapa kalesini kuşatmaları esnasında Osmanlı bölgedeki Çerkesler’den yardım istedi. Ancak Anapa Rusların eline geçti. Ruslarla görüşmek isteyen Adıge heyeti Rusların tam itaat istekleri karşısında geri döndü. Bunun ardından Rus komutan Gnr. Emanuel Çerkesya’ya saldırarak bizzat Kuban’ı geçti ve birlikleriyle 210 köyü yerle bir etti.⁴ Savaş sonunda Edirne Antlaşması imzalandı. Antlaşma sonunda Anapa, Poti ve Ahıska Rusya’ya bırakıldı. Böylece 1829 Edirne Antlaşması ile Rusya, Çerkesya üzerindeki tahakkümünü uluslar arası anlamda meşrulaştırmış oluyordu. Ana müdafaa mevki olan Poti ve Anapa’nın elden gitmesi Batı Karadeniz sahillerinin Osmanlıların kontrolünden çıkmasına neden oldu. Bu ise Osmanlı Devleti’nin bölgeyle irtibatını güçleştirmişti. Kafkasya’daki yerli Kafkas halklarını da Rusya’ya karşı kendi başına mücadele yapmaya itti.⁵ Edirne Antlaşmasından başlayarak Kafkasya’nın tamamen işgaline, yani Dağıstan Çeçenistan ve Batı Kafkasya’daki Çerkeslerin boyun eğdirilmesine kadar geçen süre içinde Ruslar, Çer-

1 Kadir Natho, Kafkasya’da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler (Çev: Ömer Aytek Kurmel) ,Kafdav Yay., Ankara 2009, s.181.

2 Aslan, a.g.m., s.7.

3 Yel ve Gündüz, a.g.e., s.953.

4 Kasumov’dan akt., Polovinkina, a.g.e., s.176.

5 Aslan, a.g.m., s.9.

kesler'e karşı devamlı olarak yıpratıcı ve yok edici bir savaş uygulamışlardır.¹ Yalnızca 1841 – 1846 yılları arasında Rusya ve Batı Kafkasya Boyları Birliği arasında 80'den fazla savaş olmuştur.²

Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya siyasetinin de sonu olan 1856 yılında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Paris Barış Antlaşması'nda Çerkesya Rusya'nın bir iç sorunu olarak kabul edildi ve antlaşmada yer bulamadı. Rus Çarı II. Aleksandr bu durumdan istifade ederek, Kafkasya'nın kesin olarak fethedilmesine karar vermiş ve bu amacına uygun olarak Gnr. Prens Baryatinski'yi Kafkasya Genel Valiliğine tayin ederken kurmay başkanlığına da Miliotune getirilmiştir.

1858'de Kafkasya Orduları Komutanı Özel Görev Subayı olan ve 1864'te Tuğgeneral rütbesine terfi eden Rostislav Andreevich Fadayev'in ifade ettiği gibi "Kafkasya'ya sahip olma fikri Rus tarihinde kalıtsal bir tutkuya dönüşmüştü."³ Slav milliyetçilerinin ve Rus yöneticilerinin, "üçüncü Roma" gibi imparatorluk kurma hırsları ve "sıcak denizlere ulaşma istekleri" gibi stratejik çıkarları yüzünden Rusya, Kırım ve Kafkasya'da katliamlar ve sınır dışı etme eylemlerini gerçekleştirerek bölge içinde ihtiyaç duyduğu nüfus hâkimiyetini ele geçirmeye çalışmıştır.⁴

Çarın naibi prens Baryatinski, vakit geçirmeden Çerkesya'da askeri operasyonlarla Rus-Kazak köylerinin kurulması ve ormanların Çerkesler'den temizlenmesi harekâtına girişti. Gnr. Baryatinski, önce Kırım'ı abluka altına alarak deniz yoluyla yardım gelmesini engellemiş, daha sonra da Doğu Kafkasya'yı ve Batı Kafkasya'yı hâkimiyet altına almak için Şeyh Şamil üstüne harekât başlatmıştır.⁵ Sol kanat komutasındaki Yevdokimov'a bağlı kuvvetler önemli ilerlemeler kaydetti. Çerkesler'in bu durum karşısında daha iç bölgelere çekilmekten başka seçenekleri kalmadı. Karşılaştıkları büyük kıyımların da etkisiyle dağlıların bütün direnme gücü kırıldı.

1858 yılında ikinci Argun seferi sırasında Şamil son defa saldırıya geçti. Bu sırada ayaklanan Nazran bölgesi halkı Şamil'den yardım istedi. Yardım için yola çıkan Şamil yoğun topçu ateşleri nedeniyle Nazran'a ulaşamadı. Ayaklanmaya karşı 6 süvari bölüğü 2 piyade taburu ve 6 topla takviye birlikleri gönderen Rus kuvvetleri kaleyi kurtararak isyan liderlerinden dördünü Nazran'dan 2 km uzaklıktaki bir tepe üzerindeki kurganda astılar. Yine 40 kadar çocuk zorla ailelerinden alınarak rehine olarak Vladikavkaz'a götürüldüler.⁶ Şamil çekildiği Kafkasya'nın yüksek ve doğal kalelerinden birinde son zamanlarını geçirirken yalnızca 400 kişi kalmıştı ve bu kadar kişi ile savaşın sürdürülmesi imkânsızdı. Yaklaşık 30 yıldır sürdürdüğü mücadelesini sonlandırmak zorunda kaldı. Yanında sağ kalan 50 kişi ile birlikte teslim oldu. Çar II. Aleksandr bu savaşlar sonunda Gnr. Kont Yevdokimov'a

1 Baddeley, a.g.e., s.228.

2 Berzeg, a.g.e., s.58.

3 Fadayev'den akt: Polovinkina, a.g.e., s.165.

4 Erol Karayel, "Uluslararası Hukuk Belgelerine Göre Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları", *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, Uluslararası Konferans 21 Mayıs, s.160.

5 Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânlar*, İstanbul 1993, s.55.

6 Baddeley, a.g.e., s.438.

gönderdiği madalyonun onur yazısında “...3 yıl içinde Batı Kafkasya’ya boyun eğdirerek uyumsuz yerli halkları boyun eğdirip temizleyip çıkardınız. Şimdi Rus yerleşimcilerini rahatça oturtup yerleştiriniz...”¹ İfadelerini kullanmaktadır.

1861 yılında Vubih, Abzah ve Şapsığ liderlerin katılımı ile Soçi Vadisi’nde bir kongre toplandı.² Mecliste bağımsızlık vurgusu yaparak her şeye rağmen mücadeleye devam etme kararı aldı. Abzeh, Şapsığ ve Ubıhların Ruslara karşı direnişleri bir yıl daha devam etti. Savaş bir süre daha devam etti. Yevdokimov işgal edilen topraklarda bir genel valilik kurarak başına genel vali (namestnik) atadı. Bu genel vali 1863’te çara gönderdiği raporunda şunları yazıyordu: “*Kesin olarak söyleyebilirim ki, kış boyunca (1863-1864 – T.K.) sıradağların kuzey yamacında kalan ve bize boyun eğmeyen bütün halk buradan sürülecek ve bu bölge tamamen temizlenecektir.*” Genel valinin tahmini doğru çıktı.³

Son olarak tek başlarına kalan Vubıhlar’ın direnci de 1864 Mart ayında kırıldı. Bu çaresizliklerden sonra Vubıh’ların anlaşmak ve bölgeyi terk etmek için 2 ay süre istedikleri ve bu isteklerinin kabul edilmeyerek Rusya tarafından imha planına devam edildiği ifade edilmektedir. Gürcü asıllı bir Rus subayı olan Esadze’nin⁴ şu cümleleri dikkat çekicidir. “*Garnizonda Lazarevski karakolunun 3 taburunu bırakan General Geyman kalan 5 tabur 4 dağ topu ve Tver Dragon alayının bir süvari bölüğüyle 7 Mart’ta ülke içine hareket ederek üç gün boyunca bütün köyleri yakıp kül ettiler ve halkını deniz kıyısına doğru sürdüler.*”

21 Mayıs 1864 günü, Karadeniz kıyılarındaki Tuapse yakınlarında yer alan Kbaade mevkiinde son Adıge birliğinin de Rus ordusuna karşı savaşarak yenik düşmesiyle, öngörüldüğünden çok daha uzun süre devam eden Adıge-Rus savaşları sona ermiş oldu. 21 Mayıs 1864’te Kafkasya Genel Valisi Grandük Mihail “Kafkas Savaşları”nın bittiğini ilan etti.⁵

Kafkas - Rus Savaşlarından Bazı Ayrıntılar

Yaklaşık üç yüz yıl süren Kafkas-Rus savaşlarında özellikle 1830’lu yıllardan sonraki gelişmeler bu savaşların ve bu savaşlar neticesinde yaşanan çok boyutlu olayların nitelikleri hakkında bizlere yeterince bilgi vermektedir. Rusya’nın temel politikasının Çerkeslerden tamamen arındırılmış bir Kuzey Kafkasya olduğu Rus kaynaklarından da anlaşılmaktadır. Nitekim Genereal L. Fadayev Rus yöneticilerinin o dönemki düşüncesini ‘Kafkasya’dan Mektuplar’ında şöyle ifade etmektedir: “*Halkı yeniden eğitmek asırlar sürecektir bir işti. Oysa zaman Kafkasya’nın dize getirilmesinde asıl önemli öğenin ta kendisiydi. Karadeniz’in batı kıyısını Rus toprağına dönüştürmemiz gerekiyordu. Bunun için bütün sahili*

1 Berzeg, a.g.e., s.242.

2 Berzeg, a.g.e., s.62.

3 Tuğan Kumikov, Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü (Nalçık: Adıge, Kültür ve Tarih Dergisi, S.3, 1992), s.88-89, Murat Papşu (der.), Vatanından Uzaklarda Çerkesler, (İstanbul: Çiviyazıları, 2004), s.23.

4 Semen Esadze “Çerkesya’nın Ruslar Tarafından İşgali, Kafkas Derneği Yay. , Ankara 1999, S.113-115.

5 Berzeg, a.g.e., s.67.

*dağlılardan arındırmalıydık*¹ Yine Fadayev'in 'bize Çerkesler lazım değil, Çerkesya lazım' ifadeleri de bunu doğrulamaktadır.²

Kafkasya'yı ek etmeyerek Rusya sınırları içerisinde kalmak isteyenlere de kabul edilemez şartlar dayatılmıştır. Rus hükümetinin Çarlık Rusya'sında kalmak isteyenlerden istediği şartlar şu şekildedir:

- 1- Kafkas ahalisi dinlerini terk ederek Ortodoks Hristiyanlığı seçecek,
- 2- Rus göçmenlerin ticaret ve ulaştırma merkezlerine iskân edilmeleri kabul edilecek, yerli Kafkas halkının zirai araç-gerecine ve hayvanlarına el konularak, Rus göçmenlerine angarya hizmette mecbur olacaklar,
- 3- İskân mahallerinde verimli araziler, Rus göçmenlerine bırakılacak, Kafkas halkı kendi arazisini, daha az verimli ve hatta kurak arazi ile değiştirmek mecburiyetinde kalacak,
- 4- Bütün Kafkas halkı silahlarını bırakacak, ya da Rus Ordusunda hizmet verecek,
- 5- Rus Carının isteklerine kayıtsız şartsız itaat ederek, gösterilen mahallere yerleşilecek.³

Açıklanan bu şartlar kalmak isteyen insanların üstü kapalı bir şekilde köle olarak hayatlarını devam ettireceklerini deklare etmekteydi. Üstelik dinlerini değiştirmelerini istemeleri Müslüman bir halk için kabul edilmesi mümkün olmayan bir şeydi. Her iki durumda da yasadıkları toprakları terk etmek zorunda kalacakları bu "tercihe bağlı" olduğu iddia edilen "mecburiyet" durumu, koşullar incelendiğinde, şiddetin araçsallaştırılmasından başka bir şey değildi. Rusya nüfusu arındırma amacıyla, bölge halklarına baskı ve zor uygulayarak, bölgeyi terk etmeye mecbur bırakmıştır.⁴ Kabul edilmesi mümkün olmayan bu şartlardan anlaşılacağı üzere amaç Çerkesler'in Kafkasya'dan tamamen temizlenmesi idi. Çarlık Rusya'sının şartlar arasına dini inançları değiştirme maddesini koyması aynı zamanda sürgünün yönünün önceden belirlendiği ve Çerkesler'in buna zorlandığı da izlenimini uyandırmaktadır.

Aynı şekilde Kafkasya'ya Çar naibi olarak tayin edilen çarın erkek kardeşi Grandük Mişel 1864 Ağustosunda Kuzey Kafkasya'nın tüm geri kalanına bir ay içinde Kafkasya'yı terk etmedikleri takdirde herkesin savaş esiri olarak Rusya'nın muhtelif yerlerine sürüleceğini belirten bir emir tebliğ etmiştir.⁵ Fakat bu süre içinde zaten 10 Çerkes'ten 9'unu savaşlarda kaybetmiş olan halkın yerlerini terk etmesi imkân dâhilinde değildi. Bu emrin uygulanması Çerkesler'in yok edilmesi demektir. Dolayısıyla Çarlık Rusyası'nın söz konusu coğrafyada etnik bir temizlik yapmayı amaçladığı ve bunun için Çerkesleri öldürmek ve zorla ana yurtlarından çıkarmak gibi iki temel yöntem kullandığı açıkça görülmektedir.

1 Avagyan, a.g.e., s.26.

2 Yaşar Bağ, "Kafkasya ve Çerkesler", Erkaya Matbaacılık, İstanbul 2002, s.166.

3 Habiçoğlu, a.g.e., s.64-65.

4 Çeviker, a.g.e., S.74.

5 Berkok, a.g.e., s.526.

1800’lü yılların sonuna gelindiğinde bu ideal büyük oranda gerçekleştirilmiş, gerçekleştirilirken de toplu katliamlar da dâhil olmak üzere tüm yöntemler kullanılmıştır. General Yevkodimov ve emrindeki askerlerin teslim olan ve aralarındaki iki hamile kadın ve beş küçük çocukla beraber 100 Abzakh savaşçıyı kılıçtan geçirmesi kayıtlara geçen bu toplu katliamlardan yalnızca bir tanesidir.¹ 1863 yılında küçük bir alanda hapsolan ve hiçbir şekilde yardım alamayacak durumda olan Çerkesler’in muharebe vasıtaları da kalmamıştı. Her girdiği yerde köyleri yakan Rus ordusunun 184 köyü yaktığını yine bizzat Rus tarihçilerin yazdığı ifade edilmektedir.² Bir Fransız askeri danışmanı olan ve Kafkasya’da 6 ay kadar kalan Fonvill kaleme aldığı anılarında şunları ifade etmektedir. “*Birbiri ardına Ruslar tarafından ele geçirilen yerlerden köylüler kaçıyor ve bunların açlıktan kırılan kafileri yollara hastalarını ve ölümlerini saçarak ülkeyi çeşitli yönlerde geçiyordu... Kurtlar ve ayılar karı eşeleyerek altından insan ölümleri çıkarıyordu.*”³

Yine öldürülen bazı insanların yalnızca öldürülmekle yetinilmeyip cesetler üzerinde de insanlık dışı muamelelerde bulunulduğu iddia ediliyordu. 1847 yılında Çarlık Rusyasında yayınlanan ‘Russkiiy Arhis’ dergisinin 7. sayısından şu ifadeler aktarılmaktadır: “*Gen. Zass Proçnaya tabyalarında Çerkeslerin kafalarını kestirip mızraklara taktırmıştı. Kesik başların sakalları ile rüzgâr oynuyordu... Bu iğrenç vahşete tahammül etmek imkânsızdı.*”⁴

Kafkas-Rus savaşlarındaki son mücadele 1864 yılının bahar aylarında Hodz vadisinde gerçekleşti. Kazanmaktan ziyade namusluca ölmeyi amaçlayan bu son mücadelede arazi çukurlarının cesetlerle örtüldüğü, cesetlerin kanlar üzerinde yüzdüğü ve sağ kalan çocukların da birbirlerine bağlanarak topçu hedefi olarak kullanıldığı ve böylece imha edildiği ifade edilmektedir.⁵ Soçi’de bulunan Kbaade vadisinin adı daha sonra Rusya tarafından değiştirilerek ‘Kızıl Çayır’ anlamına gelen Krasnaya Polyana yapıldı. İsminin bu anlama gelecek şekilde değiştirilmesi de dikkate değer bir ayrıntıdır.

“*Sürgün Batı Kafkaslarda tam bir soykırım hareketine dönüştü. Karadeniz kıyıları ile Kuban ovalarını Adigelerden temizlemek ve bu bölgeyi Rus Kazakları ve köylüleri ile doldurmak isteyen Rusya, Adige kabileleri ile Abhazların büyük bir bölümünü ve Ubıhların tamamını ata yurtlarından sürerek Osmanlı topraklarına gönderdi*”⁶

Sürgüne gönderilen insanlar da yollarda tam bir sefalet içerisinde idiler. Günlerce denizde kalan göçmenlerin erzakı bitiyor açlık susuzluk hastalık sonucunda çoğu hayatını

1 Baturay Özbek, Çerkes Tarihi Kronolojisi, Ankara 1991, s.148.

2 Berkok, a.g.e., s.524.

3 A.Fonvill, “Çerkesya Bağımsızlık Savaşının Son Yılı: 1863-1864” (Bir Fransız Askeri Danışmanının Anılarından) Çev: Murat Papşu Nart Yay. İstanbul 1996, s.64.

4 Kasumov’dan akt. Berzeg, s.174.

5 Berkok, a.g.e., s.525.

6 Ufuk Tavkul, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Kafkasya Muhacirlerinin Balkanlardan Anadolu ve Orta-Doğu’ya Sürgünleri, http://www.kafkas.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6:93-harbinde-kafkasya-muhacirleri&catid=28:kafkasyanın-sosyal-ve-siyasi-tarihi&Itemid=37#_ftn1 (Erişim Tarihi: Aralık 2012)

yitiriyordu.¹ Yine bu gemilerden birine binerek Osmanlı Devletine doğru yolculuğa çıkan Fonvill² şunları anlatmaktadır: “Normal zamanlarda 50-60 kişilik olan gemileri 300 veya daha fazla kişi dolduruyor bazı tekneler dayanamayıp batıyordu. Tayfalar çeşitli işler yaparlarken gemilerde çömelmiş vaziyette istif edilerek yerleştirilen yolcuların üzerinde yürümek zorunda kalıyorlardı. İlk gün her şey yolunda gitmiş ancak ikinci gün sıkışıklıktan dolayı ezilen iki kadın ve bir bebeği denize atmak zorunda kaldık. Üçüncü gün iki adam ve bir kadın, dördüncü gün 15 kişi daha öldü. 5. gün Akçakale’ye ulaştık. İlk göçmenlerin kışın başında buraya geldiklerini, sayılarının 12 bin olduğunu ve hemen hepsinin öldüğünü öğrendim.”

Rusya’nın yayılmacı politikaları sonucu anavatanlarını terk etmek zorunda bırakılan Çerkesler’in sayıları hakkında net bir bilgi yoktur. Olağanüstü bir dönemde karmaşık yöntemlerle gayri resmi olarak yapılan göçlerin çoğu kayıt altına tutulamamıştır. Bugün dünyanın yaklaşık 40 diaspora ülkesinde yaşamlarını devam ettiren Çerkeslerin büyük bölümü Osmanlı topraklarına gönderilmişlerdir. Osmanlı’ya sığınan Çerkesler hakkında yine birbiriyle aynı olmamakla birlikte değişik sayılar telaffuz edilmektedir. Göç sırasında 1859-1879 yıllarında Kafkasya’ya 2 milyon kişinin terk ettiği, bunların 1,5 milyonunun Osmanlı topraklarına ulaşabildiği tahmin ediliyor.³Avagyan’ın⁴ Rus verilerine dayandığı bilgide Osmanlı’ya sığınmak zorunda bırakılan Çerkes sayısını 500 bin ile 1 milyon arasında iken Tekeli’ye⁵ göre bu sayı 2 milyon civarındadır. JustinMcCarrthy ise yaklaşık olarak 1 milyon 200 bin Çerkes’in göçe çıktığını ve bunlardan 800 bin kadarının Osmanlı ülkesinde iskân edilmek üzere sağ kaldığını söylemektedir.⁶ Ancak raporları yazanlar bu bilgilerin tahmini olduğunu, tam olarak belirlemenin imkânsız olduğunu söylemektedir.⁷ Bununla birlikte bu hususu dikkate alarak açıkça söyleyebiliriz ki sürülmüş Adıge nüfusu Rus resmi verilerinden en az 2 kat daha çoktu.⁸ Yoğun olarak 1850’li yıllardan sonra gerçekleşen ve 1864 yılında kitlesel şekle bürünen bu yerinden edilme olaylarında öyle ya da böyle nüfusun %25’inden fazlasının hayatını kaybettiği ifade edilir.⁹ “Kuban Oblastı’nda bir milyon civarında yerli nüfustan geriye 1867’de 90 bin kişi kalmıştır”.¹⁰ Ölüm yerinden edilme olayından sonra da yoğun bir şekilde yaşanmaya devam etmiştir.

XIX. yüzyılda tüm dünyada olduğu gibi Kafkasya’da da yoğun olarak görülen salgın hastalıklar yerli toplum üzerinde büyük tahribata neden olurken diğer yandan da bu hastalıklardan dolayı büyük karantinalar kurma yoluna giden Rusya daha sonra bu sağlık tedbirlerini abluka siyasetinin bir parçası haline getirmiş bölgede hâkimiyet kurma isteği

1 Abdullah Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010, s.89.

2 Fonvill a.g.e. s.76-79.

3 Fethi Güngör, ‘Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri’, Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 8-11 Aralık 2005, s.141-146, s.143.

4 Avagyan, a.g.e., s.56.

5 İlhan Tekeli, Göç ve Ötesi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011, s.148.

6 Justin McCarrthy, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998, s.37-38.

7 Kumikov, a.g.e., s.25.

8 Polivinkina, a.g.e., s.273

9 Avagyan, a.g.e., s.58.

10 Kumikov, a.g.e., s.25.

doğrultusunda kullanmıştır. Rusya'nın Kafkasya bölgesinde kesin zafer ilan ettiği 1860 yıllarında bölgede yaşayan yerli halkları anavatanlarından sürgün etmeye zorlamış bölge insanının yakalandığı ve büyük zorluklarla mücadele ettiği bulaşıcı hastalıklar sürgün yollarında ve gittikleri yerlerde ayrıca bir problem olarak yurtlarından çıkartılan insanların karşısına çıkmıştır. Uygulanan soykırım ve sürgünden ayrı olarak bu hastalıklardan dolayı da büyük kayıplar verilmiştir. Trabzon ve Samsun limanlarında on binlerce insanın salgın hastalıklardan (dizanteri, tifüs) öldüğü kayıtlara geçmiştir.¹ Trabzon'daki İngiliz konsolosunun raporuna göre, 19 Mayıs 1864 günü Samsun'a yaklaşık 40.000 kişi indirilmiş ve 48 saat içerisinde 500 kadar göçmen ölmüştür.² Yine bir başka belgede Aralık ayından Şubat ayın kadar Trabzon'da ölen 3500 kişiden 3000 kişinin Çerkes olduğu ifade edilmektedir.³ Sürgün edilenlerin yabancı topraklarda düştüğü zor durumuna değinen *Vsemirnyy Puteşestvennik* gazetesi 1871'de şunları yazıyor: “Bir yıl içinde göçmenlerin üçte ikisi öldü... Batum yakınlarına yerleşen 22 bin göçmenden sadece 7 bin kişi kaldı. Samsun civarına yerleşen 30 bin kişiden 1800 kişi kaldı. Binlerce insan ölüyor; çocuklara gelince, bu zavallılar mal gibi satılıyor. Gençler hizmet için orduya giriyor.”⁴

Sonuç

Tüm bu tablo bizlere göstermektedir ki özellikle 1863-64 yıllarında yaşananlar başta olmak üzere Rus-Kafkas savaşlarında Çarlık Rusya'sı tarafından uygulanan savaş yöntemleri Birleşmiş Milletler Soykırım Suçunun Engellenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nde (SSECS) tanımlanan soykırımın bizatihi kendisidir. Sözleşmede geçen maddelerden olan ‘grup üyelerinin öldürülmesi’ eylemi bir yana, Çerkes toplumunun neredeyse tamamı bölgeden bir şekilde temizlenmiş, büyük kısmı da tamamen yok edilmiştir. 19. yüzyılın ilk yarısında yalnızca Kuzeybatı Adıgeler'inin bir milyona yakın nüfusa sahip olduğu düşünülürse Kafkasya'da etnik temizleme harekâtının ne kadar nüfusa mal olduğu anlaşılabacaktır.⁵ Değişik verilere göre 1865 yılında Kafkasya'da toplam 70-90 bin Adıge nüfusu kalmış, bu sayı sonraki yıllarda da giderek azalmıştır.⁶ Kuzeybatı Kafkasya kavimlerinden biri olan Ubıhlar ‘tamamen’ yok edilmiş olup, dilleri dâhil hiçbir kültürel izleri kalmamıştır.

Tamamen insanlık dışı şartlar altında gerçekleştirilen sürgünden sonra Çerkesler bugün dahi 150 yıl önceki psikolojiyi taşımaktadırlar. Yaptığımız görüşmelerde Çerkes toplumundan 50 yaş üstü her birey Çerkesler'in sürgün güzergâhı olan Karadeniz'in zihinlerinde bıraktığı hatıratlarından dolayı çok uzun süre aile bireyleri tarafından balık yenmediğini ifade etmektedir. Bun Ruslar tarafından uygulanan soykırım ve sürgünün psikolojik tahribatlarını 150 yıldır canlılığını koruduğunun somut bir örneğidir.

1 Avagyan, a.g.e., s..

2 Cahit Tulum, “1864 Göçü ile İlgili Bazı Belgeler”, s.50.

3 Berzeg, a.g.e., s.201.

4 Kumikov, a.g.e., s.26.

5 Aslan, a.g.e., s.30.

6 Polovinkina, a.g.e., s.269.

Çerkes toplumunun yaşam koşulları öncelikle yaşadıkları vatanları istila edilerek bozulmuştur. Nitekim bir Rus yazar olan P.P. Korolenko 1874’de yayınlanan “Çernomortsi” isimli kitabında Vlasov’u överken şunları yazmaktadır: “1825 yılı boyunca bizim müfreze-ler Kuban ötesini ezip geçiyorlardı ve dağlıların köylerini yok ediyorlardı. Yangın ve bas-kınlarda binlerce Çerkes hayatını kaybettiği gibi, yiyecek ve yakacak rezervleri de imha edildiği için sağ kalanlar da açlık ve hastalıktan ölüyorlardı...”¹ Akabinde yalnızca yaşam koşulları değil, Çerkesler’in neredeyse tamamı yok edilmiş, kalanlar da sürgün edilmek suretiyle yine ‘ertelenmiş ölümlere’ gönderilmiş, vatanları tarihten tamamen silinmiştir. Gittikleri yerlerde gerek hastalıklardan gerek olumsuz koşullardan ölenlerin sayısı her geçen gün artarak devam etmiştir.

Sonuç olarak 21 Mayıs 1864 olarak sembolleşen Çerkes soykırımı, soykırım tanımına uymaktan ziyade soykırımın bizzat tanımıdır. Uygulanan yöntemler son derece sistematik ve acımasızdır. Yine de olayların daha net bir şekilde aydınlatılabilmesi için döneme ait belgelerin gün ışığına çıkartılması gerekmektedir. Şimdi ise, tarihteki ana vatanlarında az miktarda yaşayan ve diasporadaki Çerkes halkı bu insanlık dışı olayın hesabının kimlerden nasıl sorulacağını ve maddi manevi kayıplarını kimlerden tazmin edeceğini merak ediyor. Ancak Rusya, ataları olan Çarlık Rusya’sının bir soykırım yaptığını kabul etmemektedir. Dolayısıyla bu yönde tek bir adım dahi atmış değildir. Ayrıca Rusya, 2014 yılında barışın sembolü olan olimpiyatları, soykırım sürecinde tamamen yok olan Ubıhlar’ın yerleşim yeri ve Çerkesler’in uğradığı bu mezalimin sembol yerlerinden biri olan, savaşların bittiği gün olarak ilan edilen 21 Mayıs 1864 tarihinde zafer yürüyüşü yaptığı, adını ‘Kızıl Çayır’ anlamına gelen Krasnaya Polyana olarak değiştirdiği Soçi’de düzenlemek için geri sayım yapmaktadır. Bu da dünyanın değişik yerlerinde yaşayan Çerkesler tarafından olumsuz bir adım olarak görülmektedir.

1 Karayel, a.g.m., s.158.

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet Paşa, Tezahir 1-12, Haz. Cavid Baysun, Ankara 1991.

AKKAYAN, Taylan, *Göç ve Değişme*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yay., No 2573, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1979.

ASLAN, Cahit, *Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü*, ASAM Yay. 2006.

AVAGYAN, Arsen, Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler, Ludmillan Denisenko (ter.)-Yasemin Gedik (haz.), (İstanbul: Belge Yayınları, 2004).

AZARKAN, Ezeli, "Uluslar arası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçlar" Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, cilt 52, sayı 3, Ankara 2003.

BADDELEY, John F. , Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil (Çev. Sedat Özden), Kerem matbaası, İstanbul 1995.

BAG, Yaşar "Kafkasya ve Çerkesler", Erkaya matbaacılık, İstanbul 2002.

BALA, Mirza, "Çerkesler", İslam Ansiklopedisi, c.3, MEB Yay., İstanbul 1993.

BELGE, Murat, "Genocide Kavramı", "Radikal Gazetesi", 2 Haziran 1998, <http://www.radikal.com.tr/1998/06/02/yazarlar/murbel.html> (Erişim Tarihi 24.12.02)

BERBERER, Halil Murat, *Soykırım Suçu*, Çağ Üniversitesi SBE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adana 2007.

BERKOK, İsmail, Tarihte Kafkasya, İstanbul Matbaası, İstanbul 1958.

BERZEG, Nihat, Çerkesler - Kafkas Sürgünü: Vatansız Bırakılan Bir Halk, Chiviyazları Yay., İstanbul 2006.

BOLAT, Gökhan, *Türkiye'de Göç ve Din*, Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Kayseri 2012.

ÇEVİKER, Lale, Şiddet ve Toplumsal Hafıza (Yayımlanmamış yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s.76.

ERGİN, Münire, Kuzey Kafkasya Dergisi sayı 18 cilt 3. Eko matbaası İstanbul 1973.

FONVİLL, A. , "Çerkesya Bağımsızlık Savaşının Son Yılı: 1863-1864" (Bir Fransız Askeri Danışmanının Anılarından)Çev: Murat PapuşNart Yay. İstanbul 1996.

GÜNGÖR, Fethi, 'Arşiv Belgeleri Işığında Kırım ve Çerkes Göçleri', Uluslararası Göç Sempozyumu Bildirileri, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 8-11 Aralık 2005.

HABİÇOĞLU, Bedri, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları, İstanbul 1993.

HALAÇOĞLU, Yusuf **KUT**, Şule **KENTEL**, Ferhat "Soykırım Tartışması" Habertürk Gazetesi, 21 Mayıs 2012. <http://www.haberturk.com/polemik/haber/743884-soykirim-tartismasi>

KARAYEL, Erol, "Uluslararası Hukuk Belgelerine Göre Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları", *Geçmişten Günümüze Kafkasların Trajedisi*, Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, Uluslararası Konferans 21 Mayıs.

KARPAT, Kemal, 21 Mayıs Sürgünü, Nart Dergisi, Sayı 21, (Mayıs-Haziran, 2004).

KAYA, Ayhan, *Türkiye’de Çerkesler - Diasporada Geleneğin Yeniden İcadı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2011, s.75.

KUMIKOV, Tuğan, Çerkeslerin Türkiye’ye Sürgünü (Nalçık: Adıgı, Kültür ve Tarih Dergisi, S.3, 1992), s.88-89, Murat Papşu (der.), Vatanından Uzaklara Çerkesler, (İstanbul: Çiviyazıları, 2004), s.17-34.

MANN, Michael, “The Darkside of Democracy: Explaining Ethnic Cleansing”, Cambridge University Press, 2005.

MARSHALL, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü* (Çev.: Osman Akınbay- Derya Kömürcü), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999.

MCCARRTHY, Justin, Ölüm ve Sürgün, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1998.

NATHO, Kadir, *Kafkasya’da ve Kafkasya Dışındaki Çerkesler* (Çev: Ömer Aytek Kurmel), Kafdav Yay., Ankara 2009.

ÖNER, S. Gülfer İhlamur ve ÖNER, N. Aslı Şirin, *Küreselleşme Çağında Göç*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

ÖZBEK, Baturay, Çerkes Tarihi Kronolojisi, Ankara 1991.

POLOVİNKİNA, Tamara V., Çerkesya-Gönül Yaram, (Çev: Orhan Uruvelli), Kafdav Yayıncılık, Ankara 2007.

RİCHMOND, Walter, B.A. Arizona State University, M.A., Ph.D. University of Southern California “The Northwest Caucasus: Past, Present, Future” (Chapter 4) http://www.circassianworld.com/new/history/war-and-exile/1129-defeat-and-deportation-richmond.html#_ednref18

SAĞIR, Adem, “Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi: Rusya Örneği” Avrasya İncelemeleri Dergisi, I/1 (2012), (355-391).

SAYDAM, Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri: 1856-1876, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2010.

SHENFIELD, Stephen D., “The Circassian - A Forgotten Genocide”, The Massacre in History. http://books.google.com.tr/books?id=XrOT0cczclK&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

TEKELİ, İlhan, *Göç ve Ötesi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.

YALÇIN, Cemal, *Göç Sosyolojisi*, Anı Yayıncılık, Ankara 2004.

YALÇIN, Özer, *Temel Toplumbilim Terimleri Sözlüğü*, Cem yayınevi. İstanbul 1995.

TAVKUL, Ufuk, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Kafkasya Muhacirlerinin Balkanlardan Anadolu ve Orta-Doğu’ya Sürgünleri, http://www.kafkas.gen.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=6:93-harbinde-kafkasya-muhacirleri&catid=28:kafkasyanın-sosyal-ve-siyasi-tarihi&Itemid=37#_ftn1 (Erişim Tarihi: Aralık 2012)

TOK, Nafiz, **KORKUT**, Recep, “Küreselleşme Ve Yerinden Olma Sorununun Çevresel Güvensizliklere Bağlı Değişen Tabiatı Bağlamında İklim Mültecileri”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 32, Eylül-Ekim 2012, <http://www.akademikbakis.org/32/17.pdf> (Erişim tarihi : Mart 2013)

TULUM, Cahit, “ 1864 Göçü ile İlgili Bazı Belgeler”

YEL, Selma ve **GÜNDÜZ**, Ahmet XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyayla'ya Yerleştirilmeleri (1860– 1865) .

YÜRÜKEL,Sefa M. *Batı Tarihinde İnsanlık Suçları*, İstanbul 2004.

YÜRÜKEL Sefa M., *Soykırımlar Tarihi I – Batı 'nın İnsanlık Suçları*, Ner Easet Publishing Yayınevi, Mersin 2010 .

<http://www2.ohchr.org/english/law/genocide.htm> (Erişim Tarihi: 23.12.12)

TBMM 2004 <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5237.html> (Erişim Tarihi: 22.12.12).

T.D.K. Sözlük: <http://tdkterim.gov.tr/bts/> (Erişim Tarihi: 08.03.13).

Doktora Programları

- Sosyal Hizmet Doktora Programı
- Temel İslam Bilimleri Doktora Programı
- Felsefe ve Din Bilimleri Doktora Programı
- Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Doktora Programı

Tezli Yüksek Lisans Programları

- Sosyal Hizmet Tezli Yüksek Lisans Programı
- İşletme Tezli Yüksek Lisans Programı
- İnsan Kaynakları Tezli Yüksek Lisans Programı
- Sosyal Politika Tezli Yüksek Lisans Programı
- Kamu Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı
- Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı
- Temel İslam Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı
- Felsefe ve Din Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programı
- Ekonomi Tezli Yüksek Lisans Programı
- Uluslararası Ticaret ve Finansman Tezli Yüksek Lisans Programı

Tezsiz Yüksek Lisans Programları

- İşletme Tezsiz Yüksek Lisans Programı (MBA)
- Uluslararası İlişkiler Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Sosyal Hizmet Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- İnsan Kaynakları Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Uluslararası Parasal Ekonomi Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Bankacılık ve Finans Tezsiz Yüksek Lisans Programı
- Kamu Hukuku Tezsiz Yüksek Lisans Programı